

Kántor Lajos Láng Gusztáv

SZÁZ ÉV KALAND

Erdély magyar irodalmáról

(1918 – 2017)

Bookart, 2018

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Elöljáróban

Szerkesztette Dávid Gyula

ISBN 978-606-8351-96-4

© Láng Gusztáv, 2018
© Kántor Lajos jogutódai, 2018
© BOOKART, 2018

Száz év magány?

A világirodalom felől nézve jól hangzik – könyvünk tárgyát tekintve azonban: nem igaz. Illetve csak részigazság. 1918 decemberétől, 1919-től számítva a külön Erdély-történetet (az újkort), szétnézve Erdély irodalmi térképén, az Erdélyben születettek műveiben a magány nyomasztó súlyát ugyanúgy megtapasztaljuk, mint a társkeresést, az egymásra találás időnkénti örömét. Amikor 1971-ben megjelent az ún. *Kántor-Láng, a Romániai magyar irodalom 1945–1970*, egyfajta közös siker perceit-hónapjait éltük át. Nem a vitathatatlan sikert, hiszen a szakmai elismerést és hangos vitát, a hiányok sorolását lényegében egyszerre váltotta ki a könyvünk; mégis egyfajta közös(ségi) esemény részesei lettünk, amelyben benne volt a 20. század hetedik évtizede felívelő erdélyi (romániai) magyar irodalmának öröme, a (még) széles olvasói figyelem.

Az azóta eltelt közel ötven év a történelemben és az irodalomban sokféle változást hozott. A számbavétel kényszere nyilván nem egyformán hat a harminc-negyven évesre (abban a korban voltunk mi a hetvenes években) és a nyolcvanhoz elért irodalomtörténészekre – az egykori társakalánd azonban nem felejthető. Meg az újra- és továbbgondolás lehetősége, már-már kényszere. A kritikus visszanezés, egy mai kritikai számbavétel csábítása. És most akár így is kérdezhetünk:

Száz év kaland?

Ha nem is a szabályos (?) irodalomtörténet-írás valamelyik szabályához (?) igazodva, szükségét éreztük egy új közös könyv összeállításának, szerzői társulásunk megismétlésének, újragondolva most már egy évszázad (1918–2017) erdélyi magyar irodalmát (legalábbis sok mindent abból, amit e tárgykörben, e tárgykörrel írtak) – önkorrekcióval, kiegészítésekkel, kiteljesedéssel (kortársaink egy részének lezárt életpályájával!); a korábbi kényszerű önkorlátozások megszűnte után, külső és belső cenzúrától véglegesen megszabadulva.

A műfaji egységet nem ígérhetjük ezúttal, a tanulmányok, egykori kritikák (vagy éppen az alkalmi, „helyszínelő” jegyzetek) viszont az elemzés, a rámutatás másfajta előnyeivel járnak. Ugyanakkor a be- és lezártág veszélyeitől is szabadulni lehet – nem utolsósorban területileg, az országhatárok fölötti ráfigyeléssel. Merthogy kitágultak (visszamenőleg is) az erdélyi irodalom határai, másképp lehet és kell ma szólni a magyar irodalom regionális és egyetemes jellemzőiről, így az erdélyiségről is, a művekről-életművekről, az irodalmi intézmények közti átjárásokról.

Azt gondoljuk, egy másfajta, közel fél század alatt általunk írt tanulmányok és kritikák, esszék összegyűjtésével, válogatásával, talán mondhatjuk, új *Kántor-Lángot* nyújthatunk át olvasóinknak 2017-ben, lényegesen mást, gazdagabbat, mint tettük 1971-ben (majd 1973-ban).

Kántor Lajos

A TÁRSSZERZŐ UTÓIRATA

Számolgom, hány évig, évtizedig tartott barátságunk. Ismerni persze ismertük egymást 1954 óta, amikor ő is beiratkozott a magyar szak első évfolyamára Kolozsváron. Irodalmi kapcsolatunk is létesült; kölcsönösen „bíráltunk” a diák irodalmi körben, majd közös lapszemlerovatot vezettünk néhány hétig (?) az *Utunkban*. Ekkor már nyilvánvalóvá lett, hogy pályatársak vagyunk (vagy leszünk); két fiatal kritikus, egyelőre jelentéktelen feladatokkal megbízva, de a jelentőség becsvágyával. Az a furcsaság is hamar nyilvánvaló lett, hogy bár egyévnnyi korkülönbség választ el bennünket, különböző nemzedékhez tartozunk. Én „hozzáregedtem” a nálam évekkel idősebbekhez; Páskándi Géza, Bálint Tibor, majd Kányádi Sándor és Szabó Gyula jelentették azt a fiatal irodalmat és eszmei ígéretet, amelynek szolgálatába kész voltam szegődni. Lajos „hozzáfiatalodott” ahhoz az író- és költőgenerációhoz, amely utánasorakozott a bölcsészkaron. Lászlóffy Aladár volt csak egyidős velem, de utána Szilágyi Domokos, Lászlóffy Csaba képviselte azt a „formabontó” nemzedéket, melynek érvényesülése szívügye lett. Egyszóval az első *Forrás*-nemzedék kritikusa lett. De persze a becsvágy – valamivé lenni egy nemzedék érvényesülésében – hasonló volt bennünk. Ez, és csaknem azonos életkorunk jó ismerőssé és munkatársá tette bennünket.

Mikor lett ebből az ismeretségből barátság? Azt hiszem, a Retyezát gerincein. Lajosé lehetett a közös kirándulás ötlete, és ő volt a szervezője is. Valahonnan megtudta, hogy egy legalább öttagú kirándulócsoport „megszervezettnek” számít, és ha erről van pecsétes papírjuk, különböző kedvezményekben részesülhet a menedékházakban. Hát így összeverődünk heten, ha jól emlékszem, és nekivágtunk Erdély talán legszebb hegységének. Egyszeri alkalomnak hittük, de utána következett a Páring, aztán a Pádis, és kisebb kirándulások Kolozsvár környékén. Csak lassacskán vettük észre, hogy már nem – vagy nemcsak – a táj és a mozgás vonz a szabadba bennünket, hanem egymás társasága. Következtek a közös kártyapartik, és természetesen az egyre hosszabb beszélgetések. Találkozások minden ok és cél nélkül, csak hogy lássuk egymást.

Itt megállnék. Mert baráti kedvteléseink közepette történelemben is éltünk. 1957 tavaszán barátaink és általunk tisztelt irodalmárok kerültek börtönbe, az előző őszi forradalmának megtorlásaképpen. Sok mindent éreztünk ezzel kapcsolatban – talán olyasmit is, amit mára már elfelejtettünk –, de lelkifurdalást mindenképpen. Hiszen

semmivel sem voltunk ártatlanabbak, mint a bebörtönzöttek, és ők sem voltak bűnösebbek nálunk. Ahogy velük, úgy velünk is elbánhattak volna. Ezzel új jelentést kapott életünkben a besúgás, a feljelentés, a gondolkodás veszélye – és foglalkozásunk az volt, hogy gondolatainkat nyilvánosságra hozzuk. Igyekeztünk Kant mondása szerint élni: amit megírtunk, azt őszintén gondoltuk is, de nem mindent írtunk meg, amit őszintén gondoltunk. Ez utóbbiakat azonban megosztottuk egymással, s a barátság egy új tartalommal telt meg: a bizalommal. Olyan korban, melyben egy bizalmas vallomás bűnváddá válhatott, lényegében egymásra bíztuk a szabadságunkat, a pályafutásunk esélyeit, és tudtuk, hogy ezt feltétel nélkül meg is tehetjük. Ehhez jellemet kellett látnunk egymásban, és ez megtisztelő is volt. Talán ez a magyarázata annak, hogy bár sok mindenben nem értettünk egyet, mármint politikában, esztétikában, az irodalom céljaiban, sohasem került sor e nézetkülönbségek miatt személyes ellentétre közöttünk. Nem egymás véleményeit becsültük, hanem egymás jellemét.

Azután még sok minden történt velünk, együtt is, külön-külön is. Volt időszak, hogy ritkán találkoztunk, de a bizalom és egymás megbízhatóságának tisztelete sohasem hunyt ki bennünk. És amikor újra veszélyes hatalmak fenyegettek – az öregség és a halál közelsége –, ez a bizalom új távlatba került. Mindenkinek az életében vannak kudarcok, elmulasztott kötelességek, kötöttségek, melyek fájdalmasan juttatják eszünkbe szabadságunk viszonylagos voltát. Ezekről, s az őket gyakorta kísérrő önvádról vallani kell. De nem akárkinek, hanem olyan embernek, aki belülről ismer bennünket, és aki megért, nem ítélkezik. Utolsó beszélgetéseink a barátság eme szakaszába értek. Utoljára 2015. május 1-jén, a Margitszigeten. Itt és ekkor merült fel az ötlet – hogy melyikünk mondta, már nem emlékszem, hiszen egyikünk sem mondta volna, ha nincs a másik, aki meghallgatja –, hogy ismét kiadhatnánk egy közös könyvet. Nem „rendszeres” irodalomtörténetet, hanem kritikai írásainkból egy józan válogatást, amely szemlélteti (reményeink szerint bizonyította volna) hűségünket és következetességünket a hajdani *Kántor-Lánghoz*. Mert abban is egyetértettünk, sok szöveg és (főképp Lajos részéről) sok könyv „megtermelése” után, hogy fő művünk – hatását tekintve és minden hibájával együtt – a hajdani irodalomtörténet volt. Ennek értékelveit nemcsak megfogalmazzuk, hanem szolgáltuk is, kritikusként, tanárként, műveltségszervezőként.

Így jött létre ez a könyv. Azt hittem, örülni fog neki; szereptudatának jótékony bizonyossága lesz.

Ma már csak egyedül szomorkodhatok fölötte. De hát nemcsak az öröm mulandó, hanem a szomorúság is.

Láng Gusztáv

VISSZATEKINTÉS – TOVÁBBGONDOLÁS (1971–2013)

Séta egy definíció körül

L.G.

*E szöveg elhangzott előadásként 1990. december 15-én
a Debreceni Irodalmi Napok rendezvényén*

Kénytelen vagyok kitérni a rám kirótt – s talán könnyelműen vállalt – feladat, az utolsó két évtized erdélyi irodalmának történeti és kritikai áttekintése elől. Azon egyszerű oknál fogva, mert történeti megítélésére csak a most lezajló történelmi változások elcsitulásával, új értékelvek kialakítása és az eddigiek kritikai felülvizsgálata után lesz igazán mód. De nem is tartanám ízlésesnek, hogyha most, a változások eufóriájának és a változatlanság keserűségének a pillanataiban elkezdenénk rangsorolni, hogy melyik a nagy mű és melyik a kisebb, melyik a domináns tendencia, és melyik nem. Ezeket az irodalmi életnek magának kell majd tisztáznia. Másrészt úgy érzem: az erdélyi irodalom történetének ezt az utolsó szakaszát csak akkor lehet megírni, ha előlről kezdjük az egész erdélyi irodalom történetének a megírását.

Én a magam részéről tehát csak egyetlen dologra vállalkoztam igazából: egy definíciónak a körüljárására. Ehhez azért van jogom, mert ez a definíció tőlem származik. A Kántor Lajossal együtt írt irodalomtörténetünk elején – akkor még talán csak ösztönösen érezve azt a szükségletet, hogy egyetlen és egységes folyamatként kell néznünk az erdélyi irodalmat – írtam egy rövid, '19-től '40-ig tartó áttekintést. Ebben – a tanárember definíciós kényszerének engedve – megpróbáltam egy meghatározást adni az erdélyi – a romániai magyar – irodalomról. Hogy miért nem tartom ezt a meghatározást jónak, arról szeretnék a továbbiakban beszélni.

Mindnyájan emlékszünk azokra az időkre, amikor eretnekség számba ment a magyar irodalom államhatároktól független egységéről beszélni. Aki az egység elvét hangoztatta, az az esetek többségében árulónak minősült. Hazát árult el, ha Romániában hangoztatta ezt az egységet vagy Szlovákiában tette; a proletár internacionalizmust árulta el, ha Magyarországon. Tehát valamiképpen mindenütt áruló lett, csak az ítélet hivatkozási pontjai különböztek. Ez az egység – és ezt mindannyian éreztük – természetesen létezett akkor is, amikor tilos volt beszélni róla. De éppen ezért a tilalom megalázó volt, az identitáshoz való jog durva korlátozása. Azonosságunk lényege ugyanis nem az, amik vagyunk – ez csak megnyilatkozása –, hanem

amiből lettünk. Az identitás nagyrészt örökség, melyhez átlagemberként alig tehetünk hozzá valamit is, legfeljebb készségünket eme örökség vállalására és erkölcsi elszántságunkat, ha ez a vállalás akadályokba ütközik vagy kockázattal jár. De ha ez az elszántság már nem elég, ha a vállalás szüntelen stigmatizáció, és főképpen nem azonosulhatok mindenkivel, akivel identitásörökségem közös, az önazonosság illuzórikussá válik, vagy csak degradált formában gyakorolható. Ezért nem volt lényegtelen, hogy lehetett-e beszélni erről az egységről, vagy nem lehetett.

Talán fölösleges erre emlékeztetnem a jelenlevőket, akik nyilván azért jöttek itt ma össze, mert végre beszélhetnek – ki hosszabb, ki rövidebb ideje – arról, amiről sokáig hallgatni illett. A szólásnak ez a joga – érthető módon – érzelmi töltést is hordoz. Egyfajta szellemi reconquista zajlik ma az irodalmi életben, és ennek a pártosztát fejezik ki az egységről szóló megnyilatkozások. Hogy Babitsot és Makkai Sándort idézzem egy mondatban: a lélek szerinti ország hitét fejezi ki az a jog, a mappa szerint való mellett és fölött, a lelki impérium ideáljának a diadalát a politikai impérium, az államiság rideg valósága fölött. Az öröm közös, és magam is úgy vélem, nem föltépní kell régi sebeket, hanem begyógyulásukat siettetni. De kézrátévással sebeket gyógyítani nem lehet. A kimondás jogának, az identitásvállalás jogának elnyerése vagy kivívása után az elemzés kötelessége következik!

Ezt azért tartom fontosnak, mert az elmúlt negyven évben különleges kisebbségi vagy nemzetiségi identitástudat meghatározását célzó kísérletek – és ezúttal csak a kétségtelenül jóhiszeműekre gondolok –, bár a kisebbségi önazonosság megfogalmazására és megőrzésére törekedtek, ezt valójában a többségi nacionalizmus „vagyott” kisebbségképpé behódolva tették.

Illetve csak egy olyan identitásfogalom meghatározására vagy inkább csak körülírására vállalkozott ez az ideológiát teremtő készség, mely hallgatólagosan elismerte a többségi nacionalizmus legitimitását. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy e kísérletek a kisebbségi vagy nemzetiségi identitás körét az anyanyelvre és a művelődés anyanyelvhez kötött területeire szűkítették mint sajátosra, mint a többség által tolerálható vagy tolerálandó másságra, tekintet nélkül arra a nyilvánvaló tényre, hogy ez csak a többségi nemzettől megkülönböztethető sajátosság, az anyanemzet vonatkozásában azonban integráló, azonosító és azonosulásra serkentő tényező. Ezek az államhatáron belül keresett és megtalált sajátosságok – és a rájuk épülő tanok – a kisebbséget szinte kizárólag a többséghez való viszonyában definiálták, és pontosan arra az egyszerű kérdésre nem kerestek választ – nyilván mert magának a kérdésnek a megfogalmazásától is óvakodniuk kellett –, hogy van-e, lehet-e egy kisebbségnek nemzettudata. Ha igen, melyik nemzethez tartozónak érzi vagy érezheti magát? És érezheti-e magát esetleg két nemzethez tartozónak?

A kérdés korántsem akadémikus, és nem korlátozható az elméleti szociológia területére, mivel – legalábbis szerintem – az irodalom vonatkozásában gyakorlati fontosságú. Hiszen éppen a kisebbség vagy nemzetiség anyanyelvi alapon történő meghatározása miatt a nyelvi műveltség legrangosabb képviselőjévé az irodalom vált. De hetven éven keresztül nemcsak azért volt a legfontosabb identitáshordozó, mert nyelvhez kötött, hanem elsősorban azért, mert a kisebbségekre nézve zord éghajlat alatt sokszor egyedül az irodalom volt képes magába olvasztani, közös tudattá formálni olyan elemeit a közös identitásörökségnek, amelyek más formában, más fórumokon nem jelentkezhettek, nem válhattak szellemi közvagyonná. Emlékezzünk vissza az „irodalomközpontúság” vitájára, amikor is a kisebbségi művelődési élet nem irodalmár képviselői vitatták az irodalomnak azt a jogát, hogy egyedül képviselje a teljes kisebbségi műveltség ügyét, érdekeit. Holott itt nem jogról volt szó, hanem keserű kényszerűségről. Arról, hogy amikor külön magyar filozófia, külön magyar természettudomány, külön magyar történetírás Románia államhatárain belül nem létezhetett, vagy csak alárendelt szerepet játszhatott, akkor ezeknek a kulturális területeknek és az ágazatoknak a funkcióját kénytelen volt az irodalom bizonyos mértékig átvállalni és betölteni.

Ámde éppen ezért nem mindegy, hogy milyen identitást vállal önként az irodalom, hiszen ettől függ gyakorlati, köztudat-alakító és köztudatteremtő funkcióinak köre is. Ha megmarad a kisebbségi vagy nemzetiségi tudat fogalmának, mint rá is jellemző, őt is minősítő egyedüli másságnak az elfogadásánál, ha deklarálja a maga kisebbségi, és csak kisebbségi mivoltában rejlő különbözősét más irodalmaktól, akkor az általam egyszerűnek nevezett kérdést – hogy ugyanis van-e nemzettudata az erdélyi magyar irodalomnak – megfogalmazatlanul és megválaszolatlanul hagyja (természetesen nem tételes, hanem műimmanens kérdés és válasz fogalmazására gondoltam), és hallgatólagosan saját nemzet alatti voltába is beletörődik, elfogadja, hogy egy meghatározott régióban etnikai csoport szubkultúrájaként egzisztál.

E szándékosan sarkított kérdésfelvetéssel kapcsolatban két ellenvetés is megfogalmazható. Egy elméleti és egy gyakorlati. Az elméleti ellenvetést azok tehetik, akik magát a nemzettudatot nem tekintik korszerű érték-hordozó és érték-képző kategóriának, és úgy vélik – amire Cs. Gyimesi Éva előadása is utalt –, hogy a kisebbségi kollektivitás totalizáló szempont, ezért az alkotás individuális szabadságjogát kell visszahelyezni a maga eredeti jogkörébe. És itt van rögtön az első punctum saliens, ahol átugorhatjuk a kisebbségi és a nemzeti irodalom határát. Mert ez a vita zajlik az egész magyar irodalomban, hol a népies és az urbánus, hol a posztmodern és realista irodalom vitájának elkeresztelve. A lényeg nagyjából ugyanaz, ahogy az immár szállóigévé vált szellemes aforizma mondja: a népben, nemzetben

vagy alanyban és állítmányban gondolkodás fontosabb-e az irodalom számára. Ez tehát nem kisebbségi specifikum, csak sajátos módon és formában jelentkezik a kisebbségi irodalom életében.

Nem kívánok belemenni ebbe az elméleti vitába, csupán arra a tényre figyelmeztetek, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzettudatok léteznek. Létező dolgokat tagadni nem tudományos álláspont. Értékelésük lehet eltérő, de velük mint tényekkel számolnunk kell, mivel társadalmi hatásuk rendkívül nagy. Hogy ma a kommunista világrendszer látványos összeomlásának tanúi lehetünk, ebben nagy része van a nemzeti függetlenségi váagnak. A társadalmi diktatúra elleni indulatot nemzeti érzések is hűtötték és fűtötték, mondhatnám Danzigtól Várnáig. Hogy a nemzeteszme újraéledése pontosan ebben a történelmi konstellációban kedvez-e a közép- és kelet-európai demokrácia kibontakozásának, vagy ellenkezőleg, hátráltatja ezt a folyamatot, arra nyilván a jövő fog válaszolni, s nyilván a jövő sem egyértelműen, mert tudunk pozitív és tudunk negatív példát egyaránt felhozni már eddigi ismereteink alapján is. Az azonban kétségtelen, hogy negyven, illetve hetven év közös megaláztatása után e térség lakói nem egyszerűen egyedi igazságtételt és személyes jogokat akarnak csupán, hanem kollektív méltóságérzetük visszanyerését is kívánják. Márpedig ennek a kollektív méltóságérzetnek a nemzeti önérzet nem az egyetlen lehetséges formája ugyan, de ebben a térségben a legradicionálisabb és – ha szabad azt mondanom – a leginkább bevált és elfogadott formája. A pozitívumként megélt, a szabadság szinonimájaként értelmezhető nemzeti önazonosság az egyik mozgatója e térség kulturális, politikai mozgalmainak. Ezért számolnunk kell ezzel mind az erdélyi irodalom életében, mind pedig az egész magyar irodalom vonatkozásában.

A másik, a gyakorlati ellenvetés az lehet, hogy az erdélyi irodalom eddig is hozott létre jelentős értékeket. A nemzetalattiság értelmében vett szubkulturává válás rémképét tehát nincs miért a falra festeni. Erre azt mondhatom, hogy ilyen szubkulturákból is kiválhatnak egyetemesnek minősülő értékek. Példákat is tudok hozni rá, mint amilyen a jiddis irodalom, a dél-amerikai indián művészet vagy az utóbbi folklór- és mítoszörökségben oly mélyen gyökerező latin-amerikai regény. De hozzá kell tennem, ehhez az értékkiváláshoz szerencsés körülmények is kellenek. Kell a jiddist értő diaszpóra; a primitívnek és az egzotikusnak az avantgárd gerjesztete divatja; a világnyelv, mely a kuriózumot is sikerre segítheti – és még nagyon sok tényezőt említhetnék. A magyar és főleg a magyar kisebbségi irodalmak esetében a szerencsés feltételek megléte legalábbis kétes. S ha megvolnának is, példáim azt is tükrözik, hogy csupán kivételes, a provincialitást, a szubkulturálisat egyediségben meghaladó értékmozzanatokra vagy konjunkturális értékekre futja e nemzet előtti vagy nemzet alatti közösségek kultúrenergiájából.

Az erdélyi irodalom értékei azonban azért jöhettek létre, mert össznemzeti hagyomány inspirálta őket, valamint az az egyetemes irodalom, melynek befogadásához a szükséges csatornákat – azaz a kommunikáció lehetőségét az egyetemessel – ugyancsak a nemzeti irodalom egésze munkálta ki a nemzeti nyelvvel együtt. Ez utóbbi talán a legmeggyőzőbb példa a nemzeti összetartozás, identitásérzés szükségessége mellett, és az államhatárnál megtorpanó nemzetiségi identitás elmélete ellen.

Az erdélyi irodalom méltán, és néha talán nosztalgikusan dicsért stílusgazdagsága, néhány erdélyi régió szinte érintetlenül megőrzött népnyelve sem tudja feledtetni, nem tudja elleplezni a valóságot is ismerő olvasó elől a folyamatos nyelvromlást, a lassú nyelvi asszimiláció tüneteit, melynek egyik oka éppen a mesterséges izoláció. Nem az irodalom nyelvére, hanem a köznyelvre, a beszélt nyelvre gondolok. Megíratlan és valószínűleg soha meg nem íródó terveim között szerepel egy összehasonlító elemzés Molnár H. Lajos *Donki Ákos* című regénye és Markó Béla szonettjei között. Hogy mi köze a kettőnek egymáshoz? Egyazon attitűd két vetületét látom bennük. A regény hőse nemcsak az embertelenül ellenséges hatalom szervezte külvilággal áll szemben, nemcsak ezzel kell megküzdenie valamilyen átlagemberi szinten, hanem élményei kifejezhetetlenségével is, azzal a ténnyel, hogy nyelve immár szegényebb, mint a tudata. És talán az is bizonyítható lenne egy tüzetes stíluselemzéssel, hogy tudata is kezd hozzászegényedni nyelvéhez. A másik, az ezzel ellentétes attitűd az – Markó Béla szonettjeit csak példának emelem ki, mert általuk vált számomra feltűnővé, ami egyébként az erdélyi magyar líra egészére jellemző, és a sok dicséret a stílusgazdagságért éppen ezért hangzik el –, hogy Erdélyben még a modern vagy modernista irányultságú költők jelentős része is ragaszkodik valaminő nyelvi emelkedettséghez, valami nyelvi irodalmisághoz. Az írás mint a hétköznapi élet folyamatában állandóan kimutatható nyelvromlás elleni mentesvár, menedék, adott esetben akár nyelvi emigráció, ez is ott van az erdélyi irodalomban, az erdélyi költő tudatában, az erdélyi költő alkotói szándékában, ha nem is tudatosított és megfogalmazott formában. Az a nyelv, amely tradicionális, amely identitásörökségként tekinthető – Csokonai, Vörösmarty, Arany János, Ady, Szabó Lőrinc és más nagyok nyelve –, valamiféle szakrális nyelvvaltozattá is kezd válni, amihez ragaszkodni kell. Nagyon helyes, nagyon indokolt ez a ragaszkodás, mintegy ellenszere, ellenmérge annak, ami a nyelvvel egyébként kisebbségi körülmények között történik vagy történet. Nagyon érdekesnek és jellemzőnek tartom a jelenséget azért is, mert hiszen éppen a Molnár-regény bizonyítja, hogy a realista igényű prózaírásnak milyen óriási problémája, hogy beszéltheti-e hőseit úgy, ahogy azok az erdélyi valós életben csakugyan beszélnek, vagy hozzá kell stilizálnia a szereplők nyelvét a szakralizált irodalmi nyelvvaltozathoz. De ez az irodalmi technikának már egy mellékkérdése, a példát csak azért hoztam fel, mert szeretném hangsúlyozni, az izolált, a mesterségesen elszigetelt kisebbségi

közösség nyelvszegényedése természetszerűen bekövetkezik. Azaz: a magát csak *nemzetiségként* azonosító közösség nemcsak „megteremteni” nem (volt) képes identitásának alapját képező anyanyelvét, hanem megőrizni sem képes. Ezért minden olyan kísérlet, mely egy anyanemzettől elkülönülő kisebbségi (nemzetiségi) tudat kimunkálását célozza, az önfelszámolás, az identitássorvasztás útjára visz.

A példából azonban egy másik következtetést is szeretnék leszűrni: amikor feltettem a kérdést, hogy van-e nemzettudata a kisebbségnek, akkor ez egy megválaszolható kérdés, de ugyanígy feltehetjük azt a kérdést is, hogy van-e ép és egészséges nemzettudata annak a magyarságnak, amelyik nem vesz tudomást a kisebbségek történelmi, társadalmi, kulturális létéről, és nem veszi észre a kisebbségekben a közös identitásörökségben osztozó társakat.

Azt mondtam, hogy ez egy definíció problémája. A meghatározás, amelyet nem akarok itt szó szerint idézni, lényegében két tényezőben jelöli meg az erdélyi – és általában a kisebbségi – irodalmak meghatározóit. Az egyik az a társadalmi, politikai közeg, amelyben létezik. Ez a sokat vitatott romániaiság fogalom kérdése, tartalma, léte. A másik pedig a magyar irodalomhoz kötöttsége, amely kötöttséget a nyelv azonossága és – ahogy akkor a cenzúrának szóló dodonaisággal mondtuk – az irodalmi hagyományok tágra értelmezett közössége biztosítja. Azt mondtam, én már nem tartom jónak ezt a meghatározást, noha némi önérzettel meg kell állapítanom, hogy szép karriert futott be; lényegében minden bölcsen mérsékelt kisebbségi irodalomdefinícióban újra és újra visszatér. Mit érzek én ebben mégis problematikusnak? Nem azt, hogy ez a két tényező létezik-e valóban vagy sem, mert mindegyik tény, és a tények nem szorulnak bizonyításra. A baj ott kezdődik, hogy úgy képzeljük el – ezt sugallja az én meghatározásom és minden későbbi meghatározás is –, hogy ennek a két tényezőnek ez az együtthatása valami ötvözetet eredményez. Fokozatosan fel kell ismernünk, legalábbis fel kellett ismernem – beszéljek egyes szám első személyben, mert végül is más lehet más véleményen –, hogy ez a két tényező nem egészíti ki egymást, sőt egymással ellentétes is lehet. Ugyanis a kisebbségi irodalmat érő társadalmi hatások erősségét az határozza meg, hogy a kisebbségben élő mily mértékben tud – nem a kulturális, hanem a valóságos társadalmi létének meghatározóit figyelembe véve – érzelmileg azonosulni annak az országnak, annak az államnak az érdekeivel, amelynek polgára. Minél demokratikusabb ennek az országnak a politikai szerkezete, annál könnyebb és természetesebb ez az azonosulás, ami viszont az anyaországtól távolító hatású lehet, következésképpen lazítja a kapcsolatot azzal az identitásörökséggel is, amely az irodalma magyarságát meghatározza. A semlegesség kedvéért – lévén, hogy végső soron ez a probléma a hazafiság, a patriotizmus kérdésköréig nyúlhat, ami mindenkinek a személyes ügye, tehát nem akarom itt ránk vonatkoztatva bolygatni – egy amerikai lektúrból idéznék egy rövid részletet, amelyben

a regény főszereplője egy taxisofőrrel beszélget. „Maga mexikói? – kérdezi a sofőrtől. – Mi nem így hívjuk magunkat, mester – mondja a sofőr. – Spanyol-amerikaiak vagyunk, az Egyesült Államokban születünk és nőttünk fel. Sokan közülünk már alig beszélnek spanyolul. – Nagy kár, ez gyönyörű nyelv. – Igaza van, barátom, teljesen egyetérték.” Az eredetiben a két utolsó mondat spanyolul hangzik el, azaz a taxisofőr vállalja ugyan anyanyelvét, de nem vállalja a mexikóiságot, tehát benne a nyelvi tudat és a nemzettudat világosan elvált egymástól. Pontosan azért, amit az előbb elmondtam. Nyilvánvaló persze, hogy más a képlet értelme egy világnyelv – a spanyol – esetében, amely nem kapcsolódik egyetlen nemzethez. Ilyenkor a szétválás könnyebb és konfliktusmentesebben végbemehet, és természetesen más lehet a nyelvi műalkotás, az irodalom megítélése is. A mi taxisofőrünk számára például Cervantes nem okvetlenül nemzeti író, hanem spanyol nyelvű író, akinek művét – anyanyelvén – magáénak érzi, de országát nem feltétlenül.

A magyar irodalom, a magyar nyelv egy nemzethez kötött volta miatt nemzetibb. Ez azonban – úgy vélem – nem változtat azon a társadalmi tényen, hogy a kisebbséget befogadó ország – a befogadó szót jobb híján használom – viszonyainak demokracizmus növeli az állampolgári lojalitást, ezzel párhuzamosan csökkenti az anyaország – hangsúlyozom – *nemzeti* vonzerjét. Az anyaországot is idézőjelbe tenném a magam számára, hiszen, ha jól végiggondoljuk, akkor itt is egy olyan szemlélet érvényesül, mint a nemzeti többség, nemzeti kisebbség viszonyában. Az *anyaország* szó valami elsődlegességet és valami fölött állást sugall. Ennek a szónak így csak emigránsok és kivándorlók esetében van értelme! Következésképp az erdélyi magyar író minél kevésbé képes azonosulni azzal az államrenddel, amelyben polgárként él, annál inkább kötődik – nemcsak nyelvében, írói-költői technikájában, hanem egész világképében – a nemzeti hagyományokhoz, mert a nemzetiségi elnyomás, a kisebbségre nehezedő diszkrimináció csak így tud tiltakozni.

A két erő, a társadalmi élmények egyfelől, a nemzet hagyományai másfelől ellentétes irányú tehát, a kisebbségi helyzet ezért önmagában nem termel ki a nemzetitől lényegesen elütő másságot. Ellenkezőleg, minél nagyobb diszkriminatív nyomás nehezedik egy kisebbségre, annál erőteljesebben érzi a többségi nemzethez képest más voltát, annál tudatosabban keresi ennek a másfajta identitásnak a kinyilvánítási lehetőségét. Azaz *nemzettudata* az „anyanemzettel” kapcsolja össze elsősorban.

E kézenfekvő megállapításokat, melyek a kisebbségi életformában gyakorlott jelenlétük számára valószínűleg maguktól értetődők, azért tettem, mert szeretném hangsúlyozni, hogy azok a minősítések, melyek a kisebbségi irodalmakkal kapcsolatban mint annak sajátossá tevői gyakran megfogalmazódnak – kettős kötődés, hídszerep, kultúrközvetítés, és még ezt a fogalomsort bizonyára lehet gyarapítani –, nem többek üres általánosságoknál. A bennük implicite megfogalmazódó írói magatartásformák

érvényesülése és érvényesíthetősége csakis a mindenkori szociológiai konkrétumok összefüggésében elemezhető. Másrészt figyelmeztetni szeretnék arra is, hogy amit az állampolgári és nemzeti identitás kettősségével kapcsolatban az író személyére vonatkoztatva mondtam, az valójában és nagyobb részben nem személyes elhatározás, választás és döntés kérdése, hanem a kisebbség kollektív közérzetéből leszüremlő kényszer, külső imperatívusz, s a kisebbségi író ez avatja egy sorsközösség képviselőjévé. Ezért mondom azt – és ha úgy tetszik, ez a vitára felszólító befejezés –, ezért merem állítani, hogy az erdélyi és általában a kisebbségi irodalmat nem tekintem önmagában tisztán tárgyi jegyei alapján meghatározhatónak. Mind a társadalmi meghatározók, mind a hagyománytényezők szerepe változó lehet, és ez a változékonyság ellenáll a leíró definíciónak. Nem szólva olyan kérdésekről, melyeket még érinteni sincs módom az itt megadott terjedelemben, amelyek azonban az irodalom öntudata érdekében tisztázandók. Ilyen az elnevezés kettőssége például. Mi a jogosultsága az erdélyi irodalom terminusnak, és mi a létjogosultsága a romániai irodalom terminusnak? A választásban rejlő állásfoglalás ugyancsak többirányú lehet. Hiszen aki az erdélyi jelzőt használja, az ezzel kifejezheti egyrészt az állampolgári azonosulás tagadását, nem romániai, hanem erdélyi identitást tulajdonít ennek az irodalomnak. Másrészt a transzilvanizmus örökségének vállalását is sugallhatja ez a jelző. Végül a magyarországi szóhasználatban Erdély azoknak a területeknek a gyűjtőnévévé vált, amelyek Trianon előtt a történelmi Magyarországhoz tartoztak, és azután kerültek Romániához. Ez utóbbi példa azt is jelzi, hogyha komolyan vesszük a nemzeti összetartozást, ha komolyan vesszük azt, hogy az erdélyi irodalom össznemzeti funkciót is betölt, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az elvárásokat sem, amelyeket a magyarországi közösség támaszt az erdélyi irodalommal szemben. Nem azt értem ezen, hogy az íróknak tekintettel kell lennie ezekre az elvárásokra, hanem egész egyszerűen – mivel a közönség bizonyos mértékig irányítja a maga irodalmát – ennek az irodalmi identitástudatnak az értelmezésekor ezeket az elvárásokat is fel kell ismernünk és elemzés tárgyává kell tennünk. Minél akadálytalanabb lesz a szellemi árucsera a két ország, és ezzel együtt az erdélyi és a magyarországi irodalom és közönség között, annál biztosabban számolhatunk az összmagyar elvárások erősödő hatásával az erdélyi irodalomra. Nem hiszem például, hogy Bartis Ferenc Magyarországon írt munkái ne tartoznának bele az erdélyi irodalomba, ugyanakkor ezek az írások messzemenően alkalmazkodnak a magyarországi átlagolvasó – nagymértékben manipulált – Erdély-képéhez. Ami további két kérdést vet fel. Egyik, hogy ennek a magyarországi minősített Erdély-képnek feltehetően vannak analóg változatai az erdélyi magyar köztudatban is, hogy tehát az a homogén kisebbségi vagy nemzetiségi azonosságtudat, melyre hivatkozni szokás, éppoly irodalmi fikció, mint volt a két világháború közötti transzilvanizmus. A másik, ezzel szorosan összefüggő kérdés: az erdélyi irodalmat meghatározó társadal-

mi hatások között fel kell ismernünk és el kell ismernünk a magyarországi társadalmi mozgások, politikai viszonyok szerepét is, melyek elsősorban ideológiai csatornákon keresztül befolyásolják az erdélyi irodalmat. Kiemelném a magyarországi nemzettudat lehetséges hatását az erdélyi magyarság azonosságtudatára.

Újra kell mérlegelnünk – már persze ha elfogadjuk a fentiek igazát vagy legalább valószínűségét – a magyarországi és az erdélyi, illetve az összmagyar és az erdélyi irodalom értékviszonyát is, amit én – most már valóban zárásként és nagy általánosságban – két területen látok lényegesnek. Az identitást örökségnek tekintem, tehát olyan tradíciók vállalásának, amelyek közösek az egész magyarság számára. Természetesen a nemzeti hagyomány ilyen értelemben olyan gyűjtemény, amelyből mindenki, minden csoport, minden író kiválogatja a neki megfelelő részt, és ezt a részt csoportosítja. Így lesz a működő hagyomány végső fokon egy értékelvű, szelektív és hierarchikus rendszer. Na most, ha az erdélyi drámai irodalmat, a történelmi drámát összevetjük a magyarországi történelmi tematikájú irodalommal, azonnal szembetűnnek a tematikus különbségek, szembetűnnek a szemléleti különbségek. Kiderül tehát, hogy ugyanazt a hagyományt vállalva az erdélyi író más hagyománystruktúrát hoz létre, amelyik nem idegen ugyan a magyarországitól, de azt kiegészíti, kritizálja vagy korrigálja. És ezek a korrekciók azok, amelyeket az erdélyi irodalom – és minden kisebbségi irodalom – adni tud az összmagyar művelődésnek. Tehát minden mű újraértelmezi a maga hagyományait, s ezek a hagyomány-újraértelmezések azok az értéktöbbletek, amelyeket a magyarországi irodalmi tudat és nemzettudat a kisebbségektől kaphat. De természetesen ez oda-vissza érvényes, tehát a magyarországi hagyományértelmezések is reveláló erejűek lehetnek erdélyi írók vagy erdélyi írócsoportok számára.

A másik kérdés az, hogy végső fokon minden irodalmi mű valami partikularitásból indul ki, és elér, vagy nem ér el valamilyen egyetemes érvényű eredményhez. A kisebbségi irodalom számára is ez a probléma. Az a bizonyos Csipkerózsika-vita, és a hozzá hasonló, azért zajlottak tehát, hogy hol kezdődik az egyetemesség, hol a partikularitás határa és így tovább. A nyelvvel és egyebekkel kapcsolatban talán sikerült utalnom egy-két olyan tényezőre, amelyek közösek az egész magyarság számára, csak más-más tünetcsoportban jelentkeznek egyik vagy másik magyarok lakta vagy magyarok is lakta régióban. Nos, ha a kisebbségi irodalom ezeket a közös élményeket tematizálja, ezeket írja meg, akkor itt van egy másik közös értékkeremtési lehetőség, ahol megint csak a befogadás finomulásával is számolnunk kell, azaz a Magyarországon születő illetően értékek hatása, befolyásoló ereje az erdélyi vagy a kisebbségi irodalomra általában ugyancsak megnőhet, és egy egészségesebb kölcsönhatás és vele együtt egy egészségesebb értékverseny, értékrivalizáció alakulhat ki.

(1990)

Kántor – Láng

L.G.

Vallomás és meditáció

Tisztelt hallgatóság,

ezenel megkísérlem a lehetetlent, és megpróbálok – 35 év távolából – tárgyilagosan, mintegy kortörténeti összefüggésekben szemlélni azt a munkát, melyet Kántor Lajos barátommal lelkesen és hivatástudattal áthatva végeztünk annak idején. Érteni vélem ugyanis a felkérést, mely az itt következő visszapillantást és vallomást éppen kiváltja belőlem: mindnyájan hiszünk ugyanis az erdélyi irodalom létében, miközben létét következetesen tagadjuk, amiből következik, hogy hiszünk történetének megírhatóságában, miközben minden ilyen történeti narratívát érvénytelennek tekintünk.¹ Egy ilyen narratíva azonban bizonyára készül (vagy készül készülni) a magyar nyelvterület valamelyik íróasztalán (vagy számítógépén), ezért nem haszontalan számba venni a korábbi kísérletek eredményeit és kudarcait.

A könyv keletkezéstörténetét átengedem a kiadónak (Domokos Géza) és a vállalkozást nagy hozzáértéssel menedzselő Kántor Lajosnak; ebben kétségtelenül ők az illetékesek. Azzal a megszorítással, hogy a könyv megírását *közvetlenül* kiváltó okok és igények aligha többek ma már anekdotaérvényű adaléknál. Lassan megtanultam, hogy az igazi okok mindig mélyebben fekszenek, mint a könnyen megnevezhe-

¹ E paradoxont egy anekdotával szemléltetném Molter Károly repertoárjából. A szerzőre jellemző módon öniróniával, sőt azzal az önkisebbitéssel fűszerezett a történet, melyet az angol *understatement*-nek nevez. Móríc Zsigmondot látták vendégül Marosvásárhelyen, aki éppen a *Rajongók* átdolgozásán fáradozott, s ennek érdekében a helyszínen kívánta tanulmányozni a székelyföldi szombatosok, „zsidózók” jelenét és múltját. Ebéd vagy vacsora közben – a lényeg: „fehér asztalnál” – egymást érték az adomák, s egy különösen jóízű történet után Mórícz előkapta legendás noteszét és kurta ceruzáját, s „ezt okvetlenül megírom” kiáltással elkezdett jegyezni. „De Zsiga”, mondta szerényen Molter, „én ezt már évekkkel ezelőtt megírtam.” Mórícz legyintett. „Az akkor nincs megírva”, mondta, s jegyzett tovább. Ezelőtt 35 évvel Kántor Lajos és én megírtuk a romániai magyar irodalom történetét. A mai közönség és a mai irodalom képviselői alighanem Móríc Zsigmonddal vannak egy véleményen: „Az akkor nincs megírva.” S most vannak, akik azt várják, hogy mi magunk jelentsük ezt ki. Nem tudom, mi a szándéka ezzel kapcsolatban Kántor Lajosnak; én a magam részéről nem vagyok erre kapható. Shakespeare-t parafrazálva: „Dicsérni jöttem könyvünk, nem temetni.” Hogy miért, azt lásd a továbbiakban.

tők.² Két ilyen tényezőt azért megemlítenék, mert (emberileg) fontosnak tartom őket. Egyik – nagy általánosságban – a szintézis vágya, ami határozott nemzedéki elkötelezettséggel társult bennünk. Mindketten egy-egy nemzedék kritikusan tartottuk magunkat, illetve ez a szerep volt kritikusi becsvágyunk tartalma. Kántor Lajos az első *Forrás*-nemzedéknek a szószólója akart lenni, én a Páskándi–Kányádi–Bálint Tibor generációnak a szálláscsinálója.³ Máris szemlélhető a szintézis-alkotás első feltetele: két – bár egymástól korban alig különböző – irodalmi nemzedék kritikusi vállalkoztak a közös munkára, ami különböző értékárnyalatok és stíluseszmények kölcsönös elismerését (vagy legalábbis türelmes tiszteletben tartását) feltételezte. Az említett két nemzedék teljesítményének értékelésében, ugyanakkor az előttük járók bírálatában mindketten számos résztapasztalatot szereztünk, s úgy éreztük, eljött az ideje annak, hogy az *egész* értékelésére és kritikájára vállalkozunk – ez a „szintézis-becsvágy” másik jelentése.⁴

A magyarországi „megrendelés” és a romániai kiadás között az egyik fontos különbség az utóbbi *Előzmények* című bevezető fejezete, mely a magyarországi kiadásban nem szerepel. Már csak azért sem, mert a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott irodalomtörténet (a „Spenót”) a két háború közötti korszakot külön és másutt tárgyalta. A romániai kiadásban azonban ennek megvolt a maga funkciója. Ez volt hivatva ugyanis *meghatározni* a romániai magyar irodalom fogalmát. E meghatározást szabadon teljes egészében idéznem: „...a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzeti-ségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágran értelmezett közössége fűzi.”

² Szerelembe is azért esünk, mondja a korlátolt kauzalitás, mert megpillantunk valakit, aki „megejt” – de mi mindennek kellett korábban történnie velünk és bennünk ahhoz, hogy pont akkor és pont őt... és ezek a „korábbiak” ismeretlenek, tehát megnevezhetetlenek számunkra (vagy megnevezhetetlenek, tehát ismeretlenek).

³ Ez két különböző nemzedék, bár az életkorkülönbségek ezt alig árulják el. Ráadásul Bálint Tibor első könyve a *Forrás*-sorozatban jelent meg, de ennek az az egyszerű magyarázata, hogy pályája elején többnyire karcolatokat írt, mai terminussal (Thomka Beáta) rövidtörténeteket, amelyek ritkásan jelentek meg, mert az *Utunk* (a karcolatok szinte egyetlen „piaca”) tájékan teljhatalmú Nagy István „periférikusnak” ítélte ezeket az írásokat, ugyanis nem a szocializmust építő „ipari proletariátus” életéből ihletődtek. Ezért aztán az első kötet lassan és nehezen állt össze, csak a *Forrás*-sorozat megindulása után.

⁴ A könyv – címében is jelzett – szemléleti jellemzőjéhez érkeztünk. A szerzők a romániai magyar irodalmat egyfajta entitásként, önállóan tárgyalható, önálló történettel rendelkező szellemi képződményként fogták fel. Hogy felfogásuk ennek ellenére nem egyezett meg az erre vonatkozó hivatalos állásponttal, az is nyilvánvaló.

E meghatározás kritikáját igyekeztem elvégezni egy 1990-ben Debrecenben tartott konferenciaelőadásban, amelyet később *Séta egy definíció körül* címen publikáltam.⁵ Itt csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy a talán homályosnak tűnő kitételt – „*a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége*” – az előző oldalon olvasható fejtegetés magyarázza. Ennek lényege: 1. „A romániai magyar irodalom, mely az egységes magyar nemzeti irodalom kialakulása után jó száz évvel születik, magától értetődően kapja örökségül a nemzeti irodalom valamennyi értékét, az egységes irodalmi nyelvtől a klasszikus hagyományok formálta érték-szemléletig.” 2. A helyi hagyományok „irodalmunk kialakulásában csak alárendelt szerepet játszottak”. Nyilvánvaló, hogy a *hagyományok* „tágan értelmezett” jelzője a magyar nemzeti irodalomhoz való szoros kapcsolódást jelenti. E felfogás kialakításához komoly ösztönzést nyújtott Northrop Frye *The Anatomy of Criticism* című munkája, mely az irodalom „önmozgásának” elvével támasztotta alá a meghatározás korántsem csak irodalmi szándékait.⁶

A meghatározást is tartalmazó bevezető fejezet egyébként másik (rejtett és meg nem valósult) szándékunkat is tükrözte: a romániai magyar irodalom *teljes* történetének megírására vállalkozó szándékot. Szerencse (nemcsak a mi szerencsénk, hanem az erdélyi irodalomé), hogy nem estünk mindjárt neki e nagyobb munkának, mert a szóban forgó fejezet koncepciója (főleg a transzilvanizmusra vonatkozó „marxista kritika” kitételei) ma már vállalhatatlanok. De épp ezzel jelölte ki a helyesbítések feladatait, melyeket – részben – magunk próbáltunk elvégezni. A magam részéről két későbbi írást említenék: egyik az *Utunk* Kós-számában megjelent *Jegyzetek a transzilvanizmusról* (nem azonos a *Kivándorló irodalom* egyetlen alcímű tanulmányával), másik a *Fekete kolostor* ugyancsak *Utunk*-beli, két kettős tárca terjedelmű elemzése, melyben először bukkan fel későbbi ilyen irányú ténykedésem „vezérötle”, az tudniillik, hogy a transzilvanizmust mint „művészileg megformált írói vi-

⁵ In: Láng Gusztáv: *Kivándorló irodalom*. Komp-Press, Kolozsvár, 1998.

⁶ Egy „régikönyv”. Valamikor 1955-ben vagy ’56-ban, még egyetemi hallgatóként levelezőlapra írtam meg Dán Endre barátomnak: soron lévő feladatomban annak bizonyítását tekintem, hogy a romániai magyar irodalom a magyar nemzeti irodalom szerves része. Dán Endrét az 50-es évek végén letartóztatták, levelezését lefoglalták, az én lapom is a Securitate kezére került. Nem lettek következményei, de ez egy másik történet. A lényeg az, hogy ezek szerint az 50-es évek derekától érezhető volt (ha nem is jutott el bennünk a megfogalmazottságig, mert ideológiai előfeltevéseink nem engedték odáig jutni) az a tendencia, mely később a „literatura română de expresie maghiară” meghatározásban kulminált, s amelynek célja a romániai magyar irodalom elszakítása lett volna az anyaországitól. E tekintetben a „Románia 1919 utáni területén létrejött magyar nyelvű irodalom” elég szerencsétlen megfogalmazás; egyetlen mentség rá, hogy a magyar nyelvűség – szándékunk szerint – nem megszorító jelző, hanem éppen a magyar nemzeti irodalommal való összetartozás szoros voltát tükrözi, hiszen az irodalom „nyelvi műalkotás” (Wolfgang Kayser).

lágképet” (Szegedy-Maszák Mihály kifejezése) tárgyaljam.⁷ Kántor Lajos nevében nem akarok beszélni, de későbbi tevékenységéből azért kiemelném Reményik Sándor „visszahozását” abból az igaztalanul negatív megítélésből, mely az 50-es években osztályrészéül jutott, az erdélyi líra megbecsült hagyományainak körébe. Ami természetesen Reményik transzilvanizmusának rehabilitálása is volt. S itt szóvá tehetem könyvünk és megjelenését követő helyesbítéseink egyik máig élő hatását, annak a gondolatnak az elfogadtatását (kikristályosítását), hogy az erdélyi irodalom történetének megírásához a transzilvanizmus-kutatás útja (is) vezet.⁸

De szóljak most már a könyv egészéről. Legtömörebb (ön)értékelésünk így hangozhatna: a *Kántor-Láng* az első teljes körű megfogalmazása és végrehajtása a 60-as és 70-es évek fordulóján esedékessé vált *kánonreformnak*. E megállapításból elsősorban az „esedékes” szót indokolnám, két vonatkozásban is. Egyik az „irodalmi tények”, azaz a művek vonatkozása. A hatvanas-hetvenes évek fordulójára nemcsak beérett az első háború utáni nemzedék, hanem szakított, sőt szembehelyezkedett irodalom és hatalom – az irodalom részéről szervilis – együttműködésével, mely az előtte járó nemzedék magatartását jellemezte. Ennek a (legalábbis részben) ellenzéki magatartásnak esztétikai vetülete volt a szocreál poétikai és stilisztikai dogmák elutasítása. E nemzedék legjobb alkotásai kétségtelenül felülmúlták az előző nemzedék „hivatalosan” kanonizált műveit, s ez a tény immár valósággal követelte az egyenrangúsítást, az új művek kánonba iktatását. Másrészt a hatalommal kompromisszumot kötni nem akaró irodalom „kitenyészette” a vele egyívású, a dogmákat (legalább részben) elutasító, új értékelveket megfogalmazó, egyszóval az új irodalmat megteoretizáló kritikát.⁹ Ennek

⁷ A *Jegyzetek a transzilvanizmusról* útkereső ötletét Almási Miklós „termékeny hamis tudat” kategóriájából vettem, és az utópielemzés körében alkalmaztam. Az utópia „termékenységét” (esetünkben jelentős műveket kikristályosító energiáit) a Kuncz-elemzésben próbáltam szemléltetni. Mindkét tanulmányt Gyimesi Éva dicsérte; a *Jegyzeteket* szóban, a Kuncz-tanulmányt egy glossza erejéig az *Utunkban*, mondván többek között, hogy a romániai magyar irodalom történetét így kellene megírni.

⁸ Természetesen tudom, hogy e kutatások a mienknél sokkal szerteágazóbban indultak el más szerzők (elsősorban filozófusok, eszmetörténészek) által. Eszmetörténet és irodalomtörténet összekapcsolásának módszertani kérdéseivel azonban e kutatások nem sokat foglalkoztak.

⁹ A szocreál kánont a hatalom utasításait követő és végrehajtó álkritika hozta létre. Az ettől eltérő új kánonjavaslatokat viszont egy autonómiára törekvő kritika, s ez maga is beletartozott abba a tendenciába, amelyet az „erkölcsi ellenzék” címszó alatt szoktam tárgyalni az erdélyi irodalommal foglalkozó előadásaimon. E megnevezés értelme: az e kategóriába sorolható írók és kritikusok nem szakítottak határozottan a diktatúra ideológiai alapját képező marxizmussal, annak alkalmazását azonban torzultnak tekintették, s e torzulás legfőbb okát a tudatos ferdtételekben, hamisításokban, elhallgatásokban, egyszóval a hazugság változatos formáiban látták. Ellenzékiségüket ezért tekintem elsősorban erkölcsi természetűnek.

értékelései egyre kevésbé voltak összhangban a szocreál kánon axiológiájával; *anomáliák* sorozata jött létre (Thomas Kuhn), melyek feloldása a kanonikus paradigmák váltását követelte (volna). Azért csak „volna”, mert a hatalom teljes anyagi és intézményes támogatását élvező szocreál kánon radikális lebontása egyszerűen lehetetlen volt, csak a kánon kiterjesztése bizonyult járható útnak. Remélve, hogy az immár kanonizált ellenzékiesség gyors fokozatossággal kiszorítja maga mellől az idejüket múlt szövegeket.

Az értékelések hangneme (ahol lehetett, a tartalma is) világosan jelezte az általunk feltételezett *értékvizonyt* régi és új művek között. Természetesen ezek a jelzések a közölhetőség határai között mozogtak – s a diktatúra egyik (korántsem legenyhébb) perverzítése éppen abban áll, hogy nem vonja meg pontosan e határokat, hanem a szerzőre bízta annak „eltalálását”. Ez az a bizonyos „belső cenzúra”, melynek működése annyival rosszabb a külsőnél, hogy nemcsak a szövegnek árt, hanem a szerzőnek is, mivel nem gyakorolható szégyen és büntudat nélkül. De ebbe talán nem mennék bele részletesen. Könyvünk megjelent, ami azt bizonyítja, hogy „belső cenzúránk” megfelelően működött. E megjelenés jókora botrányt kavart, ami azt bizonyítja, hogy – legalábbis bizonyos kérdésekben – elmentünk a hatalom tűrészhatáráig, azaz e határok hollétét bátorságunkkal teszteltük.

De ami számunkra ma már a legfontosabb: az erdélyi irodalom általunk tárgyalt szerzői abban a kanonikus értékpozícióban vannak, amelybe mi helyeztük annak idején őket. A *Kántor-Láng* kézikönyvnek számított sokáig, az erdélyi költők és írók középiskolai tanítása és egyéb intézményes rangsorolása e kézikönyv „útmutatásait” követte. Röviden: betöltötte hivatását.

(2006)

Láng-dosszié – társszerzőségben

K.L.

Előre kell bocsátanom: csak arról a Láng-dossziéről tudok – remélt hitelességgel – beszélni, amely a fejemben állt össze, illetve amelyhez fiókjaimban dokumentumokat (kéziratosokat) találok. Arról a másíkról, amelyet (amelyeket) hivatalos helyen, belüleges hivatalokban feltételezésem szerint őriznek – nem. A sajátomat sem ismerem, sem a bukarestit (kolozsvárit), sem a budapestit, noha utóbbiból valami eljutott hozzám, részben oldalvizeken, Ilia Mihály barátunk hosszan tartó szegedi megfigyeltetése kapcsán. Valószínűsíthető, hogy a Láng Gusztáv romániai életszakaszára vonatkozó jelentések egy részében szintén együtt szerepelünk; persze egyetemi oktató éveiben külön és különös figyelemben részesülhetett, főként egyik régóta írói pályán sikeres volt diákja „szekus” meghurcolásához kapcsoltnak, aminek folytán az évtizedek óta halott Dsida Jenő ugyancsak gyanússá vált illetékesék szemében. (Az ügy, közvetve, majdnem Láng Gusztáv doktori védésének megakadályozását eredményezte.)

És még egy előzetes megjegyzés: a társszerzőséget Láng korábban is gyakorolta, amikor a *Brassói Lapok*ban, pontosabban az akkor (már-még) *Új Idő* címet viselő brassói hetilapban, Ritoók János szintén közös barátunk gondozásában Veress Zoltánnal váltott 1968-ban „leveleket”, s ez a „Colloquium”-uk, *Boríték nélkül* címmel, kötetben is megjelent (1970).

ELŐTÖRTÉNET

Ennyi szabadkozás, magyarázkodás után vállalhatom a *Kántor-Láng* előtagjaként az emlékezést, a kritikusi-irodalomtörténeti-szerkesztői múltidézést – vagyis a szakmai emlékek felidézését (mert a családiak, barátiak jóval szélesebb skálára írhatók). Erdélyi – romániai magyar – irodalomtörténetünk előtörténetét tulajdonképpen a Bolyai Egyetem magyar nyelv és irodalom szakát 1953-ban és 1954-ben kezdett évfolyamokkal kellene indítani, hiszen nemzedéki „fertőződésünk”, elkötelezettségünk ott kezdődött, a barátságok pedig – Páskándi Gézával, Bálint Tiborral, Lászlóffy Aladárral, Ritoókkal, Jancsik Pállal (majd a Szatmárnémetiből 1955-ben érkezett Szilágyi Domokossal) – hovatovább összeértek. Rövid kiadói munkája után Láng az egyetemen folytatta, én (ugyancsak 1959-től) a *Korunk* szerkesztőségében. Így teremtődött meg a lehetősége irodalompolitizálásunknak, az alkalmi vagy nagyon is átgondolt kritikarendeléseknek, melyeknek talán a legsikeresebbje

– mindenesetre a legviszhangosabbja – a „nagymenő” *Igaz Szó*-főszerkesztő, Hajdu Győző *Műhely* című kötetének tárgyszerűen szigorú Láng-féle bírálata lett (1967-ben). A szerkesztőségi botrányt, amelybe a helyi pártszervek is beleavatkoztak, túléltük, mi több, mondhatni győztesen kerültünk ki belőle. (Amit persze Hajdu nem felejtett el nekünk.)

Volt idő – főleg a hatvanas években meg a hetvenesekben –, amikor a kolozsvári irodalmi hetilap, az *Utunk* hasábjain elég sűrűn váltottuk egymást kritikai szövegekkel. Ha emlékezetem nem csal, ennek az időszaknak az elején kért fel minket Marosi Péter rovatvezető rendszeres román (irodalmi) lapszemle írására. Majd amikor elkészült egy-egy fejezet a romániai magyar irodalom 1945 utáni történetéből, ezek sorra jöttek az *Utunkban*.

Keresgélés közben találtam rá egy – úgy gondolom, nem érdektelen – „kényelmetlen párbeszéd” műfaji megjelölést viselő gépirat másolatára; föltehetőleg 1969 elején került sor magnós beszélgetésünkre, valamelyik marosvásárhelyi irodalmi szerkesztő kért fel minket Csiki László (*Esőt-kaszáló*), Farkas Árpád (*Másnapos ének*) és Magyar Lajos (*Hétarcú ballada*) *Forrás*-kötetének rendhagyó formájú, közös bírálatára. „Nemzedék, hit, értelem” hármas címszava alatt ez bizony erőteljesen generációs szempontok, kérdések középpontba állítását prezentálja. Nem ellenőriztem, hogy végül is mi jelent meg belőle az *Igaz Szóban*, így a nálam lévő javítatlan másolatból másolok ki egy ma is fontosnak tűnő részt az „Első kritikus” (L. G.) szövegezéséből. A történelmi hagyományokról, folklórhatásról, népi mitológiáról beszélgettünk főleg a Magyarikötethez kapcsoltnak, amire Láng az irodalomtörténeti előképeket kezdte idézni, Ilyés Gyula Árpádját, Kányáditól a *Barbár szonettek*et. „Ez az érzésmód akkor bukkan fel – folytatta Láng a korábban felmerült gondolatot, visszatérve Vörösmartyig, a *Zalán futásáig* –, amikor egy nemzet, nemzetiség (függetlenül a politikai formációtól, amelyben él) *keresésben* van; nincs szilárd koordináta-rendszere, melybe létét illeszthetné, akkor jönnek ezek a múlt-mítoszok, nem a ködösítés végett, hanem megpróbál a mítosszá szublimált múltból feleletet találni a jelenre, vagy ha feleletet nem, legalább érzelmi támaszt.” Szó kerül aztán a lírai kamaszkorról, a valós vagy hamis nemzedéki tudatról, illúziókról, a *Forrás* első és második nemzedéke közti (vélt?) különbségekről. Ma már azt merném mondani, hogy ez a már-már általunk is elfelejtett magnófelvétel amolyan előképe erdélyi irodalomtörténetünknek.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET KÖRÜL (ELŐTTE ÉS UTÁNA)

Mert hogy benne mi van, azt bárki – a két kiadás alapján (1971 és 1973) – ellenőrizheti. Ami a figyelmes olvasónak azonban feltűnhet, a címváltozás. Pontosabban: egy évszám változása. Az első kiadásban ez olvasható: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. A második, „javított” kiadás címlapján viszont a két szélső pont

meghatározásaként ez áll: 1944–1970. Talán innen kell, innen lehet kezdeni a visszapillantást a három és fél évtizedes (irodalom)történetre.

A könyv (közvetlen) előtörténetéhez, a munka elindításához egy budapesti találkozást kell felidézni: Bodnár György, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének vezető munkatársa üzent, s az üzenet nyomán leültünk egy négy szemközti beszélgetésre. Erre talán 1969-ben (vagy 1970 legelején?) került sor. Közölte, hogy az Intézet keretében folytatódik a magyar irodalom történeti összefoglalása. (Az utolsó, a hatodik vaskos kötet „a Nagy Spenót”-ból – az ironikus utalás, feltételezem, a borítólapp színéből indult ki – 1966-ban jelent meg, Szabolcsi Miklós szerkesztésében, Béládi Miklós és Bodnár György volt a szerkesztő munkatársa; címe *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Ebben olvasható, egy *Kitekinítés* fejezet, azon belül a *Magyar irodalom Romániában* című rész, a szerző neve helyett „Munkaközösség” szerepel. Szakmai berkekben tudni lehetett, hogy a Czine Mihály által írt alfejezetet nem fogadták el a hivatalosságok, az átdolgozás során született meg a kötetbe került változat.) Az intézeti terv szerint az 1945 és 1970 közötti korszakot fogja felölelni az új összefoglalás, ebben számítanának rám, írjam meg a romániai magyar irodalmi részt. Kevés gondolkodás után ott helyben azt válaszoltam, ezt én Láng Gusztávvval közösen tudnám vállalni, de persze előbb beszélnem kell vele. Hazaérkezve Kolozsvárra, Láng Gusztai barátommal megegyeztünk, visszajeleztünk a megrendelőnek, elosztottuk magunk között a műfaji területeket, illetve az egyes szerzőket – és elkészítettük a kéziratot. Minthogy azonban látszott, a budapesti kiadás jelentősen késni fog (végül 1982-ben látott napvilágot a mi szövegünket is tartalmazó kötet, *A határon túli magyar irodalom* címmel, a főcím pedig így módosult: *A magyar irodalom története 1945–1975*), a megrendelők beleegyezésével megkerestem Domokos Gézá, a Kriterion igazgatóját, és felajánlottam neki a most már önálló könyvünket. Domokos igent mondott – és 1971-ben nyomdafestéket láthatott közös munkánk, a *Romániai magyar irodalom 1945–1970*, dokumentumértékű (általunk összeszedett) fényképekkel és Réthy Andor terjedelmes, a mi 212 könyvoldalnyi tanulmányunkat közel 200 oldallal kiegészítő bibliográfiájával. (Réthy könyvészeti gyűjtését és rendszerezését természetesen átnéztük, itt-ott javítottuk, a munka és a felelősség azonban természetesen, elvitathatatlanul az övé maradt.)

Az 1945-ös, „felszabadulási” dátum nyilván Magyarországra utal; ebből lett az egyik feljelentés, mert hát a mi „felszabadulásunk” ugye 1944. augusztus 23-án történt. A följelentő és az őt meghallgató „szerv” arra már nem gondolt, hogy Erdélyben az újabb hatalomváltozás csak valamikor októberben kezdődött – de ettől függetlenül is, az irodalom nem napra-hétre pontosan követi a társadalmi-politikai változásokat (amilyen mértékben követi, persze). Vagyis 1945 a valóságos határ, legalábbis valóságosabb, mint 1944. A kiadó természetesen nem ellenkezhetett, következésképpen mi sem,

így hát változott a második kiadás címe. Más változtatásokat is feltételül szabtak, így például az én legkedvesebb mondatomat törölni kellett, az 1973-as kiadás olvasója már nem találkozhat a Hajdu Győzőről szóló néhány sorban a *Műhely* című kötet e sommás jellemzésével: „...helyenként az irodalomkritika látszatát kelti”.

Arról, hogy mi történt 1971 után – illetve előtte –, magam is pontosabban tudok beszámolni egy most kezembe került gépiratmásolat alapján. Jó emlékü újságíró-műfordító barátom, a nagyváradi Bölöni Sándor a könyv második kiadásának megjelenése előtt interjút készített velünk, a bukaresti *Előre* számára. Itt mintegy ötven megjelent kritikáról, recenzióról beszélünk, összesítve azonban (a második kiadás visszhangját is beszámítva) emlékezetem szerint száz körül volt az írásos reagálások száma. Ez akkor is siker (ma szinte elképzelhetetlen), ha közöttük nem egy dühös kirohanásnak, elmarasztalásnak, politikai inszINUÁCIÓNAK minősíthető. (Az egyik legdurvábbat Jordáky Lajos írta a budapesti *Kritikában*.) Tulajdonképpen az irodalom, a gondolkodás szabadságharcáról volt szó. A kettős interjúban Láng Gusztáv mondta: „Van először bíráló – nem is egy –, aki történetiség címén valamiféle mentő (vagy éppenséggel felmentő) körülmények tekintetbe vételét igényli a művek és életművek értékelésekor. Azaz, durván fogalmazva, ilyesféle megállapításokat: igaz ugyan, hogy X mű formailag gyenge, a valóságról szegényes – vagy éppen hamis – képet ad, de az akkori történelmi körülmények között erről a témáról igazabban és szebben írni nem lehetett.” Hamis ez az állítás, mert „történelmi körülmények legfeljebb *magyarázhatják* egy-egy mű – vagy akár egy egész irodalom – gyengéit, de nem *menthetik*. Éppen ezért a kritikusnak is, az irodalomtörténésznek pedig még inkább kötelessége a legtörténetibb szemlélet talaján állva is lemérni a mű immanens esztétikai értékét, s ezt az értéket nem »emelheti meg« semmiféle történelmi mentőkörülmeny kedvéért.” Láng részletesebben is kitért közösnek mondható felfogásunkra: „...a sematizmust támogató esztétikai normák csakugyan rákényszeríthették az írókra a sematikus művészi gyakorlatot – ám a sematikus művek létrejöttük pillanatától igazolták-támogatták a sematikus esztétikai elveket.” Az irodalomtörténeti összefoglalást megelőző kritikusi gyakorlatunkban mindketten ezen esztétikai normák ellen harcoltunk, az ellenükre születő új művek mellett érveltünk. Nekem megadatott, hogy a *Korunk* irodalmi szerkesztőjeként e küzdelmünknek nagyobb súlyt adjak, egyéni rovatomban pedig, a *Kövek*ben már 1967-től propagáljam azt, amit fontosnak, jónak tartottam. (A mondottak ellenőrizhetők a csíkszeredai Pallas-Akadémia kiadásában 2005-ben napvilágot látott, *A Nagyelefánt nyomában* című kötetben.) Vádként fogalmazódott meg, hogy a *Romániai magyar irodalom 1945 (1944)–1970 a Forrás* (első és második nemzedékének) oldaláról nézi az egész irodalmat; ezt én akkoriban tagad-

tam, ám most belátom, van ebben jókora igazság. De talán nem is olyan nagy hiba ez – vélem az új ezredben, amikor már lezárult Szilágyi Domokos, Palocsay Zsigmond, Hervay Gizella, Bálint Tibor, nem utolsósorban a szerintem „elő-*Forrás*”-ként számon tartható Páskándi Géza életműve, a kortárs magyar (nem csupán erdélyi vagy romániai magyar) irodalom pedig amolyan élő klasszikusai közé számítja Lászlóffy Aladárt, Bodor Ádámot, Szilágyi Istvánt.

Az idézett Bölöni-interjúból egyébként kiolvasható, hogy nem csupán a *Forrás*-szerzők jutottak a könyvben kiemelt szerephez. Ugyancsak szerzőtársamat, Láng Gusztávot idézhetem: „...annak idején Szabó Gyula *Gondos atyafisága* vagy Sütő András *Félrejáró Salamonja* egy, a sematizmust cáfoló valóságkép elemeit tartalmazta, esztétikai kvalitásaik ezért lehettek történelmi értékek hordozói is, mintegy a későbbi években kibontakozó írói szemlélet és magatartás előfutárai. Továbbmenve: elképzelhető, hogy a korszak rutinos művei között találunk olyanokat is, amelyek mondjuk a szerkezet arányosságában, a cselekmény fordulatosságában stb. felülmúlják az említett két művet – egy irodalomtörténetben azonban, éppen ilyen történelmi értékük miatt mindig is exponáltabb helyet kell kapniuk, mint az írástechnikailag éppoly jó (vagy jobb), de a fejlődési tendencia szempontjából közömbös műveknek.”

Feltételezem, hogy jó harminc év múltán Láng a „fejlődési tendencia” tételt más kifejezéssel helyettesítené, a lényegen azonban ez nem változtat. Valami(k) mellé odaálltunk, és úgy gondolom, ezt ma sem kell szégyellnünk. Fontos volt az elszigeteltségből való kitérés is. Noha az interjú egy (romániai) írószövetségi konferencia küszöbén készült, elmondtam Bölöni Sándornak: legjelentősebb értékeink hozzámérését (a román mellett) a magyar (azaz magyarországi és összmagyar) irodalom értékeihez lényegesen tartom, és el kell helyeznünk ezeket a jelenkori világirodalom irányzataiban, törekvéseiben. Arra a kérdésre pedig, hogy milyen jellegű lesz az átdolgozás, vagyis a második kiadás miben tér majd el az elsőtől, így válaszoltam: „Nincs szó teljes átdolgozásról – ezt egyrészt nem érezzük szükségesnek, másrészt nem tartjuk lehetségesnek. Nyilván elképzelhető sokkal jobb, teljesebb, a modern irodalomtudomány eredményeit következetesebben érvényesítő irodalomtörténet, ehhez azonban évek előmunkálataira lenne szükség – s tulajdonképpen egy ilyen feladat nem két ember (akiknek közben más foglalkozásuk, elfoglaltságuk is van), hanem egy intézet erejét tenné próbára.”

Ezt vallom ma is.

(Még egy megjegyzés: támadóinknak sikerült megakadályozniuk, hogy könyvünket románra fordítsák, noha a Kriterion ezt kezdeményezte. Az ajánlók közt ott volt a neves irodalomtudós, Nicolae Balotă is. Az akadémiai díj kárpótolt, román részről, az elmaradt fordításért.)

KÖZÖSBEN (TÖBBEKEL)

A kritikusai tevékenység eredményessége nehezen mérhető. Az irodalomtörténet-írással összefüggésben, a kánonképzéssel, az abban betöltött szereppel szokás erről beszélni. Én ugyan az irodalom lényegével ellenkezőnek vélem a „kánon” fogalmát, ám az kétségtelen, hogy a figyelemfelhívás, hangsúlyok kitétele fontos lehet irányok, főként azonban művek előtérbe kerülésében. Ebben a díjak szerepe – ha érdemiek – nem mellőzhető.

Máig nem halványuló büszkeséggel vallom, hogy a mi Pezsgő-díjunknak hitele volt; az 1971 és 1983 közötti években erre, az alkotók legalábbis, jobban figyeltek, mint a pénzzel is járó írószövetségi meg akadémiái kitüntetésekre. A kezdeményező, a kigondoló Láng Gusztáv volt, a kivitelezés, a gyakorlatba ültetés (az első években) közös munka. Közös volt az indító felháborodás, ugyanis 1970-ben Bukarestben – romániai magyar illetékesek ajánlására – Bodor Pál kötetének (*A meztelen lány*) ítelték a magyar költészeti díjat, holott volt egy messze jobb verseskönyv is az adott időszakban: a *Búcsú a trópusoktól*, Szilágyi Domokostól. A hasonló „tévedések” kiküszöbölését célozta Láng javaslata, amit valamennyi felkért kritikus szívesen fogadott: hatan kolozsváriak, akik akkortájt több-kevesebb rendszerességgel írtunk irodalombírálatot – Földes László, K. Jakab Antal, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Marosi Péter és Szócs István –, vállaljuk magunkra a döntést: végigolvasva az előző év termését (vers, próza, dráma, esszé), szavazattöbbséggel válasszuk ki a legjobbnak tartott erdélyi, romániai magyar alkotást (elsősorban könyvet, de lehet nagyobb igényű folyóiratközlés is), és fizessünk a nyertesnek egy üveg pezsgőt. A Pezsgő-díjasok névsora Páskándi Gézával kezdődött, majd jött Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Sütő András, Bodor Ádám, Szilágyi István, megint Lászlóffy, Panek Zoltán. 1979-től Láng már nem vett részt a vitában és szavazásban – nem sikerült meggyőzni őt, hogy maradjon –, tudomásom szerint elsősorban a manipulációs kísérletek zavarták (ebben ugyanis Marosi Péter kétségtelenül nagy mester volt). Azt hiszem – a további Pezsgő-díjasok neve, illetve díjazott műve ezt látszik igazolni –, hogy Gusztáv barátomnak nem kellett volna kilépnie általa kezdeményezett alkalmi társaságunkból (amely többször, kényszerűen változott, halálesetek miatt elsősorban); Bálint Tibor és Pusztai János, Székely János, Köntös-Szabó Zoltán, Kenéz Ferenc és Király László hasonlóképpen vállalható volt, mint pezsgős-elődeik. Egészében véve azonban, szép történet ez – folytatása azóta sincs, sem nálunk, sem rokon tájakon.

A másik közös jelenésünk szintén éveket fog át, hiszen a Balogh Edgár kigondolta, Venczel József által lelkesen-munkásan támogatott *Romániai magyar irodalmi lexikon* egyrészt hosszú előkészítést igényelt, másrészt számos (cenzurális) akadályoztatásban volt része. Az első kötet 1981-ben látott napvilágot, a Kriterion kiadásában (A–F), a második (G–Ke) csak 1991-ben, vagyis a változás után jelent meg,

1994-ben (már Dávid Gyula főszerkesztőségével) a harmadik (Kh–M), a mindmáig utolsó (N–R) pedig 2002-ben. A szerkesztőbizottságban mindketten (a negyedik kötetben mint az „alapító szerkesztőbizottság” tagjai) mindvégig szerepelünk, noha az újabb kötetek munkálataihoz már alig van közünk. (Távolság, egyéb feladatok.) Azt hiszem azonban, hogy azok a hetente tartott lexikonszerkesztőségi megbeszélések (és a késő estig, éjszakába nyúló folytatások, borozgatással, preferánszpartival), a bibliográfus Reischel Arthurral (Réthy Andorral), Benkő Samuval, Engel (Köllő) Károllyal, többiekkel – megőrzésre érdemes emlék.¹

(2006)

¹ Azóta lezárult a lexikonsorozat, az 5/1 és 5/2 kötettel, 2010-ben. Ami pedig a Szekuritáté megfigyelési dossziéit illeti, jó néhány vált ismertté, részben feldolgozottá is. (*A Titkosan – nyíltan* című kötet elsősorban *Korunk*-közeli történeteket ismertet, a *Korunk-Komp-Press* kiadásában, 2014-ben.)

Madárjósok? Társ-kaland

K.L. – L.G.

(Kántor–Láng)

L. G. – Nehéz pontosan emlékezni. Nem azért, mert a közös munkánk óta eltelt évtizedek alatt elfelejtettem a történeteket, hanem mert a tények önmagukban nem emlékek. Emlékké az értelmezések révén válnak, és ahogy változunk („változnak az idők, és bennük változunk mi is”), másképpen értelmezzük azt, ami egykor megtörtént. Egyik közös előadásunkon – évekkal ezelőtt – azt állítottam például, hogy könyvünkkel kánonreformot hajtottunk végre, de ez kétségtelenül utólagos önértékelés, hiszen annak idején a kánon szónak legfeljebb egyházi jelentését ismerhettük, ha egyáltalán eszünkbe ötlött volna. Nem mondhatom tehát, hogy pontosan emlékszem magunkra, csak azt mondhatom, hogyan emlékszem ma arra, amit tettünk.

De ha nem a kánonreform szándéka hajtott bennünket, akkor mi? Furcsa, de ma már azt sem tudom megmondani, hogy miképpen és miért jutottunk ehhez az igényes megbízatáshoz – utóvégre a Magyar Tudományos Akadémia felkérése, ahogy mondani szokták, kétségtelenül megtisztelő volt. Talán Te pontosabban emlékszel könyvünk történetének erre a részletére. S ha már a megtisztelésnél tartunk, ez kétségtelenül legyezgette hiúságunkat. Nem a beképzeltség, az önteltség értelmében, hanem mert lehetőséget nyújtott a bizonyításra. A kritikus helyzete az irodalom életében mindig felemás. A szerzők szemében – még akkor is, ha a bíráló kedvező a kritikus nézőpontjából – mindig van az olvasatok nyilvánossá tételében valami tolakodás, belépés az alkotás intimitásába. És ezt az olvasatot sohasem érzik teljesnek. Jól példázta ezt esetem Székely Jánossal, aki a róla szóló fejezet közzététele után megajándékozott egy verseskötetével. A dedikációban azzal indokolta gesztusát, hogy cikkemből kiderült számára, én elolvastam a műveit. Ezt dicséretnek szánta, de kiderült e dicséretből, hogy feltételezte a kritikusokról (korábban nyilván rólam is), miszerint úgy mondanak ítéletet könyvekről, hogy el sem olvassák őket.

Nos, a művekben – már ha csakugyan „művek”, nemcsak szorgalmi feladatok – mindig van valami ráción túli, ami a befogadást is sejtelmessé, néha borzongatóvá teszi. Beszélni azonban erről az élményről csak szakszerű fogalmakkal tudunk; a kritika racionalizálja azt is, ami a műben és az olvasásban irracionális. Mindig mérsékelt sikerrel. Hiszen ezt a racionalizálást csak az adott pillanatban érvényes (vagy érvényesnek vélt) szakfogalmak segítségével végezheti, és (ismét mai emléke-

zettel szólva) ezek az „érvényességek” ma már jócskán elavultak. Minden értelmezés előbb-utóbb érvényét veszti, csak a művek változatlanok.

Voltak, akik értelmezéseinket s a tőlük elválaszthatatlan értékeléseket már könyvünk megjelenésekor érvénytelennek tartották, mondván, hogy „nemzedéki elfogultságból” fakadnak. Ez súlyos vád volt, súlyosabb, mint manapság vélnők, mert akkor az volt a hivatalos ideológiai álláspont, hogy a nemzedéki ellentét hamis (netán burzsoá) elv; a szocialista irodalomban ilyesmi nem létezik, és aki szítja, már-már ellenség. Nem tudom, hogy e vád ellen védekeztünk-e, de ma már igazat adok neki. Sőt nem is egy, hanem két nemzedék iránt és nevében voltunk elfogultak. Kettőnk között mindössze egy év a korkülönbség, *akkor* azonban két különböző irodalmi nemzedékhez tartoztunk. Te az első *Forrás*-nemzedékhez; annak a kritikusa voltál. Én a Páskándiéhoz (amelybe Bálint Tibor, Kányádi Sándor is sorolható). A kettő szerintem világosan elhatárolható. E nemzedékek látták, hogy az esztétikai irány, melyet az előttük járó „öregnek” követnek, zsákutcába vezet, és újakat kerestek. Mi ezt az újat, ennek az értéképítő voltát próbáltuk megmutatni, ez volt a „nemzedéki” bűnünk.

Ketten különbözőképpen? Emlékszem vitáinkra is, különösen a Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár avantgárd kísérleteivel kapcsolatban – most is kísérletnek nevezem őket, nem eredménynek. De beláttam, hogy e kísérletek szélesítik a hagyomány, a követhető minták lehetőségeit. Ha – most utólag – arra is emlékszem, hogy az avantgárdot akkoriban egyfajta eltévelyedésnek, a „stíldemokratizmus” megtagadásának állította be a szocreál irodalomelmélet, akkor ebben akár ellenzéki magatartást is láthatok. Tudatos volt ez az ellenzékiesség vagy csak „spontán”? Vajmi nehéz eldönteni.

K. L. – Közel fél évszázados társszerzőségünk emlékeit együtt nyilván teljesebben tudjuk felidézni, és ez már e mostani első internetes levélváltásunkból kiviláglik. A legfontosabb dolgokat – az eltelt nagy idő és a több száz kilométeres távolság ellenére – valószínűleg ma is egyformán, egymáshoz közeli szemlélettel látjuk, ítéljük meg (az együtt dolgozás technikája majd későbbi levélváltásunk napirendjére kerülhet, és lehet, ez bizonyul a legérdekesebbnek), de a különbségek, a kölcsönös kiegészítések ugyancsak fontosak.

Kezdem az indulással, az akadémiai (MTA) felkéréssel, illetve ennek előzményével. Mindketten a hatvanas évektől folyamatosan publikáltunk kritikákat, tanulmányokat az erdélyi (romániai) magyar irodalomról az itthoni és egyre gyakrabban a magyarországi folyóiratokban. Te az egyetemi munkád miatt, én (1959-től) *Korunk*-szerkesztőként nem voltam, nem voltunk ismeretlenek „határon túli” barátaink, szakmabeliek számára. Elsősorban Czine Miskát említem, aki akkoriban az erdélyi „ág” legismertebb figyelője, kutatója volt. Az ő intézetbeli munkatársa, barátja, Bodnár György hívott meg Budapesten egy kávéra (sörre), talán a hatvanas évek végén, és felkért, hogy

írjam meg a készülő akadémiai irodalomtörténet (az új sorozat) számára a romániai magyar irodalom 1945 utáni szakaszának rövid történetét. Meglepett a felajánlás, de mindjárt az jutott eszembe, és ezt ott helyben el is mondtam Gyurikának (barátai így nevezték), hogy ezt a munkát én csak a barátommal, Dónát úti szomszédommal együtt vállalnám, persze ehhez az ő beleegyezése szükséges. Hazaérkezve hamar megegyeztünk, és hozzáláttunk a tervezéshez. Az előzmények felidézéséhez hozzátartozik – és ez válasz kérdésre –, hogy nekem az első nagy konfliktusom az itthoni hivatalossággal 1962-ben volt, amely majdnem a szerkesztői állásomba került: *Régi és új a lírában* című, a *Korunkban* két folytatásban közölt tanulmányom Nagy István és a pártos elvtársak felháborodását váltotta ki, amolyan autodafét szerveztek külső emberek (írószövetségi, megyei pártbizottsági vezetők) jelenlétében, aktív közreműködésével. Most utólag azt gondolom, hogy az ügy felfújásában Nagy István komoly szerepet játszott (megfigyelési dossziém erre konkrétan utal), ő már azon fel volt háborodva, hogy milyen alapon voltam én jelen a Magyar Írószövetség 1962 tavaszi kongresszusán. (Honnan tudta ezt? Hiszen én ott nem szólaltam meg. Balogh Edgár adott egy kis cédulát, azzal kerestem meg Illyés Gyulát, a továbbiakért Illyés Gyula „a hibás”).

Teljesen egyetérték veled a „kánon” ügyében. Erre nem gondoltunk, természetesen adódott, hogy a „két nemzedék” (hihetetlen, de így volt) képviselőiben léptünk fel, de az is igaz, hogy ez az elválasztó egy év (!) hamar feloldódott, hiszen nekem is jó barátom (sőt évfolyamtársam) lett Páskándi Géza, közel kerültünk egymáshoz Bálint Tibivel, és Kányádiék is lényegében baráti közelbe kerültek. 1970-ben már nem volt érvényben a „távolság”, Lászlóffy Ali Neked is barátod lett, emlékezz közös preferanszpartiinkra. (A Dónát úti lakónegyed, családjaink szomszédsága a kapcsolatok mindennapiságában ugyancsak szerepet játszott.) Amiben sem akkor, sem azóta nem értek egyet veled, az Lászlóffy (Aladár) és Szilágyi Domokos „kísérleti” avantgárdjának megítélése. Mi az egyáltalán, hogy „kísérleti”? Nem véletlenül lett mindkettőjük költészete a 20. századi magyar (összmagyar) líra elismert értéke – az Aladár avantgárdja is, noha manapság erről kevesebb szó esik, mint Szisz életművéről. Arról külön vitát nyithatnánk, hogy szerinted meddig tart a „kísérlet” (akár a Kassáké), és hol kezdődik, folytatódik az érett líra.

E kérdések megvitatása mellett elkezdhetnénk a gyakorlati munka felvázolásának, az elosztás szempontjainak körüljárását.

L. G. – Meg kell állnom a „kísérlet” szóval kapcsolatos vitánknál. Ha én annak tekintetem nemzedéktársaink (most már hadd nevezzem így barátainkat, az egyszerűség kedvéért) neoavantgárd szövegeit, az nem tagadása eredményeiknek. Könyvünk írásakor már tanítottam az egyetemen a 20. század magyar irodalmát, és óráimon nyomtatékosan felhívtam tanítványaim figyelmét például arra, hogy József Attila érett

(ma már hozzátehetem: újklasszicista) költeményeinek borzongatóan váratlan képalakotása elképzelhetetlen és érthetetlen a költő korábbi szürrealista „kísérletei” nélkül. A kísérlet indoklása a későbbi eredmény. De József Attila szürrealista versei sem keltek bennem igazi esztétikai élményt, hiába tudtam szerepükről és fontosságukról a költő alkotástörténetében. Olvastukkor sohasem éreztem azt a „szorítást a torkomon”, ami Thomas Mann szerint az igazi költészet „többlethatása” a szavakkal leírható műélvezeten túl. Szilágyi Domokos igazi értékeire éppen az itt megidézett időben éreztem rá, a *Búcsú a trópusoktól* kötetének elolvasásakor. Ennek hangot is adtam egy rövid cikkben, de lelkesedni továbbra is a nála „öregebbekért” tudtam. Ezt azért mondom el, mert munkamegosztásunkban, azt hiszem (csal-e az emlékezetem vagy sem, ki döntheti el?), ez is szerepet játszott. Nemcsak Páskándi Gézát és Kányádi Sándort írtam meg én, hanem Székely Jánost, sőt Szemlér Ferencet is, tehát a *Forrás*-nemzedék előttiéket. Talán hagyománytisztelő ízlésem tette lehetővé, hogy az ő munkásságukról – amelyet akkoriban helyenként időszerűtlennek, korszerűtlennek tartottunk – kellő tárgyilagossággal szólhassak. Erre a tárgyilagosságra szükség is volt, ezt diktálta a mindkettőnkben kétségtelenül működő öncenzúra. Tudtuk (vagy legalábbis sejtettük), hogy készülő könyvünk vitákat kavart majd, ha nem éppen botrányt. Nem utolsósorban azért, mert más irodalmi rangsort állítottunk fel, mint amelyet a hatalom érvényesnek tekintett. E tekintetben természetesen voltak „tűrészatárak”, de kezdettől tudtuk, hogy e határokat át fogjuk lépni, vállalva e „tiltott határátlépés” kockázatait. Ez a szándék – vagy elszántság – indulatként élt bennünk, és a könyv írása közben artikulálódott, nyert megfogalmazást. Nem tudom, mennyire vált ez minden ízében tudatossá bennünk; engem mindenesetre kellemesen lepott meg, hogy (Dsidá Jenőről szóló) doktori értekezésem zivataros védésekor Nicolae Balotă, mintegy opponensi véleményének zárszavaként, külön méltatta könyvünk „erkölcsi bátorságát”, amellyel vállaltuk az említett rangsorral szembeni különvéleményünket. Szóval a tárgyilagosságra szükségünk volt azért, hogy álláspontunk (álláspontjaink) észérvekkel védhető legyen(ek). (Talán naivak is voltunk, amikor azt hittük, hogy egy diktatúrában az észérvek védelmet nyújthatnak az észszerűtlen vádakkal szemben.)

A tűréshatárral kapcsolatban megjegyezném, hogy az a bizonyos rangsor (ma már nevezhetjük hivatalos kánonnak) talán korántsem volt részleteiben is meghatározva a politikai hatalom által. Irodalmárok fogalmazták meg, olyanok, akik „szolgálati viszonyban” voltak a hatalommal, s akik éppen ezért politikai kérdéssé tudták tenni az eltérést saját értékrendjüktől, nem riadva vissza a besúgástól és a feljelentéstől sem. De erről Te biztosan többet tudsz mondani.

Inkább munkánk egy másik, személyesebb vonatkozásáról szólnék. Ha könyvünket röviden jellemezni akarom, azt mondhatom, hogy két, sok tekintetben eltérő ízlésű kritikus azonos szándéka hívta életre. A szándék azonossága annyira fontos és

elsődleges volt számunkra, hogy az ízléskülönbséget sohasem engedte konfliktus-sá terebélyesedni. Azt hiszem, példásan türelmesek voltunk egymás véleményéhez; e kölcsönös elfogadás során ismertük meg igazán egymást. Munkakapcsolatunk ez alatt az esztendő alatt változott barátsággá. Amely a mai napig tart.

K. L. – Először a torokszorító élményekről. Ennek, ezeknek nincs „kánonja” – szerencsére. Való igaz, hogy két, lényegében különböző alkatú kritikus szövetkezett a közelmúlt, illetve jelen romániai magyar irodalmának „történeti” összefoglalására, és én is úgy látom, hogy ez nem vált munkánk kárára. Sőt! És jól emlékszel, a szerzők elosztásában figyelembe vettük, melyikünkhöz ki áll közelebb, kettőnk közül ki foglalkozott többet a szóban forgó költő, prózaíró műveivel. Még arra is akadt példa, hogy a második, úgymond javított kiadásban a kissé sértett Panek Zoltán kifogását meghallgatva az én szövegemet kicseréltük a tiédre. (Erről a második, tulajdonképp kevés változtatást igénylő kiadásról, az 1973-asról még beszélhetnénk, nem utolsósorban a kötet címben eredetileg szereplő 1945 kényszerű cseréjéről, politikai kifogást kellett elfogadnunk, így lett a kezdő év 1944.)

A tárgyilagosság hasonlóképp nehezen körülírható fogalom, az viszont igaz, hogy törekedtünk az „ízléskritika” elkerülésére, legalábbis az ilyen-olyan okokkal magyarázható idegenkedés látszatának (és tényének?) elkerülésére. Két példát említenék az „öregek” közül (fiatalabb korban távoztak az élők közül, mint ahány évet mi számolunk ma, mármint külön-külön): a Nagy Istvánról és a Méliuszról szóló fejezeteket. Különösen a Méliusz-értékelés érdekes: többször elmondta (leírta, emlékezetem szerint levélben is), hogy deréktől lefelé kinyírtuk, ám örült, hogy deréktől fölfelé elismertük. Főként a *Város a ködben* kapott elismerő sorokat, szerintem megérdemelten.

Abban a reményben, hogy Te könnyebben rátalálsz az 1971-es megjelenés utáni kritikákra, talán érdemes ezek „osztályozását” is megkísérlni, különösen annak függvényében, hogy a *Romániai magyar irodalom 1945–1970* (1973-ban: 1944–1970) sikert aratott, ítéleteink – „madárjós” ide vagy oda – nagyjából igazolódtak. Én nem igen tudok ezt tagadó, érdemleges más véleményről, főképp nem utókori álláspontról.

L. G. – Látom, megtetszett neked a madárjösszerep. Véletlenül küldtem el ezt a mondatot; eredetileg azzal akartam kezdeni párbeszédünket, hogy a jelenről irodalomtörténetet író műtész a madárjóséhoz hasonlít, hiszen a számára (a mindenki számára) ismeretlen jövőbe kalandozik. De eszembe jutott, hogy ezt az ötletet már elszűttem egyszer, egy szombathelyi antológia előszavában, és kerülni akartam az önisméltetés vétkét. De tény, és ebben igazad van, hogy jóslásaink többnyire beváltak. A ma divatos szelektivitással szemben – tudniillik hogy irodalomtörténetnek szánt és nevezett kézikönyvekből egyszerűen kihagynak jelentős alkotókat is, ha életművük nem il-

leszkedik mindenestől a szerző(k) értelmező stratégiájához – mi az erdélyi irodalmi élet valamennyi olyan szereplőjét fel akartuk vonultatni, akik értéket teremtettek, sőt azokat is, akiktől ilyen értékteremtést még csak remélhettünk. Ezt neveztem én jóslásnak, hiszen semmi sem szavatolta, hogy az ígéretek teljesülnek a jövőben. Ezért aztán volt egy-két melléfogásunk is – nevetek nem mondok, nincs már értelme. De a legtöbb jóvendülésünk csakugyan bevált. Nem azért, gondolom, mert olyan okosak voltunk, hanem mert tisztességesek. Úgy értem: szakmailag. Amit írtunk, hittük is. Csakugyan a szövegek „ígéreteinek” engedtünk – aligha volt rajtunk kívül kritikus akkoriban Erdélyben, aki annyi könyvet valóban elolvasott volna, és olyan őszinte érdeklődéssel, mint mi tettük e könyv érdekében. Ez eddig dicsekvésnek tűnik, de már oly messze vagyunk időben akkori önmagunktól, hogy nem tudok másképpen beszélni rólunk, mint két hajdani ismerősről, akikkel – megvallom – rokonszenvezek. S akikre igyekszem tárgyilagosan emlékezni. Tárgyilagosabban, mint az egykori kritikák. Amelyek tartalmára, bevallom, már nem emlékszem. Tudtam, amikor befejeztük könyvünket, és megjelent, hogy valami történt, aminek következményeit még nem tudhatjuk, de ami fontos és fordulat az irodalom életében. Ezért nem nagyon érdekelt sem a dicséret, sem a gáncs. A legfölszenteskedőbb talán az volt, amely szerint a könyv egyedül maradandó fejezete Réthy Andor bibliográfiája. Erre emlékszem, mert akkor ezt egy kicsit sértőnek éreztem; ma már akár igazat is adok neki. Hiszen a bibliográfia tényeket közölt – kizárólag tényeket –, és a tények maradandósága vitathatatlan. Éppen csak nincs jelentésük és jelentőségük. Csak akkor, ha értelmezzük őket, s mint már mondtam, az értelmezések csakugyan mulandók. Valamint emlékszem arra is, hogy a második kiadás címét azért kellett megváltoztatni, mert az eredeti dátumot (1945) utólag „irredentának” értelmezték a hatóságok. (Lám a tények értelmezése!) Persze nem maguktól, hanem mert feljelentettek bennünket, olyanok, akik „benne voltak” a könyvben, de nem úgy, ahogyan szerették volna. Hogy kik? A „Colában” (az író és újságíró klubban) üldögéltem éppen, amikor bejött oda egy tanítványom, az írói ígéretek egyike, és lelkesen közölte, hogy kiderítette, kik a feljelentők. Aztán hazamentem, és én is lelkesen elmondtam a feleségemnek, és elakadtam – a két nevet addigra elfelejtettem. Kell hogy legyen ennek valamiféle lélektani magyarázata, de hogy mi, arra nem tudtam rájönni. Talán az, hogy a befejezett munka örömét nem akartam gyűlölködéssel megzavarni – de ez túl szép, rám nézve mondhatni hízelgő, tehát kételkedjünk benne. És még arra is emlékszem, hogy a kritikák száma körülbelül hetvenre rúgott, és ezeket szépen kivágva begyűjtöttem egy irattartóba, amely valahol ott lappang tömérdek papirosod között. Majd ha eljön az ideje annak – remélem, minél később –, hogy valaki szemügyre veszi hagyatékunkat, talán előkerül ez az irattömb is, és ez a kíváncsi utód megpróbálja kideríteni, hogy mit értettek meg és mit értettek félre kortársaink könyvünkből. (Eközben, persze, majd ő is jócskán félreérti a könyvet is, a kritikákat is.)

És arra is emlékszem, hogy a megbízást a magyar akadémia irodalomtudományi intézetétől kaptuk, de szövegünk ottani megjelenése évekig váratott magára. A romániai könyvkiadás biztosított számunkra azonnali nyilvánosságot, és ezt a kiadó részéről szintén „jóslásnak” tekinthetjük, mely ugyancsak bevált. Ha van valaki (vannak valakik), aki(k)re ennyi évtized múltán hálával emlékezhetünk, kérlek, tedd meg.

K. L. – A fogadtatásról még néhány szót és pár nevet. (Egyébként az én emlékeztem szerint kb. 100 kritika jelent meg a két kiadást követően a könyvünkről.) A negatívok közül kettőt azért megemlítenék: itthon a Jordákyét, „szocialista” alapú kemény visszautasítás volt, és a jeles budapesti Király Istvánét, aki lektori véleményezésében összetévesztette Szilágyi Domokost Szilágyi Andrással... Mostanában pedig, a 90 éves *Korunkkal* folyóirattörténetileg foglalkozva, Gáll Ernő hangsúlyos kiállítását említeném, mellettünk persze, ennek politikai súlya is volt. No meg Méliusz: tudtommal ő javasolta akadémiai díjra a könyvünket, amit a Román Akadémiától meg is kaptunk. És a szerkesztőinkről, ugyancsak röviden. Béládi Miklósról, a pesti akadémiai kötet szerkesztőjéről hálával szólhatunk – őt különben András János, a Szeku megbízásából, kolozsvári szállodai szobájában próbálta meglepni, amikor kéziratunkat kiterítve készült a velünk való megbeszélésre. Domokos Géza mint nemrég kinevezett Kriterion-igazgató egyből fogta ajánlatunkat, hogy a majdani budapesti megjelenéstől függetlenül itthon lásson először napvilágot irodalomtörténetünk. És a lelkiismeretes szerkesztőnk Dávid Gyula volt – azt szeretném, hogy még ő szerkeszthesse a tervezett új *Kántor-Lángot*. Ez egy közös tanulmánykötetünk lenne, ahogy pár éve a margitszigeti sétánkon (Arany János fája alatt?) beszéltünk róla, az erdélyi magyar irodalomról az eltelt 45 évben született tanulmányainkból válogatna, közös egyezségünk és kölcsönös hivatkozásaink érvényesítésével. Domokos Gézával kapcsolatban még annyit, hogy a Florica Perian által románra fordított 1971(73)-beli változat sajnos kéziratban maradt, Géza szerintem nem merte vállalni az újabb botrányokat (más magyarázatot adott), a Dacia pedig, a kolozsvári kiadó román szerkesztősége, miután a közben eltelt tíz év kiegészítését kérte (mi elkészítettük), végül elállt a kiadástól.

A társszerzésről van még mondanivalóm. Hiszen mindketten megéltünk, ha nem is ilyen súlyú, elkötelezettségű szövetkezést, megéltünk társ-kalandokat könyvkiadásilag, illetve szerzőileg. A Te első köteted, a *Boríték nélkül* Veress Zolival folytatott levélváltásodat tartalmazta (ebben Miess Jancsinak, azaz Ritoók Jánosnak volt kezdeményező szerepe, ugye, a *Brassói Lapokban*). Én több bűnt követtem el, persze ezeket bocsánatos bűnöknek tartom. Volt közös kötetem Kötő Józseffel (erdélyi magyar színház-történet), Horváth Bandival (publicisztika). És szívesen mesélnék hosszabban a Sükösd Mihállyal, illetve Csiki Lacival évtizedeken át tartó kapcsolatot feltáró könyveimről, de a *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* és a Lászlóffy Aliról írt köte-

tem (*Golyószórásban, repülőszőnyegen*), sőt a *Domokos Géza kockázatai* is talán ide sorolható. Külön ügy, számomra új műfaj volt és maradt a *Konglomerát (Erdély)*, ahol Szabédi, Gaál Gábor és Szilágyi Domokos együtt szerepel, majd *A mennyei kapu*, legutóbb pedig a Kalligramnál megjelent *F-elszámolás*. És szólhatnék, kellene szólnom tartozásaimról grafikus barátaimnak, Deák Ferinek, Cseh Gusztinak, Paulovics Lacinak és Tettamanti Bélának. Nekik ugyancsak sokat köszönhetek, az illusztrációkért, az együtt gondolkodásért.

Végül egy új gondolat: utóvégre a(z érdemi) kritikaírás nem eleve társszerzőség az elemzett íróval, költővel, drámaíróval?

(2016)

Román–magyar viszony az irodalomban

L.G.

A (magam adta) címről egy másik, immár avatag változat jut eszembe: *román–magyar együttélés*. Mely akár egy írásbeli érettségi tétel is lehetett volna az ötvenes, hatvanas években. Jelzésül annak, hogy e kérdéskör *terminológiája* mindig is ideológiai és nyíltan vagy burkoltan politikai szándékokat és elvárásokat fejezett ki, és pedig nemcsak a diktatúra korában. Három ilyen ideológiai „kör” mentén vázolnám ennek megfelelően témámat. Ezek: 1. a transzilvanizmus, 2. a nacionalizmus, 3. a diktatúra.

A transzilvanizmus eszméje a két háború közötti erdélyi magyar szellemi élethez kapcsolódik a köztudatban (azaz a kisebbségi léthez), valójában azonban több évszázados hagyományai vannak. Eredete visszanyúlik az erdélyi fejedelemség korára, amikor a három részre szakadt ország területén egyedül Erdély képviselte a magyar államiságot és tartotta fenn annak folytonosságát. Bizonyára sok egyéb (politikai) indíték mellett ez volt a fő oka annak, hogy Erdély különállása a magyar királyságtól minden, a nemzeti királyság helyreállítását célzó törekvés érdeke volt. Ez a különállás csaknem másfél évszázadig állt fenn, mely idő alatt Erdély állami és társadalmi *különfejlődése* is végbement. Különleges, az egykori magyar királyság területén egyedülálló rendi társadalmat hozva létre, a korabeli (lehetséges) alkotmányosság keretei között. Gondolok itt a *három nemzet uniójára* és a *négy bevett vallás* türelmi tételére. (A magyar államiság folytonosságának fenntartása mellett Erdély másik „funkciója” éppen a magyar protestánsok jogvédelme volt, melyet – a nemzetközi viszonyok alakulásának függvényében – több-kevesebb sikerrel be is töltött.) Részletes elemzés (és bizonyítás) nélkül megkockáztatnám azt a feltevést, hogy e különállás fennmaradása esetén Erdélyben is egy olyan „plurális erdélyi nemzet” alakulhatott volna ki, mint az időben párhuzamos svájci modell. (A nemzeti kérdés egyik megoldási javaslata a XIX. és a XX. század fordulóján ezért lehetett a „keleti Svájc” eszméje.) Ennek fontos ideológiai és politikai ösztönzője volt a fejedelemség korában megjelenő és a későbbiekben, a polgárosodás idején új színekkel és árnyalatokkal gazdagodó *transzilvanizmus*. Ami azt jelentette, hogy az Erdélyben élő különböző etnikumok Erdélyt tekintették hazájuknak, Erdély államformájához és intézményeihez voltak lojálisak. Hasonlít ez a magyar királyság területén kialakult *hungarus* tudathoz, de különbözik is tőle. Különbözik, mert a lojalitás alapja az *önkormányzati-*

ság; a magyarországi nemesi politikai nemzet egyediségétől eltérően Erdélyben három feudális nemzet létezett, azaz három olyan rendi kategória, melyek egyben etnikai egységek is voltak.

A svájci modell érvényesülésének (egyik, s talán legnagyobb) akadálya az volt, hogy a pluralitás–egység dialektikájával szemben Erdélyben is érezte hatását a fejedelmi hatalom abszolútizálásának és intézményei központosításának európai trendje. (Svájc az önkormányzatiság kibontakoztatásának útját járta.) Továbbá akadályozta az is, hogy Erdély viszonylag nagy létszámú etnikuma, a románság rendi értelemben vett *nemzetté* nem léphetett elő, azaz kimaradt az önkormányzatiság köréből, ami későbbi nemzeti aspirációit csakis az adott struktúrán kívül tette megvalósíthatóvá. Ennek következtében Erdély a XVII. század végétől betagozható lett a Habsburg Birodalom tartományainak sorába. S ettől a pillanattól kezdve egy másik, ugyancsak összeurópai tendencia hatásának tanúi lehetünk. Nevezetesen a nemzetállam és az államnemzet létrehozásának igénye jelentkezik. Egyfelől a két szomszédos román fejedelemség egyesülési törekvéseiben megfogalmazódik az egységes román nemzet és az ennek megfelelő egységes román nemzetállam ideálképe, mely természetesen igényt tart az erdélyi románság támogatására és lojalítására is. Másfelől a magyar államnemzet és nemzetállam csakis Magyarország és Erdély egyesítésével jöhetett létre; ugyanaz a terület, ugyanaz a lakosság két, egymással ellentétessé váló nemzetfejlődés követelményrendszerébe iktatódik. Ez az a történelmi időszak, amelyben a transzilvanizmus identitásképző szerepét többé nem töltheti be; a *nemzeti identitás* fölébe kerekedik a *regionális identitásnak*. 1848 erdélyi eseményei, majd a kiegyezés utáni „uniót” követő román nemzetiségi mozgalmak világosan tükrözik a nemzetiségi kérdés kiéleződését a történelmi Magyarország politikai keretein belül, aminek kezelésére azonban a nacionalizmus egyszerűen alkalmatlannak bizonyult.

Hogyan jelentkeznek e tendenciák és e megoldatlanságok az irodalomban? Természetesen külön erdélyi irodalomról egészen Trianonig nem beszélhetünk – illetve nem beszél ilyenről az irodalomtörténet-írás. Holott talán kellene. Nekem mindig Mikes Kelemen példája jut az eszembe, akinek a honvágy sohasem Magyarországot, hanem Erdélyt juttatta eszébe, s amikor Rákóczi halála után végleg levetette a franciás udvari öltözéket, melyet fejedelme iránti szeretetből viselt, „székely viseletet” öltött – aligha különbözött ez a magyar nemesi viselettől, de ő (szíve identitása szerint) székelynek érezte. S vajon *Leveleskönyvének* korához képest bámulatos modernsége nem abból adódik-e, hogy az erdélyi regionális köznyelv korábban és gazdagabban alakult ki, mint a magyar nyelvterület más régióinak nyelve? De mehetünk messzebbre is az időben; Pázmány Péter magyarsága is partiumi magyarság (s családjának eredeti hite szerint református). Heltai Gáspár munkáiban vajon nem

fedezhető-e fel erdélyi vonások, kétnyelvűségének (a latinnal három) íze például? Érdekes volna ezt vizsgálni, s nem az erdélyi emlékirókra szorítkozni e tekintetben. De bárhogyan is van, ebben a korszakban legfeljebb a *hiányt* regisztrálhatjuk; azt, hogy a román–magyar viszonyban ezek az erdélyi szerzők nem foglalkoznak. Egyszerű (s már említett) okból: az erdélyi románság nem része a rendi társadalomnak, illetve csak jobbágyrenden. A nemesi nemzet társadalmi határai egyben a kor íróinak szemhatárát is meghatározták. A kérdés a polgárosodással egy időben fogalmazódott meg, hiszen a polgári nemzet tagjainak egyenlősége nem függött, nem függhetett etnikai hovatartozásuktól. Azt várhatnók, hogy a polgári egyenlőség elvének érvényesülése a nemzeti kérdés megoldását is jótékony irányba terelte, csak hogy a polgári nemzet kialakulásának érzelmi kísérői, elsősorban a hazafiság túlhajtása ezzel ellentétes irányban hatott. A magyarországi nemzetiségek felső rétegei és a belőlük származó értelmiségi, hacsak nem állt egyházi szolgálatba (Magyarországon, de különösen Erdélyben a felekezeti hovatartozás egyben etnikai identitást is jelentett), asszimilálódott. Nyelvileg legalábbis. Ennek magyarázata még nem született meg, de kétségtelen, hogy az asszimiláció és annak tüntető külső jegyei (névváltoztatás, „magyarosítás”, viselet, szokások, esetleg – ritkábban – felekezetcsere) mintegy elvárás volt, a nem magyar ajkú polgárokkal szemben, lojalitásuk bizonyítékeként. (Ez ma is így van Romániában és Szlovákiában, csak a magyarokkal szemben.)

Az a kép tehát, melyet a román–magyar viszonyról a romantika nyújtott (például Jókai egyes regényeiben), messzemenően idealizált. Jellemző módon ezek a szereplők többnyire parasztok, akiknek identitása nem terjed túl a nyelveiken, egyébként vagy lojális polgárai Magyarországnak, vagy nem is terjed önidentifikációjuk a honpolgárisáig; család, falu az a közösség, mellyel beérik. (Iuon Tare, Zenóbia). Egészen a kiegyezésig, sőt a századfordulóig a magyar irodalom mintha nem vett volna tudomást arról, hogy a magyarhoz hasonló nemzeti identitás-kimunkálás a román nyelvű műveltségben is elindult: dákoromán eredetmítosz, a „három román haza” elve, az egységes román állam megteremtésének vágya stb. Nem csoda – bár súlyos mulasztás –, hogy a magyar politikai élet vezetői oly kevés figyelmet szenteltek e kérdésnek, s mikor igen, a viszony feloldhatatlan konfliktussá vált. Az erdélyi románság ebben az időben már nem jogokat akart, hanem elszakadást Magyarországtól.

Csak futólag jegyzem meg, hogy az asszimiláció, a „magyarrá válás” mint elvárás még a kisebbségi magyar irodalomban is fel-feltűnik. Ezzel találkozunk Molter Károly *Tibold Márton* című regényében, melynek hőse bácskai sváb fiúból lesz magyar értelmiséggé. Helyszín, származás és jellemfejlődés Herczeg Ferenc *A hét sváb* című regényével rokonítja, mely ennek a magyarosodás-elvárásnak talán a prototípusregénye. Még a narratíva lényege is azonos, ti. az asszimiláció történhet haszonlesésből, karriervágyból – csak hogy Herczeg „hét svábja” 1848-ban vállalja a magyarságot, amikor

ezért súlyos áldozatokat kell hozni (többségük életét áldozza a szabadságharcban), Tibold Márton pedig akkor dönt végleg magyar identitása mellett, amikor az Erdélyben kisebbségi sorsot jelent. Nem a könnyebb, hanem a nehezebb életet választják tehát új identitásukkal; áldozatot hoznak magyarságukért. Az egyébként vitatható döntésnek (hiszen az asszimiláció hűtlenségként is felfogható) ez ad pozitív erkölcsi tartalmat.

A román–magyar viszonyt a két háború közötti transzilvanizmus jegyében ábrázoló művek elsősorban a történelmi epika köréből kerülnek ki. Érthető ez, ha arra gondolunk, hogy a transzilvanizmus alaptételét, a közös *erdélyi lélek* meglétét mondhatni kizárólag a nacionalizmus előtti korokból lehetett példázni. Kós Károly regénye, a *Varju nemzetség*, illetve történelmi elbeszélése, a *Budai Nagy Antal históriája* lehet talán iskolapéldája ennek a narratívátípusnak. Az elsőben a közös szülőföld védelmére fog össze román és magyar kurthanemes és szabad paraszt, de vannak közös (transzilván) politikai eszményeik is; az Erdély „önelvűségét” következetesen érvényesítő Bethlen Gábor hívei. S a szimbolikus kincset, mely talán éppen ennek a közös erdélyi lelkületnek a jelképe, együtt rejtik-védik a Varjuk és Ilie, az öreg havasi román udvaros. Az elbeszélésben a szabadságért folytatott közös harc fűzi össze a román és magyar jobbágyokat és kismemeseket.

Jellegzetes narratíva az is, amely a román–magyar viszony „elmérgesedését” az első világháború előtti magyar politikának a kisebbségi kérdésben tanúsított szűklátókörűségére vezeti vissza. Ennek két vonatkozása van. Egyik a nemzetiségi kérdés kezelésének elmulasztása – erre fentebb már utaltam. Másik az erdélyi magyarság gazdasági felemelésének, megerősítésének elhanyagolása, ami részben tömeges elszegényedéshez, illetve kivándorláshoz vezetett, illetve bizonyos vegyes lakosságú területeken (Mezőség, Felső-Szamos mente környéke) elrománosodáshoz, bármilyen furcsának is tűnhet ma az asszimilációnak ez a „kisebbségi” iránya. Ez utóbbi jelenségnek is van egy típusregénye: Rákosi Jenő *Elnémult harangok* című munkája. A Trianon után azonban a kisebbségi sors előzményeinek elemzése hirtelen nagy fontosságot nyer; két regény is foglalkozik a magyar „politikacsináló” osztályok, elsősorban az arisztokrácia „bűneivel” e vonatkozásban. Egyik Tamási Áron *Czímeresek* című regénye, a másik Bánffy Miklós *Erdélyi története*. (A kettő közötti kapcsolat: Bánffy szerint Tamásinak fogalma sem volt az első világháború előtti arisztokrácia életformájáról, gondolkodásáról, ezért azt mondta, hogy „majd ő megmutatja, hogyan kell ezt a témát megírni.”) Tamási regénye kulcsregény és politikai pamflet, de a későbbi „népi író” biztos érzékével mutatja meg, hogy a „főbűn” a néptől való irdatlan távolságtartás, mely nem engedi megismerni azokat a szociális kérdéseket, melyek a „köznépet” a nemzeti kérdésben közömbössé vagy éppen ellenségessé teszik. Valamint az a feudalizmusból átörökített identitástudat, mely a nemzet egyedi illetékes képviselőinek egyedül a feudális osztályokat tekintti.

Bánffy trilógiája nem kevésbé kritikus. A regényt szokás aszerint is értékelni, hogy az a magyar (és elsősorban az erdélyi) arisztokrácia „belülről” történő ábrázolása, a mai (az újabb) regénypoétikai elvek szerint azonban ez a dicséret legalábbis kétes, amennyiben a *referencialitás* nem tartozik a széppróza múlhatatlan érdemei közé. Elmondható továbbá, hogy a narratíva *regényszerűsítésének* eszközei is idejüket múlták. A regény cselekménye három rétegre tagolható. Egyik Abády szerelmének története, szenvedéllyel és némi szecessziós erotikával megírva, a kezdetektől a végki-fejletig, mely „boldogtalan” (mintha a századelő azon eszméjét példázná, hogy a vágyak megvalósulása egyben elszürkülésüket is jelenti). A másik az erdélyi arisztokrácia dekadenciájának bemutatása, számos mellékszereplővel és epizóddal; ez jobb és hitelesebb, és valóban „belülről” látott. A harmadik a közéleti réteg; a magyar országgyűléstől a vidéki közigazgatásig kapunk itt képet a dualizmus végórájának viszonyairól. A magyar–román viszony konkrétumai itt jelennek meg, és pedig mind a kisebbségpolitikát folytató román értelmiségi réteg ábrázolásában, mind pedig a román parasztok életének és kiszolgáltatottságának bemutatásában. A központi kérdés a román bankok birtokszerző térhódítása, melynek regénybeli képe nem nélkülöz bizonyos macchiavellisztikus árnyalatokat. Éppen ebben áll a regénybeli kép egyoldalúsága – bár Bánffy törekszik a tárgyilagosságra –; akaratlanul is *ellenségképet* teremt a román törekvések megrajzolásakor, ami persze az ő szemszögéből érthető, de a dualizmus nemzetiségpolitikája a másik felet is igazolná. Bánffy szerint a román parasztok következetes és szigorú védelme saját uzsorásaitól, nemkülönben a korrump közigazgatás túlkapásaitól lényegében megelőzhetette volna a román tömegek szembefordulását a „magyar uralommal”, ez azonban a közelmúlt utópikus értelmezése. Annyit még hozzátehetünk mindehhez, hogy mi se essünk az utópizmus bűnébe, hogy a dualizmus kori Magyarország asszimilációs politikája semmivel sem volt durvább vagy erőszakosabb a nyugat-európai mintáknál, csak – különböző okokból – hatástalanabb; nem volt ideje eljutni a végeredményhez.

Ez a kérdés – az, hogy ti. Erdélyben a románság nemcsak számbeli, hanem gazdasági túlsúlyhoz is jut – a századelőn alapvetően foglalkoztatja az erdélyi értelmiséget, valamint az a paradox helyzet, hogy bár a románság Magyarországon nyilván kisebbséget képez, Erdélyben ő a többség. Innen érthető a magyar politikának (és kultúrpolitikának) az a törekvése, hogy Erdély (valamikor) különállásának még az emlékét is elhalványítsa. („Keleti felföld”, „Királyhágón túli terület” stb. Ennek aztán vannak román megfelelői Trianon után.) Ugyanakkor az így kreált öncsaló statisztika megakadályozta különleges erdélyi politika kialakítását. (Ezzel kapcsolatban: Bánffy a parlamentben, Kós a Kalotaszegben.)

Még említhető:

1. Tamási Áron: *Ábel*. A két román kettős metamorfózisa. Hatalom – banditizmus – megtérés. Térítő: a transzilván lelkiület.

2. *Erdélyi csillagok*. Önvizsgálat. A „kisebbségi nacionalizmus” kérdése.

Összegzés: a viszony képe mindig ideologikus. Vagy szépített, vagy torzított. Időszerűsége: az EU-ba igyekvő országok a regionalizmus újjáéledésének korába is lépnek. Románia szembesül most azzal a problémával, hogy kb. 7–8 százaléknyi magyar kisebbsége Erdélyben, *regionálisan* csaknem 20%. S hogy a statisztikának *ezt* kell mutatnia, a politikának *ezt* kell értelmeznie.

Halott tárgy? avagy a bibliográfia ártalmi...

K.L.

Magam is vallom, hogy a kulturális csere – e térségben legalábbis – létalapunk, következőképpen üdvözölni kell azokat a tanulmányokat, amelyek a „Fordítás, közvetíthetőség és kulturális identitás” című pályázat keretében készültek (témavezető: Ritoók Zsigmond), és amelyeket a *Kalligram* 2007 márciusában közlésre vállalt. Vincze Ferenc terjedelmes írását olvasva (*A magyar irodalom román fordítása és recepciója*) mégsem állhatom meg, hogy rákérdézzek: tudhatja-e a költészet (többé-kevésbé lelkiismeretes) ifjú felhasználója, hogy mi van a nevek és címek mögött? De akár a simára csiszolt mondat mit rejt valójában? Ezt a bűnrészes lelkiismeret-furdalásával kérdezhetném, a Gavril Scridon-idézettel kezdődő tanulmányon töprengve, immár hetek óta.

Nevezett Scridon, a pár éve elhunyt kolozsvári irodalomtörténész a romániai magyar irodalom valóban hiányzó román nyelvű összefoglalására vállalkozott; az elég sokáig elfekvő kézirat megjelentetését (a kilencvenes évek közepén) én is, alapítványilag, támogattam – mondjam így: jobb meggyőződése ellenére. Románul ugyanis Ion Chinezu (1930-as!) tisztességes és emlékezetes kísérlete óta nem készült átfogó, bemutató jellegű mű, gondoltam hát, a ránk vonatkozó információ még ha nemegyszer vitatható is (átüt rajta egy maradi-dogmatikus irodalomszemlélet), több a semminél, és már az emlegetett írók és művek mennyiségével felhívhatja a figyelmet a romániai magyar irodalomra. Lectori jóindulattal valószínűleg tévedtem. Scridon könyve nem szerzett nekünk dicsőséget (noha bizonyos vállalkozói szélhámoság folytán ugyanegy évben két kiadónál jelent meg a szöveg, nem tudok érdemi visszhangról); az általam kért javítások csak részben történtek meg, bőséggel maradtak a könyvben kifogásolnivalók – és szembetűnő hiányok (amire Vincze Ferenc is utal). Lelekiismeret-furdalásomat tetézi, hogy Gavril Scridont volt szerencsém személyesen ismerni. „Mellesleg” közismert ténynek számított, hogy a Ceașescu korabeli román titkosrendőrség, a Szekuritáté illetékeseitől ő kapta a feladatot, hogy ifjúkori szerzőtársam, Láng Gusztáv doktori (illetve kandidátusi) dolgozatát Dsida Jenő költészetéről elássa, visszautasítsa. (Az akció szerencséjére nem járt sikerrel.) Láng a kolozsvári tanszék legtehetségesebb fiatal előadója volt, az irodalmi kört is ő vezette, innen eredt a politikai

rendőrség fokozott figyelme személye iránt. Hogy Scridon később milyen feladatokat kaphatott, nem tudom. Tény: magyarországi vendégtanárként éveken át román irodalomtörténetet tanított Kolozsvártól pár száz kilométerre, jó pénzért.

Vincze Ferenc másik kiindulási pontja Bodor Ádám. Minden tekintetben a másik véglet. Bodorra és a *Sinistra körzetre*, a könyv román fordításának sorsára hivatkozni természetesen indokolt, 2007-ben is. Csak e kétféle utalás (világos szembesítés nélkül) ne került volna egymás mellé! Nincs ugyanis kétféle hitelesség. A *Sinistra körzeté* (és a fordító Marius Tabacué) kétségbevonhatatlan, hasznos tehát *innen* előre és visszafelé is innen nézni-láttatni a magyar irodalom román recepcióját. Az „adás-vétel” reális történetét. Engedtessek meg nekem, hogy mint aki sok évtizedet töltöttem el (és ma is benne élek) abban a bizonyos közegben, amelyről Vincze Ferenc tanulmánya tulajdonképpen szól, egy reálisabb kép kialakítása érdekében szóljak bizonyos aránytalanságokról, próbáljam felhívni a kérdés iránt érdeklődő fiatalok figyelmét fontos kezdeményekre, nevekre. Szubjektívításumat természetesen nem fogom elhallgatni, hiszen elsősorban azt ismerem közelebbről, amihez a jelzett évtizedekben (a hatvanas évektől) személyesen közöm volt, van.

Igaz, Vincze Ferenc az 1989. decemberi politikai változások utáni időről szól főképpen, a folyamatok azonban – mint a Scridon-példa is mutatja – nem különíthetők el mereven, egy évszám alapján. Amilyen joggal hivatkozik az ifjú (marosvásárhelyi származású) irodalomtörténész Nicolae Balotă erdélyi magyarokat bemutató esszéire (az 1981-es kiadású, román nyelvű *Kriterion*-kötetre), a Constantin Olariu szerkesztette magyar irodalmi antológia négy kötetére (még a hatvanas évekből), más oldalról pedig Marian Popa több mint ellentmondásos könyveire, annyira érthetetlen, hogy nem tud a grafikai külsejében is figyelemfelhívó, visszhangot is kapott román nyelvű *Forrás*-antológiáról (*Tineri poezi maghiari din România*. Dacia, Kolozsvár, 1979), egy – pontosabban két – ifjú marosvásárhelyi költő-műfordító szép teljesítményéről. Tudor Balteș volt a kezdeményező, társával, Andrei Fischoffal együtt, ám utóbbi nevét már törölni kellett a könyvből, mert kérte a kitelepedést Izraelbe. Valóban jó román tolmácsolásban olvashatók itt Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Király László, Csiki László, Balla Zsófia, Farkas Árpád, Markó Béla, Szócs Géza és még közel harminc akkori ifjú költő versei. Szerepel a jó emlékű Balteș abban az eleve nagyobb méretű, 1981-es bukaresti gyűjteményben is, amely *Túl a formán* (*Dincolo de formă*) követi végig a romániai magyar lírát és prózát Kós Károlytól, Áprily Lajostól és Tamási Árontól Kányádi Sándorig, Bálint Tiborig, Lászlóffy Aladárig és Szilágyi Domokosig, közel négyszáz könyvoldalon, a román Diákkönyvtár (Lyceum) sorozatában. Több teret is kapott volna ebben a levéldokumentumokkal bizonyíthatóan kemény, hétéves küzdelem árán megjelentetett (!) antológiában Balteș meg néhány idősebb, neves román műfordító (például Emil Giurgiuca), ha a korabeli könyvkiadás irányításában

szerepet kapott Constantin Olariu nem igyekezett volna mindenüvé a saját (nyelvi-
leg fantáziátlanabb) fordításait beszorítani, vitában az antológia készítőjével, e sorok
írójával. Hasonlóképpen csodálkozom Vincze Ferenc tájékoztatlanságán, ami Szilágyi
Domokos román recepcióját illeti. Elég lett volna fellapoznia a Kriterion-kiadású, Szi-
lágyira emlékező, dokumentumokat is közlő kötetet (*A költő életei*. Bukarest, 1985),
hogy ott a méltatók sorában a román költészet olyan 20. századi nagyjaival találko-
zék, mint Nichita Stănescu és Ștefan Augustin Doinaș. (Paul Drumaru és Tiberiu Utan
is méltón emlékezik itt Szilágyi Domokosra.)

Ezek a hiányok azért feltűnőek, mert éppen az érdemi recepciót, a valódi felfigy-
lést hanyagolják el. Hogyan lehet hitelesen szólni egy ilyen témáról, A. E. Baconsky
és Mircea Dinescu, a román líra e két, egymástól oly különböző, de egy-egy korszak-
ban meghatározó és a magyar irodalommal is kapcsolatba került alkotója nevének
említése nélkül? Ugyancsak méltánytalan a pár éve Budapesten elhunyt, Kolozsvár-
ról, Bukarestből, illetve Énlakáról odaköltözött, egész életét a magyar irodalom ro-
mán fordításának, népszerűsítésének szentelt Gelu Păteanu (magyar körökben a nép-
szerű „Gyalu”) nevének elfelejtése. Arany János *Toldiját* alighanem ő tudta románul
hitelesen tolmácsolni – ami nem kevés... S ha már a hiányokat sorolom (korántsem a
teljesség igényével), szóvá kell tennem a *Korunk* kiadásában 1994 és 2000 között, Ko-
lozsvárt elkészült öt darab *Cumpăna*-kötetet (egy-egy kötet terjedelme 300-400 ol-
dal). A fordítók között van a Vincze számára is ismert Paul Drumaru, Anamaria Pop,
Marius Tabacu, valamint Florica Perian, Ștefan Borbély, Kerekes György és mások.
A lefordítottak névsora pedig? Nem sorolom, csak példaként említem Mészöly Mik-
lóst, Fejtő Ferencet, Esterházy Pétert, Göncz Árpádot, Nádas Pétert, Kertész Imrét,
Balassa Pétert, Bányai Jánost, Borbándi Gyulát, Gömöri Györgyöt. És: Bibó Istvánt.
Ennek figyelembevételével valamennyit csökkenne Vincze hiánylistája.

(További kiegészítések végett szívesen ajánlom Vincze Ferenc figyelmébe a pécsi
Jelenkor által megjelentetett, több száz nevet tartalmazó „közérzetkrónikámat”, az
1993-as jelzetű *Függőhidat*.)

(2007)

Magyar kultúra Erdélyben, Romániában

K.L.

Szándékosan szűkítem a fogalmi kört, „kisebbség és kultúra” rendkívül tág, sok
irányba elágaztatható témáját időben és térben konkretizálva – amikor lényegében
a magam irodalomtörténeti és akarva, nem akarva kultúraszervezői tapasztalata-
imhoz igazítom a címet, illetve előadásom tárgyát. Nem próbálok versenyre kelni az
egyetemes irodalom kiváló ismerőjével, a nyugat-európai művelődési életben jártas
román professzorral, Nicolae Balotă-vel kontinentális művelődéstörténeti és esztétikai
kérdésekben – ugyanakkor azt gondolom, hogy a történelmileg lehetséges több mint
nyolcvan évből mintegy hatvanat személyesen élve át romániai magyarként, vagyis
kisebbségiként, a tetszetős vagy riasztó elméleti megközelítéseket a gyakorlat felől hi-
telesíthetem vagy cáfolhatom, és így anyagot szolgáltathatok a holnapi teoretikusok-
nak. A magyar kultúra erdélyi, romániai létét, minőségét elemezve, ismertségéről-el-
ismertségéről vagy ismeretlenségéről, jövőjéről vagy e jövő veszélyeztetettségéről szól-
va természetesen nem kerülöm meg az alapvető fogalmi kérdéseket, ezeket azonban
nem a nemzetközi szakirodalomból kölcsönzöm, hanem az erdélyi magyar irodalom
története felől közelítem meg. Hiszen az 1920-as évektől kezdődően oly gazdag anyag
áll rendelkezésünkre, hogy vétek volna másutt keresni a márkás véleményeket. (Igaz,
ezekről a világ mindmáig nemigen vett tudomást. Tulajdonképpen meg sem ismer-
hette őket; amikor két-három évtizeddel ezelőtt a kisebbségi irodalmak voltak napi-
renden az irodalomtudósok egyik nagy nemzetközi tanácskozásán, talán Spanyolor-
szágban, Romániát csak román nemzetiségű irodalomtörténész képviselte, senkinek
sem jutott eszébe romániai magyar szakembert, írókat odahívni vagy odaküldeni.)

A Kolozsvárt 1928-ban elindított irodalmi folyóirat, az *Erdélyi Helikon* első évfolya-
mában a nemzeti kisebbségi ügyek harcos publicistája, Krenner Miklós – akit egyéb-
ként a két világháború közti időszakban ún. sajtóvétség címén a román hatóságok öt-
venszer idéztek törvény elé, kisebbségi jogfosztottságot szóvá tevő cikkeiért – az erdélyi
magyar írók belépését sürgette a PEN-klub romániai tagozatába. Ebből a szövegé-
ből idézek (cikkének címe: *A PEN-klub és az erdélyi kisebbségek*): „...tulajdonképpen
nincsen más, mint a változó korokban némileg változó emberi irodalom, melyben a
nemzeti irodalom csak regionális íz, zamat, illat, szín, hangsúly és ebben a kisebbségi
irodalom a sorstól szükségszerűen befacsart keserűség, életigenlés, új helyzetekre ido-
muló szabadságkeresés.” A nem éppen internacionalistának ismert Asztalos Miklós,

az Erdélyből elszármazott neves történész és író egyik 1929-es írásában (*Az ifjú nemzeték új arca*) arra mutatott rá, hogy a magyar államkereteken kívül rekedt magyarok egyrészt gondot fordítanak saját kultúrájuk fejlesztésére, másrészt kapcsolatteremtésre törekednek – és ebben a szerző törvényszerűséget lát: „A faji kultúrák kölcsönös megismeréséből kiindulható emberi egymást megbecsülés lehet csupán az egymás mellett élő és politikailag egymástól elvadított fajok békés együttélésének az alapja.”

E két kiragadott példa jól jellemzi a Romániához került erdélyi magyarság legjobb képviselőinek történelmi realitásérzékét, illetve a kívülről is felhangzó józan hangokat – a kétségbeesés és a tehetetlenség, a letargia első éveinek elmúltával. Maga a transzilvanizmus a passzivitással szakító cselekvési program, amint ezt Kós Károly a *Kiáltó szó* című kiáltványában oly plasztikusan megfogalmazta (már 1921-ben). Az egykori *Nyugat*-munkatárs, ráadásul Babits Mihály barátja, a francia műveltségű Kuncz Aladár – aki megjárta és megszenvedte az első világháború alatt a franciaországi internálótáborokat – Kós Károlynál is továbbmegy a lehetőségek keresésében, amikor erdélyiség és európaiság összekapcsolását hirdeti meg. Kuncz meggyőződéssel – ugyanakkor önmagát és kortársait bátorítva – jelenti ki (ugyan csak az *Erdélyi Helikon*-ban, 1928-as programadó esszéjében): „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség.” Ezt az egyetemességet többféleképpen lehet értelmezni, és ezt Kuncz Aladár szövegei alapján is megtehetjük. Az európai módra felfogott egyetemesség mellett szólni kell a kisebbségi egymásrataltságról, amit Babitsnak írt levelében (1929-ben) Kuncz szintézisnek nevez. „Az itteni kisebbségi helyzetben ennek az ideális programnak a megvalósítása szinte kézzelfoghatóan adódik – állítja Kuncz. – Itt tudniillik a világszemléleti különbségek elenyésznek, és maga a kisebbségi sors megköveteli, hogy az írók egymással szemben politikai, világszemléleti vagy személyi különbségeket ne érezzék ki. Minthogy irodalmi életünk bizonyos tekintetben valóságos fizikai létünk is, egy manifesztáció a világ felé, tehát ezen a fronton könnyűszerrel találkozhatunk itt mindnyájan. Azért gondoltam, hogy az egyetemességet Erdélyből a magyar írókkal is könnyebben meg lehetne csinálni.”

E levélszöveg alapján joggal tehető fel a kérdés: a kisebbségi irodalom (és kultúra) következőképpen egysíkú? Csak egyfajta választ adhat a kor kérdéseire? Mert ha így van, nem tekinthető teljes értékű irodalomnak, teljes értékű kultúrának. Vagy csak egy bizonyos időszakról, egy(es) szakasz(ok)ról van szó, amikor külső okok miatt a belső kohézióknak erősebbnek kell lennie – a megmaradás, a túlélés érdekében? Én ez utóbbit fogadom el, bár kétségtelenül voltak a későbbi évtizedekben is, sőt ma is vannak olyan vélemények, amelyek mindennél fontosabbnak mondták, mondják a kisebbségi irodalom (kultúra) homogenitását – el egészen a tisztázó viták szüneteltetéséig, minthogy ezek megbonthatják az egységet. Meggyőződésem,

hogy e nézet képviselői nem tekinthetők igazi irodalmároknak, igazi kultúrembereknek – és alighanem a „jó erdélyi magyar” minősítést sem érdemlik.

Nem tartozott a vitákat megkerülőkhöz a hűségese *Helikon*-munkatárs, a marosvásárhelyi Molter Károly. Tőle is idézhetünk egy 1928-as állásfoglalást, az *Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről* ankét keretében adott jellemzést „a két irodalmi árnyalat” (a magyarországi és az erdélyi) mibenlétéről. Molter az idézett Kuncz-szövegrésszel ellentétben épp azt emeli ki, hogy az erdélyi magyar irodalom a nemzetibb: „...a nemzeti hagyományokat szüksége szerint eleveníti föl, és azokból a boldog, nagy Magyarországon kissé porlepte igazságokat hasznosít: Petőfit, Széchenyit, Eötvöst és Kossuthot, Adyt”. Aki e nevek mögé rendelt életműveket ismeri, aligha gyanúsíthatja meg Moltert egy mások ellen irányuló nemzeti vonal, azaz a nacionalizmus képviselésével. A „vátések” mellett egyébként olyan előrelátót is megnevez, mint amilyen Mocsáry Lajos volt, a román, a szlovák, a szerb jogérvényesítés harcosa a 19. század második felének magyar parlamentjében.

Mocsáry megidézésével egy olyan fontos történelmi kérdéshez érünk, amelyről az újabb kori romániai többségi (tehát román) közgondolkodás eléggé következetesen elfelejtkezik. H.-R. Patapievicu utalt egyik cikkében, a 22-ben a romániai magyarok politikai magatartását vizsgálva egy bizonyos „birodalmi gondolkodásra”, nyilván a monarchiabeli magyar vezető szerepre emlékeztetve (legalábbis erdélyi viszonylatban). Polémia keveredett ebből a megjegyzésből, a szerző igazolta magát, hogy nem akarta a magyarokat megbélyegezni – mindenesetre tény, hogy a (részben közös) múlt kölcsönös megnyugtató, valós ismeretéig sok víznek kell még lefolynia a Szamoson, a Tiszán, a Dunán – lehetőleg cianmentesen. A nemzetiségi kultúra vonatkozásában, romániai magyar kultúráról, irodalomról értekezve ezúttal, valóban lehetetlen nem venni tudomást arról, hogy Petőfi Segesvár közelében nem „idegen területen” esett el, hogy Ady a Szilágyságban született, és Csucsán, felesége családjának kastélyában otthon volt (itt működik ma a Goga-múzeum) – és Mocsáry sem egy idegen ország parlamentjében volt a karánsebesi románok megválasztott képviselője. Egyszóval: az, amit ma romániai magyar, vagyis kisebbségi kultúrának nevezhetünk, az 1918 decembere előtt – előzményeit, tehát tulajdonképpen a törzset tekintve – többségi kultúra volt, magyar állami keretekben. Nem csupán a történelmi tényről kell beszélnünk, hanem a történelmi-kulturális tudatról is. Ahogy a múlt évszázadban és a 20. század elején a magyarországi (erdélyi) román kisebbségi kultúra természetesen összetartozott a korabeli, a mainál jóval kisebb román államon belül élő román (többségi) kultúrával, ahogy a magáénak tudta Eminescu költészetét és publicisztikáját is, ugyanúgy ma a romániai (erdélyi) magyar irodalom és művelődés nem mondhat és nem mond le a napjainkban Budapesten vagy Pécsen vagy Szegeden születő művek és szerzők ismeretéről, befogadásáról – noha ezt 1990-ig egyre durvább eszközökkel akadályozta a

hatalom; mi több, a szocializmus és korábban a proletár internacionalizmus jelszavaira hivatkozva a hivatalos Magyarország sem törte magát (összhangban a román pártvezetéssel) az értékcsere biztosításáért – az erdélyi magyarság felé.

Budapestet, Pécsét, Szegedet említettem – de említeni kell Pozsonyt, Kassát, Szabadkát, Újvidéket, Ungvárt is. A szlovákiai, jugoszláviai, ukrainai határok közt élő kisebbségi magyar kultúrát és mindenekelőtt a leginkább ideológiához kötött irodalmat. (A jelenség érvényes a román irodalom határokon túli részeire, noha mostanság inkább csak a moldovai részről esik szó érdemben.) Éppen a kisebbségi irodalom meghatározására találjuk a legjobb kísérleteket például a pozsonyi költő, Tózsér Árpád esszéiben és az újvidéki magyar tanszék tanárainak, a magyar irodalmi élet egészében számon tartott irodalomtörténészeknek, Bori Imrének, Bányai Jánosnak a tanulmányaiban. Tózsér arra kérdez rá, hogy „egy nyelven belül elképzelhető-e egyáltalában több autonóm, saját értékrendű közösség”, vagyis mi a viszonya az egyetemes magyar és a kisebbségi magyar irodalomnak (kultúrának). Bányai János pedig Bori Imrének a jugoszláviai magyar irodalom történetét feltérképező könyvei alapján kérdez tovább, illetve mutat rá arra, hogy e kisebbségi magyar irodalom, Jugoszlávia határai között, miképpen haladta meg a „helyit”, a „vidékit”, a „tájnyelvit”, és teremtette meg a maga értékrendjét. A Jugoszláviához kötődés és a magyarság paradoxonáról írta Bányai János a közelmúltban, az újvidéki *Híd*-ban: „Történeti adataink és tényeink hangja ezen irodalom önálló létezését dokumentálta, ezzel együtt fejlődéstörténetének sajátos, tehát viszonylagos önelvűségét juttatta kifejezésre, ugyanakkor pontosan jelezte, hogy ez a kisebbségi magyar irodalom csak magyar irodalomként létezhet. A bemutatkozás e kettőssége (paradoxona) viták hosszú sorát indította el, azt a polémia is, aminek legújabbán Tózsér Árpád adott hangot. A kettősségek természetéhez tartozik, hogy választásra késztetnek, holott a jugoszláviai magyar irodalom történeti »bemutatkozása« Bori Imre könyvében éppen azt mutatja meg, és afelől győz meg, hogy e kettősség, paradoxon, akár ellentmondásnak is mondható, a kisebbségi irodalom létmódjának meghatározója, minek folytán a választás kényszere vagy a választás vállalása a kisebbségi irodalom létezését sodorja, sodorhatja veszélybe. Volt is, akad is példa erre a kisebbségi irodalomról való történeti vagy kritikai »beszéd« történetében és jelenében.”

Nyilvánvalóan arra utal itt az újvidéki magyar irodalomtörténész, hogy a kisebbségi irodalom (egy része) átsimulhat vagy átválthat többségi irodalommá, a politikai határok változása nélkül, mégpedig kétféleképpen: a nyelv megőrzésével vagy nyelvváltással. Természetesen az egyik esetben a nyelv, a hagyományok, a gondolkodásbeli rokonság meghatározta többségi – esetünkben az egyetemes magyar – irodalom része lesz, vagy úgy, hogy a romániai magyar író magyarországi magyar

íróként éli tovább életét (akár állampolgárság-változtatással, akár anélkül – mert erre is van példa), vagy úgy, hogy művei folyamatosan beemelődnek, értékük okán, az egyetemes magyar irodalomba. Az itthoni, a kisebbségi (romániai) magyar irodalomban való jelenlét ettől még folytatódhat, sőt újra megteremtődhet. (Irodalmi folyóirataink, sőt könyvkiadásunk mutatnak erre példát.) A másik átváltás többnyire egyirányú elmozdulást jelent. Olyan világirodalmi érdekességű példát az erdélyi magyar irodalomból nem tudok említeni, mint a románból szerb költővé lett Vasko Popa esetét, éppen Jugoszláviában; az irodalomtudós Jánosi János vagy a köreinkhez még közelebbi, továbbra is erdélyi Borbély István (Ștefan Borbely) pályája, mai romániai ismertsége és elismertsége mindenesetre megemléltendő.

És itt visszatérek a címmagyarázathoz: magyar kultúra Erdélyben, Romániában. Jó ideig, politikai okokból, nemigen lehetett nyilvánosan (nyomtatásban) erdélyi viszonylatokról beszélni, csak romániai viszonyításról. Holott mind a kultúrateremtés, mind a befogadás magyar–román vonatkozásban elsősorban erdélyi lehet. Persze a romániai magyar kultúra, a romániai magyar irodalom ellát Bukarestig (időlegesen éltek ott számottevő magyar írók, mint például Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Páskándi Géza, Csiki László, hosszabb távon választotta élethelyének Bukarestet Méliusz József, Szemplér Ferenc, Majtényi Erik, Szász János, és külön elemzés tárgya lehetne azoknak a teljesítménye – például a Domokos Gézáé, a Huszár Sándoré, a Gálfalvi Zsolté –, akik magyar művelődési intézményvezetőként lettek, hosszabb-rövidebb időre, bukarestieké). A romániai magyar művelődéstörténetben, sőt a szépirodalomban is Bukarest mint múlt és jelen egyaránt felmutatható Ignác Rózsa, Méliusz József, Beke György könyveiben, a legdrámaibban pedig Csiki László prózájában. Kérdés az, hogy Bukarest ellát-e az erdélyi magyar irodalomig, Kolozsvárig, Marosvásárhelyig, Sepsiszentgyörgyig vagy Nagyváradig. Nyilván ismerjük a hivatalos választ, sőt az írószövetségi díjakat (megfelelő vagy meg nem felelő kisebbségi arányításban) – most azonban többről, a más kultúrában, illetve más nyelven született értékek érdemi befogadásáról, legalábbis elismeréséről van szó. Szabályt erősítő kivételként hivatkozhatom Szilágyi Domokos költői utóéletére a román irodalomban; és itt olyan nevek említhetők, mint Nichita Stănescu, Ștefan Augustin Doinaș (tőlük egyébként Sz. D. egy-egy kötetet fordított magyarra); a fiatalabb nemzedékből Florin Iaru – és korántsem utolsósorban a kiváló fordító, a Bukarestben élő Paul Drumaru.

Mégis azt kell mondanom – és ebben a marosvásárhelyi *Vatra* eléggé nem dicsérhető kezdeményezése, a kölcsönös ismeretre rákérdező 1999/8. szám ankétja csak megerősít, hogy Erdélyben valamivel erősebb (kevésbé halovány?) az érdeklődés, valamivel több a magyar irodalom, a magyar kultúra ismerete, mint a Kárpátokon túl. Persze igaza van a fiatal Balázs Imre Józsefnek, aki e *Vatra*-összeállítás

érdemi elemzésében a megfelelő román nyelvű szövegek, románul hozzáférhető tájékoztató-eligazító értékelések hiányát rója fel (a kolozsvári *Krónika* több számába tördelt cikkében). Más kérdés, hogy évtizedekkel ezelőtt voltak olyan román írástudók – Ion Chinezutól Nicolae Balotá-ig –, akik eredetiben tudták olvasni a magyar verset, prózát, esszét.

Ismét eszembe jut a már emlegetett nagy erdélyi publicista, Krenner Miklós. Az *erdélyi helyezkedés* című eszmefuttatásában, 1928 tavaszán írta le, az *Erdélyi Helikon*-ban: „Jelszó: nincs még Európa, csak Románia van.” És ugyanitt olvasható: „Az erdélyi irodalom ma befelé és kifelé hatalmi tényező, s most már oda is jutott, hogy további kötelességét is teljesítse: a kisebbségi és többségi irodalmakkal atyafiságos viszonyba lép.” Hát hogy van-e már Európa, mármint Románia, és így a kisebbség számára – arra ilyen meg olyan válasz is adható. Hogy milyen a mi „atyafiságos viszonyunk”, arra ma inkább még nem válaszolnék. Különösen nem, ha a kultúra eddig vizsgált köreit az igényeknek megfelelően kitágítjuk – az oktatás, a tudományok, az egyetem, az önálló intézményrendszer irányában. Kedvezőbb képet lehetne felrajzolni a színház, talán még a képzőművészet és a zene (de nem a felsőfokú zeneoktatás!) többségi-kisebbségi kapcsolatrendszerében. És a tömegkultúrában? A televíziózásban?

A kérdések és a rájuk adható válaszok szinte kimeríthetetlenek. Megnyugtató választ valószínűleg akkor remélhetünk, ha majd elmondhatjuk, Krenner Miklóst helyesbítve-kiegészítve, kétezervalahányban: az erdélyi irodalom ma befelé és kifelé hatalmi tényező, atyafiságos viszonyban áll a kisebbségi és többségi irodalmakkal – mert van már Európa...

(2000)

IRODALOMTÖRTÉNETI OLVASATOK (KÉPZELT ERDÉLY?)

**HELYSZÍNELŐ JEGYZETEK
(FÜGGELÉK)**

Könyvünk utolsó, kiegészítésnek szánt fejezete ugyancsak igényeli a magyarázatot. Vállalva a műfaji-műformai vegyesség (következetlenség?) vádját, az elmúlt száz év – és a jelen két társszerző helyzete – megköveteli, hogy egy „komoly” irodalomtörténeti tanulmány- és esszékötetbe „nem illő” írásokból is válogassunk, az adott korszak teljesebb bemutatása, legalábbis jelzése érdekében. A tájékozódni akaró olvasókra gondolva, ide került be az évfordulós vagy éppen búcsúzó írások többsége is.

A kapu (bejárat)

K.L.

Mikes Kelemen 15. A század tanúja, a 20. századé. Ha jól tudom, 1906 óta áll. Tehát ma is megvan, működik. 2017 májusában. Ha csupán családi emlékhely volna, talán nem kerülne a „helyszínelő jegyzetekbe”. De gyűjtőhely is, dokumentumok, kéziratok, könyvek tára. Azaz könyvtár. Nélküle ez a könyv sem lenne olyan, amilyenné lett.

•

És akkor közelről.

– Ez itt Kolozsvár – mondta Bálint, még tavalyelőtt nyáron is, az ezüsthárs virágzásakor, amikor a Mikes Kelemen utca 15. számú ház kapujához értünk. Átvette tőle a megállapítást Bence, az öccse is, most pedig már a kishúguk, Bori szajkózza, amikor épp itthon (nálunk) vannak, akár tavasszal vagy télen, vakációban, Dóra-Borbála óvodai elbocsátáson. A többéves kiigazítás Bálintnál kezd megfoganni, és iskolás korba jutva alighanem Bence is felfogja már, hogy Kolozsvár a városhatártól nevezendő így – noha a tábla minden irányból csak „Cluj”-t, pontosabban „Cluj-Napocát” mutat. Ez utóbbi feldolgozását nem kezdtük el (vajon mi fel tudjuk-e dolgozni magunkban?); a vita tárgya unokáinkkal, most már csatlakozik hozzájuk Dávid is, a legkisebb – akik Budapesten alakuló tudattal közelednek a nagyszülői házhoz, apjuk, no meg apai déd- és ükapjuk-anyjuk egykori lakhelyéhez –, egyszóval a tisztázandó a ház és a város azonosítása-megkülönböztetése. Van azért ebben valami szívmelegítő. Mármost a centenáriumához érkezett családi ház és Kolozsvár akaratlan összemosásában. Ők ugyan nem tudják, hogy a Mikes Kelemen 15. alatti emeletes épület Reményik Sándor apjának felügyelete alatt húzták fel (Reményik Sándorról, a költőről, „az építész fiáról” van szó), és föltételezhetően még Mikes Kelemenről sem tanultak (a második vagy már az első elemi osztályban, a pestlőrinci általános iskolában), ám az, hogy a kapun belül Kolozsvár él, remélem, igaz és pontos kijelentés.

Halottak napján nem lesznek itt(hon) az unokák, hogy együtt mehessünk ki a Házsongárdba, a lutheránus temetői részbe, a fekete márványkövel megjelölt sírhoz, ahol leolvashatnák az apai-nagyapai ágon dédszüleik és az ükök (valamint a Hantos és Sólyom rokonok) nevét, 2011 óta az Erzsikéét, nagyanyjukét is, megpróbálok hát most némi emlékeztetővel szolgálni – tulajdonképpen magamnak is. A lakás-, pince-

és padlásrámolások alkalmával áldozatul esett régi iratok, levelezések sűrűjéből (pernyéjéből) szerencsére megmenekült egy és más, az anyai nagyanyám néhány pepita fedelű notesze, nagyapám (akit nem ismerhettem, mert mai életkoromnál fiatalabban, születésem előtt öt évvel, ebben a lakásban leszédült a székről, s elsőként költözött ki a Házsongárdba), szóval a számomra is ismeretlen nagyapa (ükapa) egy-két iskolai feljegyzése, innen indult és fiatalon magasra, Teleki Pál közvetlen közelébe jutott nagybátyám, Hantos Gyula első hatalomváltás előtti Kolozsvár-leírása (tizenöt éves korából), a magyar gyártmányú, vászonpapír-fedelű *Gyakorlatok* füzetében; és a már hozzám közelebbi időből apám – Bálinték dédapja – kézzel írott, részletező, Désről Budapesten és Krasznajarszkon át Kolozsvárra vezető önéletrajza. Ez mind a Mikes Kelemen 15. alatti Kolozsvár kincse, nekem biztosan az, többünk még elmondható, tehát élő emlékeivel együtt – s azzal együtt, ami most nem fog bekerülni a négy nemzedéket (és remélem, mindenek ellenére, hogy az ötödiket is) közvetlenül érintő, érdeklő dokumentumok regényébe. (Csak a leltár, regényünk hiányainak tudatosítása legalább fejezetnyi helyet igényelne. Mert ha elkezdeném sorolni, hogy kikkel ültünk itt együtt, a csergékkel takart szakadozó bőrfotelekben, Nagy Albert ázott fehér kakasa alatt-előtt, reggelig nem érnék a végére. Aztán meg össze kellene békíteni Balogh Edgár meg Páskándi Géza, Czine Mihály és Szilágyi Domokos emlékét, néhai Kiss Ferit Bori Imrével, Nagy Lászlót, Kormost, Esterházy Pétert és az egyszer itt megszállt Petrit Csirkával...) Mindent elönt a papír, a papírtenger (papírorbán) – írta versbe a nekem valamikor írói meg magyar-román barátságot jelentő, de már alighanem fizikai halála előtt az én emlékezetemből a nemlétebe távozott bukaresti román költő, Marin Sorescu. (Jóval azelőtti a vers, amelyet a *Korunkban* is közöltünk, hogy szerzője, az 1990-es években, miniszterségig jutott volna.) Szóval a papír, amitől menekülnénk – de mégsem. Tehát továbbra is papírra, vagyis könyvbe próbálom átmenteni azt, ami a „rendcsinálás” ellenére, a fél ház kiürítésekor megmenekült. A kincsek messzire vezetnek, a Mikes utcai ház megépülése előtti időbe is. Nem tudom, melyik régi kolozsvári utca melyik lakásából került át ide nagyanyám félvásznonba kötött gyöngybetűinek több mint százéves gyűjteménye, ez a legnagyobb kincs, amely, mióta megismertem, nem hagy nyugodni. Az építető házaspár 1893 szeptemberében tudtommal még nem ismerte egymást, amikor a későbbi Hantos Gyuláné, Krompecher Hermin tizennyolc éves evangélikus tanítónő elkezdte írni a naplóját. „...azon korban [...], a melyet az írók szépnek neveznek, a melyben az ember a legboldogabb.”

Kolozsvárnak is boldog kora volt ez? Megelőzője, valamiképpen már részese a „száz év magánynak” – amelyet most az irodalomban próbálunk végigjárni...

(2004–2017)

Töredékek a szülőföldről

L.G.

1.

Nagyapám háza az erdődi piactéren állt, és negyvenkét méter hosszú volt. (Nyolc-éves lehettem, amikor egy ócska mérőrúddal végigrakosgattam a tornác hosszát; az álmétkodást, melyet e környezetéhez képest óriási épület keltett bennem, próbálhattam a számok valóságára fordítani.) Állítólag kocsma volt valaha, még Rákóczi idejében, de nem biztos, hogy ezt szó szerint kellett érteni; a falu csaknem egész lakossága a Károlyiak telepítette svábok leszármazottja volt, kiknek a Rákóczi-kor az ősidőket, alig kétszáz éves honfoglalásuk előtörténetét jelentette, a közös emlékezet előttit.

Babonás legendák is fűződtek ehhez a régmúlthoz. A fehér asszonyé például, aki elárulta s üldözői kezére játszotta az erdődi vár útvesztőnek beillő föld alatti folyosóin fordítva patkólt lovon menekülő fejedelmet, s azóta is itt bolyong egykori bűne színhelyén. Ahányszor Adytól *A vár fehér asszonyát* olvasom, mindig eszembe jut Nusika, a kiscseléd kikerekedő barna szeme és szapora szavú, borzongó suttogása, amint titokban (nagyanyám nem szerette, ha „ijesztgetik a gyerekeket”) újra meg újra elmeséli a félelmetes történetet. (Vajon erre emlékezett Ady is, amikor versét írta? Nusika másik kedvenc „meséjére”, a menyasszonyáért visszatérő halott vőlegény prózaballadája bizonyosan, hiszen vers voltának emlékét őrző refrénje ott olvasható a *Bihar vezér földjén* szakaszaiban.)

Nagyapámnak is volt egy közös emléke Adyval. (Éppen csak nem tudott „közös” voltáról.) Kisdíák koráról mesélt, s többek között arról, hogy iskola után hosszan elálldogáltak a Károlyi kastély parkjának kerítése mellett, bámulva-csodálva a cifra pávakasokat. Vajon nem hozzájuk társította a költő a *Fölszállott a pávát*, töprengtem sok-sok évvel később, s gondosan kiszámoltam nagyapám gyerekezeit (mint annak idején a tornác hosszát), s kijött, hogy akkor volt első gimnazista a károlyi piaristáknál, amikor Ady negyedikes.

A Károlyiakról egyébként nem szóltak legendák, pedig – a falu népének eredet-története szerint – ők is megérdemelték volna. Csöndes, a paraszti mélytudatból felszivárgó rebellió volt ez a Rákóczi-hűség? Avagy a meghonosodás különös lélektani feltétele, hogy egy betelepült népesség saját múltjának érezze azt, ami az előtte s részben vele ottlakók elődeivel történt, s ezáltal őseivé fogadja őket? Ma már nehéz

lenne eldönteni, különösen, hogy a múltteremtés e természetes folyamatát megtörte és felkavarta a háború, mely befejezése után szedte a legtöbb áldozatot a falu – és a környező falvak – fiataljai közül. Akiket a Szovjetunióba hurcoltak kényszermunkára, így tudatosítva bennük németiségüket, majd pedig (a Ceaușescu-szedte fejpénzek, az etnikai váltságdíjak korában) a Németországba kivándorlás lehetőségével. A falu egy része visszacserélte őseit.

2.

A falu múltjában nemcsak ellenőrizhetetlen legendák szerepeltek (melyekből, íme, újabb irodalomtörténeti legendák képezhetők), hanem hiteles tények is. Innen nőszült például Petőfi Sándor. Szemben a várral, mely romnak is csak jóindulattal volt nevezhető – egyetlen bástyáját, mely „dacolt az idővel”, a millenniumkor építették –, egy békalencsés tavacska partján gránitgúla állt, oldalán márványtáblára vésve: „Álldogálok a tó partján, Szomorúfűz mellett.” Az emlékműre csakugyan ráhajlott egy öreg szomorúfűz, amely mellől a költő – így tartotta az emlékezet Júlia ablakát leszte, dacolva az atyai tilalommal s a szűnyogsereggel. Öreg emberek – Petőfit szemtől szembe persze, legfeljebb a nagyapjuk láthatta, de emlékezni, azaz emlékeket továbbadni akkor az öregek kiváltsága volt – még a szalmatetős házat is meg tudták mutatni, amelyikben háztűznéző kirándulásain a költő megszállt.

Erdődön született Bakócz Tamás, a falu népe számára azonban ez már csakugyan ködös múltakba vezetett. Bakócz mint főpap nagy birtokszerző volt, s családot maga nem alapíthatván, unokaöccseit nemesíttette, vagyonosította – a nagybácsi szülőhelyéről nevezték őket Erdődynek. Vas megye Ausztriába került részén, Felsőőrött mai napig is van Graf Erdődy Straße, földim híre s hatása, lám, az ország túlsó végén is rám köszön.

3.

A kertben, az öreg cseresznyefa alatt ismerkedtünk Madách Imrével. Sátrat hevenyészünk takarókból, s húgossal és barátnőjével előadtuk az egész *Tragédiát*, én voltam Ádám, az Úr hangja, valamint a tömegjelenetek. Mikor magyartanárunk, Rög József keze alá kerültem, már túl voltam második, magányos olvasásán is, ami valahogy kiderülvén, rám bízta bemutatását. Azután Mikszáth novelláit is; Schöpflin Aladár Mikszáth-könyvét olvastatta hozzá. Azt hiszem, ekkor dőlt el, hogy mégsem sebész leszek, hanem irodalmár.

Első egyetemi évem után munkatársává fogadott. Évtársammal, Makranczy Zolival bevont egy nagy irodalomtörténeti térkép elkészítésébe; egész nyári szünidőnkben ahhoz céduláztuk az adatokat. Szemléltetőeszköznek szántuk, de, azt hiszem, sohasem használta senki, mert amikor az adatok minden évszázadból más-más színű

tussal földrajzi helyükre kerültek, gyanúsán másfajta szellemi határokat rajzoltak ki, mint a politikaiak. Nem merhette azt akkoriban senki osztályteremben falra akasztani, csak nekem segített az emléke jóval később Babits *Hazám!* című versét megérteni. Babits e versében kétféle országról beszél: egy „térkép szerinti” s egy „lélek szerinti” hazáról. Számomra ez utóbbi is térképre vetíthető lett, átjárható határokkal, a lélek tágasságigényének megfelelően egy vasfüggönyös korban. E „térképtani” tanulmányok nélkül talán nem írtam volna le 1954-ben vagy 1955-ben egy levelezőlapon – később címzettjétől a szekuritáéhoz került –, hogy az egységes, a kisebbségi irodalmakat is magában foglaló magyar irodalom tételét akarom kidolgozni (húszéves kora előtt az ember hajlamos a nagyképűségre), s ha „tétel” csak évtizedek múltán lehetett is belőle, s „kidolgozása” körül is bőven van még tennivaló, a régi térkép sugallta kötelezettségről, azt hiszem, sohasem feledkeztem meg.

S e térkép nyomán láttam másképpen a „szűkebb pátriát”. Igen, nekem „térkép e táj”, mert Szinérváralja szőlős lankáira odairódnak Sylvester János magyar nyelven első disztichonjai; Nagykároly utcáin a vizsolyi Biblia prófétahangú mondatai szólnak hozzám, s büszke vagyok rá, hogy első vizsgámra, az antik irodalomra, Szatmár szülöttének, Csengeri Jánosnak a fordításaiból készültem. Sok-sok évvel ezelőtt az emlékekből idézgetve, görögös lelkűnek mondtam e tájat, hiszen itt, Szatmárban fut az alföld a hegyeknek, szelíd dombfodrokkal elébb, ahogy a tenger hullámverése megtörik a görög partokon, szigeteken, s Sylvester, Csengeri jól skandalizáló soraihoz örvendő kapcsoltam Kölcsey első formahű Homérosz-töredékét, Dsida Jenő görög mértékre írott verseit, a *Viola*-ciklust, a *Kóborló délutánt*, a *Kettétört ódát*. S kicsit tágítva a tájhaza határait a magyar klasszika atyjának, Kazinczynak „érmelléki” epigrammáit.

Hogy e művek nagyrészt nem ott születtek, ahol alkotóik? Hogy e műveket a lélekben őrzött, egyre jobban teleíródó térkép más-más, néha nagyon távoli pontjaira kell bejegyeznem? Ahogy én hordom magamban s magammal gyerekkorom emlékeit, melyek segítenek a magam módján érteni verset s prózát, ugyanúgy vittek ők is magukkal s magukban hajdani üzeneteket, melyek egy jelzőben, szóhangzásban, titkos irodalmi vonzalmakban visszaszóltak múltjukból. Amit írtak, persze nem ettől értékes, de miért ne örülnék, ha egy-egy ilyen „helyi színre” – földijük –, ráismerek?

Könyvek között élek, jó ötven éve költők a bizalmasaim, s regényalakokról lassacsakán többet tudok, mint a körülöttem élő hús-vér emberekről. Meglehet, így vagyok az otthonos tájakkal, falvakkal, városokkal is; a parasztkonyhák petróleumlámpás félhomálya, kopott bútorzata s nehéz levegője, gyereklátogatásaim emlékképei Móricz-leírásokkal keverednek, s Kaffka Margit Nagykárolyában vagy a Tersánszky-stilizálta Nagybányán jobban kiismerem magam, mint a valóságosban. Ha arra kellene válaszolnom, hogy azért szeretem-e műveiket, mert nekem ottho-

nos világot mutatnak, vagy azért érzem otthonosnak e kicsiny világot, mert ők mutatják, nehezen találnék feleletet.

Annál is nehezebben arra, hogy mit fed a szülőföld fogalma, s van-e, létezik-e egyáltalán. Az erdélyi lírikusokat, Áprilyt, Reményiket tanítván, szülőföldkultuszukat az első világháború után megingott biztonságvággyal magyarázom; az identitásában veszélyeztetett, a változások sodrába vetett lélek, mint fuldokló a szilárd partot, keresi tájban és településben azt, ami változatlan. Ami volt akkor, amikor először rápillantott, s megmarad azután is, hogy örökre lehunyja szemét. Az ember változó és halandó, a szülőföld változatlan és halhatatlan. S a vele tartott bensőséges kapcsolat az emberbe is beolt valamit, Anteusz-létre vágyunk valamennyien ebből – a halhatatlanságból. „Én elmúlok, és te is elmúlsz. De a föld és az ember megmarad” – írta Dsida. S az „ember” itt „általános alany”; a szülőföld mint a nemzedékváltások állandó színtere, megszabadít bennünket az egyedi lét szorongásától; attól, hogy különbözni akarjunk, ne pedig hasonlítani. Megyünk az utcán nagyapámmal, s ránk köszön „dicsértessék”-kel egy velem egykorú fiú. „Mindörökké”, mondja nagyapám, „nem a G. Pali unokája vagy?” Szinte sohasem tévedett; egy ismerős arcú, lassan változó világban nagyszülők és unokák egyazon lét múltba s jövőbe hosszabbításai.

De vajon így van-e most is? Hol a változatlan táj, az öröklött s örökül hagyható környezet? A házat, melynek tornácát oly gondosan végigmértem, régen lebontották, s kivágták a cseresznyefát is, mert falusi tömbházaknak kellett a hely. A Petőfi-emlék a szomorúfűzzel szintén elpusztult, s ha helyreállították azóta, mégsem ugyanaz. Városom utcáit újra kell tanulnom, mert házaik s irányuk egyre változik; a térkép, melyre oly gonddal pingáltuk a neveket s évszámokat, már csak az én emlékem, hármunk közül egyetlen életben maradtó, s talán Nusika sem emlékszik már a fehér asszonyra s a halott vőlegényre. Felborult az ősi szabály: én élem túl a szülőföldemet.

Nem, nem vagyok a változás ellensége, s tudom, hogy elkerülhetetlen. S szeretem is, ha okát és hasznát ismerem. De ha oka és célja a voluntarista indulat – hogy ne legyen, ami volt, s ami lesz, legyen előzménytelen; hogy a változás ne folytatás legyen, s az unokákról ne ismerhessünk a nagyapákra – nem folytatom, mert nyilván elfogult is vagyok, önző is. De talán érthető, ha ragaszkodom a könyveimhez, melyek állandósága megnyugtat. Bennük még megtalálom, amit túléltem, s ők nem engedik elfelednem.

(1994)

Kisebbség és demokrácia

L.G.

1.

Ahhoz, hogy egy kisebbség szabadon *az* lehessen, *ami*, a létezés minden formájának jogát elismerő és meg is védő törvények kellenek. Nemkülönb az, hogy a törvények mindenki által be is tartassanak. Ezért olvashatjuk már a *Kiáltó* szövegében, a Trianon után létrejött magyar kisebbségek első programjában: „Nekünk a világdemokráciára kell felkészülnünk.” Mint a kisebbségi kérdés egyetlen megoldására, természetesen.

A világdemokrácia azóta is várat magára, az eszményi helyi demokráciák nem különben. A *népuralom* létező változatainak alapvető ellentmondására éppen a kisebbségek léte és sorsa figyelmeztet: ahol minden lényeges kérdésben közvetlen vagy közvetett népszavazás dönt, ott a kisebbség, mely szótöbbséget soha el nem érhet, a döntéshozatalban csakis mellékszerepet játszhat. A klasszikus többpártrendszerben lehetséges ugyan – bár csak ritkán, mintegy kivételképpen –, hogy ha a többség véleménye élesen megosztott, a kisebbség egységes fellépése legyen a hatalmi mérleg nyelvét elbillentő súlytöbbslet – e helyzet paradoxona azonban az, hogy a kisebbség beleszólhat ugyan a többség sorsának alakításába, de csaknem tehetetlen saját sorsát illetően. Elképzelhető, hogy az amerikai négerok szavazata besegít a Fehér Házba egy vesztésre álló elnökjelöltet – de elképzelhetetlen, hogy megválasztassák saját jelöltjüket. A többség bármikor rákényszerítheti akaratát a kisebbségre, mégpedig makulátlanul demokratikus eszközökkel; a kisebbség legfeljebb meggyőzheti igazáról a többséget – már ha tudja. Ebből következik, hogy jogainak biztosítása mondhatni kizárólag a többség toleranciájától függ, ezért a mégoly tökéletes jogbiztosítás sem szünteti meg az éppoly tökéletes kiszolgáltatottságot.

Többség és kisebbség viszonya ezért eleve egyenlőtlen; ne csodálkozzunk, ha az utóbbi többsletjogokat kíván – mert érzi, hogy csak ezáltal biztosíthatja egyenlőségét. Én nem is többsletjogokról beszélnék – igaza van Mészöly Miklósnak, amikor félti ezek hangoztatásától amúgy is ingatag demokráciaérzékünket –, hanem *külön jogokról*, melyek egyrészt lehetővé teszik a kisebbség számára, hogy kivonja *saját* ügyeit a többség ellenőrzése alól, azokban maga döntsön, másrészt kivédhesse az egyenlőtlen okozta hátrányokat. Valahogy úgy, ahogy az egyes felekezetek egyházai igazgatják önmagukat, s egyetlen katolikusnak sem jut eszébe, hogy beleszóljon a református vagy evangélikus egyház életébe – mindaddig persze, amíg saját külön jogait nem érzi sértve általuk.

2.

Mert éppen ez a kérdés: hol kezdődik a külön jog, és hol a kiváltságokat biztosító jogtöbbslet? Ezt törvényben meghatározni lehetetlen; erről csak a közösség – ha úgy tetszik, a nemzet – íratlan normái, a bennük kifejeződő jogérzék dönthet, melyeket pedig ritkán vezet a mát és a holnapot fürkésző józan belátás, sokkal inkább a tegnaptól örökölt megszokás. Angliában például a dohányosok külön joga, hogy az emeletes autóbuszok felső traktusában rágyújthatnak, ami nem jelent privilégiumot, mert a nemdohányzó utas egyszerűen az alsó szinten marad: a dohányzás olyan „külön jog”, melyre ő nem tart igényt. Mi van azonban akkor, kérdezhetnők, ha nincs ülőhely a nemdohányzó részben, s a tiszta levegő kedvelője felkényszerül a pipás utasok közé? A válasz egyszerű: aki átlépi saját „külön jogai” határait – esetünkben a füsttelenséget biztosító alsó szintet –, átmenetileg el is veszíti őket, mert a demokratikus pluralizmus sok-sok olyan „külön jog” együttlétezését jelenti, melyek egymást nem sérthetik, nem csorbíthatják. A dohányos szépen zsebre vágja pipáját, ha csak alul talál helyet, a nemdohányos pedig nem tesz megjegyzéseket a füstre, ha felülre kényszerül.

Botrány csak akkor fenyeget, ha az egyik tábor kijelenti: az egész autóbusz az enyém, s évszázados bajaink abból származnak, kisebbségi kérdés azért van Kelet-Európában, mert valaki mindig megpróbálja kisajátítani az autóbuszokat. (Melyek nálunk még csak nem is emeletesek.) Vegyük példának a kisebbségi nyelvhasználat jogát. Ennek biztosítéka, ha vegyes lakosságú vidékeken – de még az olyan megyeszékhelyen is, melyhez ilyen vidékek tartoznak – a közigazgatás kétnyelvű; ellenkező esetben a kisebbség anyanyelve családi és baráti körben használatos, familiáris nyelvhasználat, egyfajta zsargonná fokozódik le, saját anyanemzetének irodalmi nyelve alá süllyed, amint azt számos magyarországi nyelvi sziget példája bizonyítja –, s ha erre vállat vonunk, hogy ez már így van, ez a fejlődés, az integráció szükségképpen velejárója, gondoljunk arra: közönyünk azokat a határainkon kívül élő magyar kisebbségeket is sújtja, amelyek „elcsángósodásáról” manapság annyit beszélünk (sajnos nem ok nélkül). Ez persze a köztudatban *előjogként* jelentkezik, hiszen ilyen helyeken a megfelelő állásokra nagy előnnyel pályázhatnának a kisebbségek eleve kétnyelvű tagjai. Holott valójában a *külön jog* a többségi nyelv *előjogát* szünteti meg. Miért tanuljak meg egy másik nyelvet, ha adóhivatalnok akarok lenni, zsörtölődik a többségi polgár, s eszébe sem jut, hogy kisebbségi honfitársának is két nyelvet kellett megtanulnia, mielőtt ugyanazt az állást megpályázhatta. Indoka világos: az autóbusz az övé, s nem érdekli – sőt természetesnek tartja –, hogy egyesek csak dupla menetdíjjal ülhetnek fel rá.

De ugyanilyen „dupla díj” az is, hogy íratlan normáink szerint a kisebbségnek – mássága tolerálása fejében – lelkes magyar patriótának is kell lennie. Hűségnyilatkozatokat várunk tőlük, amilyeneket a többségi állampolgároktól nem, amivel – talán

szándéktalanul – kifejezésre juttatjuk: aki nem nyilatkozik, hűtlenséggel gyanúsítható. Egyik barátom – meggyőződéses demokrata, a kisebbségi jogok tisztelője – egyszer majdnem lenyelt keresztbe, mert ugratásképpen (de talán „tesztkérdésként” is, hiszen ki láthat önmagába) azt kérdeztem tőle: mit szólna, ha egy horvát faluban nem Kossuthról, hanem Jellasicsról neveznének el utcát? Hogy ez meggyalázná 1848 emlékét. Lehet, hogy ez igaz – de vajon tudjuk-e, mit érez egy szíve szerint horvát honfitársunk, amikor az iskolában azt tanulja: „Fut Bécs felé Jellasich, a gyáva...”? Nem azt szeretném, hogy hagyjuk ki a tananyagból Petőfi versét – magyar lévén, már nyolcéves koromban lelkes tetszéssel szavaltam. Különben is a kihagyás, elnémitás, mindenfajta cenzúra a diktatúra *minden* jogot egyformán sértő módszere. De ne ragaszkodjunk hozzá, hogy az, aki nem magyar – egyfajta hűségnyilatkozatként – velünk tapsoljon hozzá. Vegyük tudomásul: élhetnek köztünk olyanok is, akik azért akarják szeretni ezt az országot, mert biztosítja nem-magyar voltuk jogát.

Lehet, hogy ez szokatlan szó magyar szájból, de aki – mint én – harmincnégy évét élt Romániában magyar kisebbségként, akinek gyerekei úgy tanultak – mert úgy kellett tanulniuk – a történelmet, hogy „dicső őseink, a dákok”, és „a barbár nomádok (értsd: magyarok) betörései”, az kénytelen megérteni *minden* kisebbséget, s kénytelen megtanulni azt az egyszerű igazságot: „Amit nem kívánsz magadnak, ne kívánd másnak sem.” Kiegészítve Bernard Shaw aforizmájával: „Ne kívánd felebarátodnak, amit magadnak – hátha más az ízlése, mint neked.” Shaw eléggé angol volt ahhoz, hogy tudja, mi a demokrácia – s eléggé ír és vegetáriánus ahhoz, hogy tudja: mit jelent kisebbségben élni...

(1990)

Két képeskönyv magyaroknak

L.G.

Elhangzott Cseh Gusztáv, az Erdélyben élt kiváló grafikus két albumának szombathelyi könyvbemutatóján

Boldog korokban élő boldog népek számára a *hagyomány* olyan, mint egy gazdagon és ízléssel berendezett múzeum; a benne összegyűjtött értékeket megbecsülik, óvják portól, napfénytől és betörőktől, de látogatni csak néhanap látogatják, amikor jelenben honos szellemük munkaszünetet tart, s kedvet és időt szakít ilyen alkalmi gyönyörködésre.

Egészen más a létükben fenyegetett népek és népcsoportok hagyománytisztelete. Számukra a pusztta megmaradás, nyelvük és műveltségük megőrzése mindennapos erőfeszítést, sőt (túlzás nélkül mondhatom) hősiességet követel. Hiszen nem csekély lelki erő és nem csekély bátorság kell nap mint nap szembenézni az azonosságvesztés, a lelki halál fenyegetésével, a megmaradásért folytatott küzdelem önmagunk előtt is titkolt reménytelenségével, a nagyvilágnak – vagy éppen nyelv- és vértestvéreinknek – sorsunk iránti közönyéből eredő magányunkkal. S nem utolsósorban azzal, hogy az önmegőrzés minden gesztusa kihívás vagy egyenesen büntetett a kisebbséget elnyomni és megsemmisíteni akaró hatalom szemében, melyért bármikor lesújthat a megtorlás. Félelem, reménytelenség és büntudat, ez az a három érzés, melyet a többségi önzés a kisebbségi közösségekbe próbál oltani, s mely ellen, mint általában a közösség- és személyiségromboló lelki hatások ellen, szinte lehetetlen a védekezés.

A védekezés egyik eszköze éppen a hagyománytisztelet. Az ember nem hősnek születik, de képes azzá válni, ha példaképek buzdítására hallgat. Nagy emberek lemondás és szenvedés árán, de mégis befejezett, mégis ránk hagyott művei bizonyítják, hogy ami ma reménytelennek tűnik, holnap vagy holnapután ragyogó értelmet nyerhet. Az utókor feléjük áramló megbecsülése azt sugallja, hogy az ember és a közösség magánya sohasem végleges: vannak és mindig lesznek velünk dobbanó szívek, legfeljebb nem tudunk róluk – de éppen a hagyomány, a közösen becsült múlt az a csatorna, melyen át a mai létünk iránti megértés felénk áramolhat, s feloldhatja az egyedüliség érzését. S ha tiszta és tisztességes múlt örökösének és folytatójának tudjuk magunkat, nem foghat rajtunk semmiféle hazug büntudat, igazunk hitén nem hagy foltot a megtorlástól való félelem.

S vonatkozik ez az épületekre is, a műemlékekre, nemcsak a hajdanvolt emberekre. A szorongatott életű kisebbség egyik legnagyobb fenyegetése a *gyökértelessé* válás, a közösségi lét folyamatosságának elvesztése. Ha valaki belelapoz – s ha kénytelen is belelapozni, kénytelen beletanulni – romániai történelemkönyvekbe, lépten-nyomon azzal a megállapítással találkozik bennük, hogy a magyarság Erdélyben jövevény, már csak ezért sem lehetnek azonos jogai az őslakókkal. Mi itt talán mosolygunk ezen a kezdetleges érvelésen, de aki ezt mindennap hallani kénytelen, akinek gyerekei ezt mondják fel iskolai leckeként, az szinte beteg érzékenységgel figyel a közösségén a jelet: mikor kezd eluralkodni tagjain az ezzel az érveléssel gerjesztett kisebbségi érzés; mikor kezd erőt venni rajta a „jövevénylelkület” szálláskérő alázata. Mert egy kisebbség öntudatát leginkább az önérzet elvesztése fenyegeti; a félelem mellett a kénytelen, az elháríthatatlan megalázás aknázza alá leginkább a lelkierőt. A *Jeles házak*¹ sorozata egy némán tűrő közösség nevében adott válasz a fenti vádakra, s egyben oltás az önérzetvesztés fertőzése ellen. Az erdélyi templomok megannyi erődítménye a le nem bontható hitnek, a jelenlét, az otthonosság biztonságával töltik el a rájuk emlékezőt, de ez a szerepük a nemcsak építészettörténetileg „jeles”, hanem azért is külön kalaplevételre szólító, mert falaik rég porladó „főemberek” egykori életét idézik. A két képeskönyv ilyenképpen egymást kiegészítő, együtt olvasandó munka, amit egyébként a két „bűvös szám”, a mindkét könyvben hatvan kép is jelez; az épületek mintegy tárgyi emlékei, bizonyosságai annak a szellemi létfolytonosságnak, mely a hatvan „főember” portréjának tartalma és jelentése.

Együtt olvasandó, mondtam, holott az *együtt nézendő* lenne, képekről lévén szó, a megfelelő kifejezés. De ne tekintsék ezt nyelvbötlésnek; aki „képírónak” nevezi magát, mint Cseh Gusztáv, s könyvét „képekkel írott”-nak, az maga is arra biztat, hogy ne csak vonalban, formában gyönyörködő *nézői* legyünk munkáinak, hanem a képeket, rézkarcokat egyfajta hieroglifaként megfejtő, azok szellemi, erkölcsstani tartalmát felfogó olvasói is. A képek „olvasata” persze gyakran önkényesnek tűnik, azaz mintha ki-ki saját emlékei, saját élményei, saját fantáziája szerint „képzelné bele” az említett tartalmakat az egyes képekbe és összességükbe. Valójában azonban a legegységibb jelentés is közösségi tudat neveltje; minden erdélyi talál, felfedez e képeken valami olyan jelentést, amely – akárcsak a nyelv szavainak jelentése – közmegegyezésen alapul, ezért félreérthetetlen a közösség minden tagja számára. Cseh Gusztáv olyan képzőművészeti alkotásokkal ajándékozott meg bennünket, melyek képzőművészeten túli tartalmukkal valamiféle képi, ikonikus anyanyelvet is teremtettek számunkra, vagy legalábbis annak alapszókincset. A modern művészet ér-

¹ *Jeles házak*. Gróh Gáspár előszavával. Múzsák, Budapest, 1988.

telmezőinek egyik gyakran használt, egy időben egyenesen divatos szava a *nyitott mű*. Azt a – többnyire modern vagy éppenséggel modernista – alkotást jelöli a szó, mely csak keretet nyújt a befogadáshoz; melynek befogadása a társművészként fel-fogott műélvező által *együtt- és újraalkotás*. Cseh Gusztáv metszetei képzőművészeti alkotásként zárt egészek; formanyelvük első pillantásra szinte az egyértelműség klasszikus tisztaságú. De mint „hieroglifák”, mint egy közösség képek nyelvén írott költészete, ilyen „nyitott művek”, melyek együttalkotásra, együttgondolkodásra és – nem utolsó fontosságú ez! – együtt-tanulásra serkentik a műélvezőt. A *Hatvan főember*² arcképcsarnoka névsor is, s csak akkor értjük meg a művész üzenetét – ez a könyv ciklusjellegéből azonnal kitűnik –, ha ismerjük életüket, korukat, s főképp történelmi szerepüket, legalább annyira, hogy példakép voltuk irányultságát felismerjük. S ha nem, akkor ismerkedni kell velük, s keresnünk a száraz adatokban az érzelmi indítékot, amiért a művész alkotása tárgyául választotta őket. Nem sétáltat bennünket Cseh Gusztáv az erdélyi és a magyar múlt múzeumában, pihenőnapot adva szellemünknek, hanem elhanyagolt vagy elfelejtett kötelességünkre: múltunk tényeinek és e tények jelentésének megismerésére figyelmeztet bennünket.

Mielőtt valaki túlságosan didaktikusnak hinné Cseh Gusztáv képeskönyveit, sietek megjegyezni, hogy ezek egy jelentős és századunk szellemében alkotó művész közhasznúnak szánt munkái. Ezért egy vitázó megjegyzés erejéig elidőznék László Gyula szép, és Cseh Gusztáv *Hatvan főemberének* mintegy rangot adó előszavánál. A művész modern példaképeit (elsősorban a szürrealistákat) említve, így folytatja jeles régészünk: „Egyszóval ez a – végeredményben – gyökerét veszített világ volt az, amelyben Cseh Gusztáv jól érezte magát. Ámde – s itt jön a Saulból Pállá változás csodája – nyilván figyelte kisiának nyiladozó értelmét...” E mondatok mintha elítélnék a „gyökerét veszített” modernséget, s minőségi fordulatként méltányolnák a hazai témákhoz, a magyar történelemhez, az erdélyi kövekhez való visszatérést. Holott hibásan olvassa e könyveket, aki ezt így értelmezi. Cseh Gusztáv művészetének *erőssége* az egyetemes modernséghez kapcsoltsága; ha egy művész nem ismeri korának művészeti világnyelvét, anyanyelvének sem lehet mestere – legfeljebb „nyelvjárásban” alkothat, s az Isten sem menti meg a – mégoly jó szándékú – provincializmustól. A „gyökerét veszített világ” szürrealizmusát Cseh Gusztáv nem vetette el – példa rá e két album számos rézkarca, de különösen a *Jeles házak* sorozat. A rugonfalvi templom fölé magasodó, népviseletű nőalakok, melyek mintegy az emberi tényező fontosságát hangsúlyozzák a történelmi emlékekben, vagy ahogy egész templomképet „méretszabádon” kombinál épületrészletekkel Szamosújvár hangulatának megjelenítése érdekében, általában

² *Hatvan főember*. László Gyula előszavával. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

a természetelvűség elvének merész tagadásai; az egymástól térben távol eső tárgyak és épületek egy síkba komponálása nem megtagadja a művész szürrealista iskolázottságát, hanem új funkcióba helyezi. Értelme e komponálási módnak, hogy kifejezze a dolgok, tárgyak összetartozását, egyrendszerű voltát, ami a valóságban szemmel át nem tekinthető, pusztán szemlélődéssel be nem látható. A széttartó látványélmények egységesítésének ez a módszere mély intellektuális tartalmakat hordoz, olyan művészetként, mely egyszerre gyökerezik a szülőföld hagyományaiban és az egyetemes modernségben. A kettősségre nem valaminő elvont „sajátos – általános” dialektika miatt van szüksége a művésznak, hanem egy, az alkotástól elválaszthatatlan erkölcsi hiányérzet kielégítése végett. A kisebbségi művészetben megkülönböztetett szerepe van az irodalomnak, azon egyszerű oknál fogva, hogy egyedül az irodalomtól nem vitatható el – lévén a szó művészete – nyelvben kifejeződő identitása, esetünkben magyarsága. A Romániában élő kisebbségi művésznak azonban – ha képzőművész vagy muzikus – mindig számolnia kell azzal, hogy ott hivatalosan „román művésznak” minősítik, s megkövetelik tőle, hogy még külföldi szereplésein, tárlatain is az így ráragasztott címkét viselje; akadálytalan (vagy kevésbé akadályozott) pályafutásának ez a „formális asszimiláció” az egyik feltétele. A romániai magyar képzőművészek szoros kapcsolata a könyvművészettel, ezen keresztül az irodalommal arra a szándékra, erkölcsi készletre vezethető vissza, hogy közvetve bár, a látvány esztétikumával kinyilvánítsák: melyik nyelvhez, milyen anyanyelvi kultúrához tartozónak vallják magukat. Az illusztráció nem „tisztá” képzőművészet, hanem szerves része az is, amit ábrázol, amit illusztrál – Cseh Gusztáv e két rézkarcsorozata ilyen nemes erkölcsi értelemben vett illusztráció, a műveltségbeli, hagyománybeli – s ezzel a nemzeti – hovatartozás vállalása.

De ez a „szürrealizmus” azért is jogosult, mert amit én itt (számomra lehetséges olvasatként) e művekről elmondtam, félrevezető lehet; azt a látszatot kelti, mintha mindennek, amit ez albumokban látunk, észszerű és adatolt jelentése, megfejtése lenne. Holott legalább olyan fontos, hogy érzelem- és hangulatkeltő erejükkel, szerkesztetten látomásos képvilágukkal Cseh Gusztáv albumai egy kisebbség ösztönös ragaszkodását is kifejezik múltjához, mintegy a közösségi mélytudat érdekei és érvek beszédénél tagolatlanabb, de ugyanakkor elnémíthatatlanabb tartalmait idézve fel bennünk, mintha a sok külön-külön látott műemlékrészlet, a sok külön tanult név valami furcsa közös álomba olvadna-egységesülne mindnyájunk vágyakozását, birtoklás- és összetartozástudatát hordozó egészé.

E vallomástételben természetesen Cseh Gusztávnak is voltak ősei, elődei, példaképei. Közülük Kós Károlyt kell kiemelnem, aki ezt a sajátos albumműfajt Erdély számára újraalkotta. A *Régi Kalotaszeg* című, saját szöveggel kísért albumában Kós a következőket írta, már 1912-ben, az erdélyiek különleges magyarságtudatát féltve: „Ajánlom ezt az írást mindazoknak, akik magyarok és a szépet is magyarul sze-

retik.” Nem elutasítása ez a korszerűnek és egyetemesnek, csak a kettő viszonyának öntudatos meghatározása: „...itthon – írja Kós – nincsen készen akkora kultúra, akkora művészet, mint amilyent – hozhatunk. Könnyen, készen – külföldről. Mert nekünk azt előbb csinálni kellene. Mert össze kellene szednünk nagy fáradtsággal az ország minden részéből a széjjelhordott köveket... És ehhez hit is kellene és vak fanatizmus. És rettenetesen sok munka.” Idegenben tehát – vonhatjuk le a tanulságot – csak tanulni lehet, de nem másolni az idegen kultúrát, mert így magunk is csak másolatok leszünk. Az erdélyi magyar művelődés „széjjelhordott köveinek” fanatikus munkabírással egy helyre hordása és egy épületté tervezése, falazása – ez van ebben a két Cseh Gusztáv-albumban, ezért érzem e munkákat a Kós megfogalmazta művészeterkölcsi krédó mai folytatásának.

De örökséget folytat a *Jeles házak* „nemzetiségi összetétele” is. Kós Károly egy másik, immár az erdélyi magyar kisebbség önismeretét szolgáló munkájában, a szintén album formában írott és rajzolt *Erdélyben* olvashatjuk a következőket: „Ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel (s végső siker nélkül). Ellenben a három együtt élő kultúra tudatlanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék...” Cseh Gusztáv albumában is a különböző felekezetek (ami Erdélyben különböző etnikumokat is jelent) templomai, a várak és a városrészek vidékenkénti mássága együttesen rajzolják ki az építkezés sajátosan erdélyi jelességét, s a művész egységes és egyéni grafikai stílusa vall arról, hogy csak e hagyományok közös vállalásában kereshető az emberség, a népek közötti béke, a kultúrák közötti termékeny kölcsönhatás útja.

Egy közösség mélytudatának kifejezéséről, az egyetemes modernség saját anyanyelvként (és anyanyelvújításként) történt felhasználásáról szóltam fentebb, s arról, hogy mindebben az erdélyiségnek, e kisebbség teremtette eszmerendszernek a hű folytatója Cseh Gusztáv. Az albumokból kiolvasható azonosságtudat, illetve az annak őrzésére, tagoltabbá tételére felszólító művészi gesztus azonban nem az erdélyi magyarsághoz szóló különleges mondanivaló, melyről mint rokonszenves kuriózumról beszélhetnénk itt, a magyar nyelvterület legnyugatibb végében. Az a romboló, az azonosságtudatot aláaknázó pszichózis, mely a kisebbségeket általában fenyegeti, s mely romániai agresszivitásánál fogva az erdélyi magyarságot talán sokszorosan, a mai magyar nemzettudattól sem idegen. Tudom, miért kértek fel engem (is) e kiállítás és könyvbemutató megnyitására; azért, mert erdélyi lévén, talán jobban megértem, talán – személyes élményeimre támaszkodva – másoknál könnyebben megfejttem e képirás indítékait, tartalmait. De épp tanúként mondhatom: mi Erdélyben sohasem

begubózva éltünk; az erdélyiség szelleméhez hozzátartozik a magyar kultúra egészében gondolkodás, a magyar összműveltség értékrendjének irányítójaként elfogadása. Van-e üzenetük ez albumoknak a mai Magyarország, a mai magyarság számára? Megtoldják-e valamivel az említett összműveltség értékvilágát? Csak emlékeztetek itt arra, hogy zsenge ifjúkoromban a „Hitler utolsó csatlósa” megbélyegzéssel hogyan igyekezett megingatni e nemzet önbecsülését egy idegen érdekeket szolgáló diktatúra, s hogyan élnek ennek az önérzetrombolásnak a maradványai mai közoktatásunkban is; hogyan sikkasztotta el egy dogmatikus történetírás nemzeti történelmünk „főembereit” Szent Istvántól Széchenyiig, hogy nemzedékek máig sem heverték ki az ismeretek és a belőlük levonható, nemzettudat-építő tanulságok hiányát; hogyan próbálta a politika (érdekeinek alárendelve a közoktatást és a tudomány-népszerűsítést) megszoktatni az embereket, a nemzet egészét arról, hogy múltjáról önállóan szerezzen ismereteket és önállóan alkosson véleményt – mert féltő volt, hogy ha megteszi, jelenéről is így fog gondolkodni –, és azonnal belátjuk: e „képírásnak” igenis van összmagyar mondanivalója. Makkai Sándor írta *Nemzet és kisebbség* című tanulmányában, hogy az anyanemzet is életképtelen a belőle kiszakadt-kiszakított kisebbségek nélkül, mert „nemzeti műveltségének lényeges erőforrásait és gócpontjait veszítette el”. Cseh Gusztáv példája – és az erdélyi művészek, erdélyi írók sok-sok példája – bizonyítja, hogy teljesen elszakítani a kisebbséget anyakultúrájától nem lehet; nemcsak őrizni tudja múltját, nemcsak lépést tud tartani a magyar műveltség jelenével, de még adni is képes neki: jövőszolgáló értékeket.

(1989)

Weimar (Kis-Weimar)

K.L.

Az erfurti kerülethez tartozó – amikor (a hatvanas években) ott jártam, még az NDK részét képező – kisváros, a kultúra világvárosa, Goethe, Schiller és Liszt Ferenc egykori otthona vajon milyen tranzakciók révén kebelezhető be az erdélyi, a romániai magyar kultúrába? Hogyan tehető a mi (saját) értékleltárunk részévé? A kétkedőket nem a jó emlékű Schuller Rudolfnak és a (kevés) hozzá hasonló egyetemi embernek vagy magánzónak Kolozsvárba beépített kultúrájával, a szintén e városhoz kötődő Jékely Zoltán *Faust*-fordításával vagy a Liszt-örökséget ápoló zene-szeinkkel kívánom leszerelni, hanem a Kis-Weimar (lásd: Kis-Balaton, Kis-Szamos, Kis-Antillák, Kis-Szent Bernát-hágó) címszó megírásával.

Kis-Weimar, a továbbiakban: K-W, földrajzi határait nem tudom egész pontosan megvonni, mindenesetre Kolozsvár egyik külső negyedében, a Dónát úti (Grigorescu) lakótelep középső (1995-ös felmérések szerint a belvároshoz legközelebbi) részén terült el, egész pontosan néhány tömbházat (romániai magyar szóhasználat szerint: blokkot) foglalt magában. Azokat a tömbházakat, ahol a hatvanas évek végén s a hetvenes években (20. század!) fiatal magyar írók, irodalomtörténészek, szerkesztők laktak. Tulajdonképpen e felségterülethez lehet számítani egy-két színész, zenész (tanár?) lakását is. Talán még túl kevés idő telt el ahhoz, hogy elégséges művelődéstörténeti távlatlal rendelkezünk az arányok érzékeléséhez, így előfordulhat, hogy nem mindenkiben egyformán erős a meggyőződés az itt született versek, novellák, regények, esszék, esztétikai színtézisek goethei–schilleri nagyságrendjéért. Tény, hogy a *Forrás* könyvsorozatnak, illetve magának a nemzedéknek (az első *Forrás*-nemzedéknek) itt ringatták a bölcsőjét. Ezt az állítást erősíti nem csupán az állandó lakhelyükkel K-W-ban számon tartottak, hanem az ide baráti csevelyekre és preferánszpartikra (no meg szilveszter estékre) kilátogatók száma és minősége. A nem éppen kedvező éghajlat, a rossz légköri viszonyok ellenére K-W-nak jelentős külföldi kapcsolatai voltak: Budapest, Újvidék, Pozsony mellett Párizs, London, München, Helsinki (lehet, hogy már Amerika is) figyelt erre a 20. századi irodalmi központra. Itt fogamzott meg egy másik lexikoni címszó (s a mögöttes ötlet) is: a Pezsgő-díj, amelyért későbbi Kossuth-, Herder- és József Attila-díjas írók versengtek (jóllehet nem pezsgőfürdő, hanem egyetlen üveg eredeti román pezsgő járt a

nyertesnek; ezt az alapszabályi előírást vétőzta meg a díj elnyerésekor Páskándi Géza, kikövetelve magának s az ünneplőknek az akkor épp beszerezhető francia pezsgőt).

K-W a továbbiakban történelmi fogalomnak bizonyult; abban az értelemben is, hogy egy-két évtized múltán eljelentéktelenedett, illetve jószerivel megszűnt. (Goethék is csak bizonyos ideig írtak és preferánszoztak Weimarban – utánuk pedig, ha nem is az özönvíz, ám csupán a múzeumok maradtak.) K-W lakóinak többsége meglehetősen korán helyet változtatott: ki a Mikes Kelemen utcába, ki a Györgyfalvi negyedbe, majd Szombathelyre, ki egyenesen Stockholmba (a Nobel-díjat osztók közelébe) távozott. Többen a Házsongárdot választották.

Irodalom: K-W még életben lévő, volt lakóinak emlékezése (lásd: oral history); esetleg már megírt, de ezután felkutatandó dokumentumok; a *Forrás* első nemzedékének összegyűjtendő levelezése.

Mit látunk az (erdélyi) asztalon?

K.L.

Kiegészítő fejezet egy irodalomtörténethez

A „jó szakácsnak”, nevezetesen a marosvásárhelyi *Látó* szerkesztőjének küldött nyílt levelében a mai erdélyi (romániai) magyar irodalom egyik, sok műfajt sikeresen művelő fiatal alkotója, Demény Péter ezt írja: „Barátom, el nem lehet mondani, mit vesztett az erdélyi vendégsereg, amikor nem Bornemisza Anna szakácskönyvét követte, hanem szalonnát evett hagymával à la Nyiró és Tamási...” Nekem persze van ellenkező tapasztalatom is: a pannon tájban edződött Takáts Gyula máig emlegeti azokat a kolozsvári szalonnás reggeliket (igaz, lehet, paradicsomot tálaltunk hozzá meg paprikát), amelyekben itt nálunk lehetett része vagy két évtizede. A vitát azonban sem nemzedéki, sem táji-elkötelezettségi alapon nem akarom folytatni, már csak azért sem, mert én az is-is híve vagyok. Akkor tehát legyen Bornemisza Anna meg Tamási Áron, illetve az arisztokrácia és a köznép.

Gasztronómiai jegyzeteimet kiegészítésnek szánom a már több mint három és fél évtizede megjelent, Láng Gusztávval közösen írt romániai magyar irodalomtörténetünkhöz. A kiegészítés szükségességét több tényező magyarázza. Mindenekelőtt az, hogy elég helytelenül kihagytuk értékelő szempontjaink közül az ínyesmesterséget, jóllehet e társművészetnek számos jeles művelőjét közvetlen közelből ismertük (maga Láng is közülük tartozik). Igaz, hogy a kötetünk által behatárolt idő – 1945-től 1970-ig – nem volt a legalkalmasabb a gasztronómiai ismeretek működtetésére, gyarapítására, de legalább lehetett volna utalnunk a nagy elődökre, századokra visszamenőleg. Apor Péterre például, aki báró is volt meg székely, a *Metamorphosis Transylvaniae* pedig azóta is jelképes hivatkozási alap. Akkor tehát jelen pótlásban induljunk innen.

A Kolozsvárhoz közeli Gyalu várában, az 1702-es esztendőben gróf Bánffy György erdélyi gubernátor és kedves házastársa, gróf Bethlen Klára férjhez adták lányukat, Annát gróf borosjenei Székely Adámhoz; a lakodalomról Apor Péter egyebek közt ezt jegyezte le: „Az válogatott étkek sokaságát le nem írhatni, hanem ami inkább consideratióra méltóbb, mindenik asztalon külön-különféle tészta műből, sokféle színű festékekkel, nagy öreg tálakban lévő pástétumok voltak, némelyekben alma-, körtvély-, citrom-, narancsfák, szintén úgy zöld levelekkel, azokon úgy függöttek az alma, körtvély, citrom, narancsforma gyümölcsök; az szarvasokat, őzeket szintén

úgy kicsinálták, görlicéket, galambokat az fákon, mely rendszeren ültnek egymás mellett. Fogaras várát ad vivum kicsinálták, belső, külső bástyáival együtt, az német silbak, hátán lévén az puska, úgy állott a vár kapujában, rendre az álgúyk az bástyákon, körül az árkában víz volt, az vízben eleven apró halak úgy firholtanak. Valahány étékfogás volt penig, mindannyiszor újabb-újabb olyan pástétumokból csinált portékák voltak. Mindazoknak csináló mestere volt maroszséki Berzenczei Márton, aki Apaffi Mihály öreg regnás fejedelemnek is konyhamestere volt, és hozzája fogható nem volt Erdélyben.”

Az ilyen nagyságrendű lakodalmakon természetesen nem csupán a pompás pástétomos látvány tartozott a szokásrendhez, hanem a közemberek jóllakatása is. Apor szerint: „Hogy azért az község is étlen ne maradjon, az ökröt egészen megsültték, megsülvén, abban egy falka kést ütöttek, az szarvát megaranyázták, az bor csatornán kádakban folyt, egy falka kenyér tekenyőkben ott állott, ott akinek kellett, ivutt, vígan volt, senki nem tilalmazta.”

Állítólag e nemes hagyománynak van 20–21. századi folytatása, amennyiben az erdélyi örökséget sajátosan felvállaló Szöcs Géza is rendezett (ugyancsak állítólag) efféle ökörsütést a meghívottjainak (valahol Erdély határain túl). Amiről viszont magam is beszámolhatok – nem versenyezve persze Apor Péterrel –, az egy szerényebb nyílt színi sütögetés, az augusztusi éjszakában, Zetelakán („este a székelynél”), az elkövető Márkus-Barbarossa János költő és irodalomszervező, az áldozat egy helybeli malac, a megvendégelték az EMIL (Erdélyi Magyar Írók Ligája) táborának résztvevői valának, már a kétezres években. Tegyem mindjárt hozzá, a tűz sokféle húst puhít, korántsem csupán erdélyi módra. És minthogy a határok – 1989 után, a több országban élő magyarokat kecsegtető EU idejövetele előtt is – átjárhatónak bizonyultak, a közétkeztetéssel párosult akár síkvidéki tábortüzek kedvezményezettjei közt rendre megtalálhatók Romániából érkezett magyar tollforgatók. Egy ilyen emlékezetes alkalmat örökített (vigyázat: nem ököritett!) meg Kali Kinga szemléletesen, a *Látó* olvasói számára, még 1995-ben (*Babgulyás à la Petri*).

(Megjegyzendő, vigyázni kell a helymegjelölésekkel, még az ételekhez kapcsolódóan is. A feleségem minikönyvgyűjteményéből ezen írásra készülődőben kiemelt könyvecské, az 1974-es kiadású, ám régi szakácskönyvekből merítő *Némelly étkek készítési módgya* figyelmeztet rá, hogy a kolozsvári káposzta ott közölt, Csinálósi Ravazdj Andrásféle receptje nem azonos azzal, amit ma ez az étel jelent a jókedvű fogyasztónak.)

Az eddig elősoroltak mind azt tudatosítják bennünk, hogy gasztronómiáról, az (erdélyi) asztalra – vagy csak a térdre, esetleg főre – kerülő ételekről kizárólag időfüggően, vagyis történelmileg, pontosabban konkrétumokkal lehet, szabad szólni. Esetleg a személyes emlékek föllevenítésével. Amikor a vásárhelyi *Látó* egy lap-

szám erejéig *GyomorLátó*vá alakult (1995 decemberében), s a szerkesztő engem is megszólított, a közreműködők többségével egyetemben én is a személyességhez folyamodtam. Föllevenítve az otthoni – nagyanyai, anyai, feleségi – konyha ízeit meg a hozzájuk kapcsolódó kisebb-nagyobb baráti traktákat, amelyeknek az emlékében nyilván keveredik a felszolgált étkek (no nem a várkastélyt jelenítő pástétumok) megőrzött prousti igazsága s a hozzájuk társult beszélgetések, viták jó íze. (Ide át-másolok, ábécé-rendben, három nevet: a Bálint Tiborét, Láng Gusztávét, Panek Zoltánét; az írás- és konyhaművészet legendás erdélyi képviselői ők, a múlt század harmadik harmadában. Bálint és Panek már égi szakács...)

A tulajdonképpeni kiegészítő – irodalomtörténeti – fejezetet itt kellene kezdeni, a korhoz illő elméleti megalapozással. Semmiképpen nem az úrtáplálékokra, nem szintetikus anyagokra gondolok, hanem olyan filozófiai és szociológiai kategóriákra, mint (a már említett) idő, hagyomány, globalizáció, üzlet. Nem feledkezve meg továbbra sem a humorról. Bevallom, kéznél levő bibliográfiaként ismét a *Látó* összeállításából fogok idézni, már csak azért is, mert szerencsésen köti össze egyes szövegekben a múltat a jellel. Lászlóffy Aladár triptichonja, az *Eszik evő csendesen* kétszerezesen is időmeghatározott, az öregedés elégikus-nosztalgikus hangjai a történelem (politika) régi-új helyzeteibe ágyazódnak. Prózában személyesebb és kegyetlenebb Mózes Attila bevezetőnek választott írása, a (*L*)*étlap*. Hozzájuk véve még egy prózát – Egyed Pétertől *A peretz* címűt – és egy verset, a Kovács András Ferencét (*Álmodik a gyomor*): kirajzolódni látszik az újabb kori (1970 utáni) erdélyi magyar irodalom közép- és idősebb nemzedékének erős törzse. (Bajor Andor, Székely János, Szabó Gyula, Sütő András, a már említett Panek Zoltán, Bálint Tibor nem szerepelt – bár többségük még szerepelhetett volna – a *GyomorLátó*ban.) Egyed Péter, aki „civilben” filozófiát tanít a kolozsvári egyetemen, itthoni és külhoni tapasztalatok (honiság és globalizáció) ismeretében jelentheti ki: „Mélyen meg vagyok győződve afelől, hogy a magyar kedély hagyományos ízekre épül, és legalább periodikusan és nem csupán alkalmyszerűen kapcsolatban kell lennünk, kapcsolatban kell maradnunk ezekkel az ízekkel, ezekkel az animákkal. Antropológusok figyelmeztetnek arra, hogy a nyelv és a szokások eltűnése, még az emlékének az elfelejtése után is, a konyha őrzi – arányaiban és ízkomponenseiben – a faji karaktert –, még ha végtelen számú keveredésen és változáson is ment át.” (A „komparatiztikai lehetőségek” példaként az erdélyi konyhából Egyed a töltött káposzta torjai, bánási, illetve a Fogaras környéki román változatát említi.)

Két „k” – kedély és komparatiztika – történelembe, irodalomtörténetbe írt, írható verses megnyilatkozása álljon itt KAF-tól (Kovács András Ferenc-től) egy hosszabb, igen jellemző idézetben:

Láttam nemzedékek legjobb elméit kulináris téveszmék bélsarában
fetrengve asztalok romjai fölött szétroncsoltan a kisebbségi
étvágy hős hejehujáiban a nagy erdélyi lakomázók és lekomázók
nyálfröcsögtető förtelmében a vendégszerető hajdúlegények
fölpöffedt forradalmárok Fidel Gastrók történelmének fergeteges
hagyományosan önemésztő bódulatában amikor a mindenkori séfek
fogásai fölött a diktátoros káposzta fölött a romániai magyar
fürgebecsinált fölött már a fiatalabb pecsenyesütögetők is
az egykori levitézlett csegevárák is összekacsintanak nemde
a méregkeverő segédszakáccsal a puvoár előköstolóival szegényekkel
a rejtjelezett receptek konyhai cenzoraival amikor már csak a száj
pofáz csak a bölcs segg mennydörög
s a sógorságos fő koccingat üdvre
vivát fatányéros flekken mititej!

Erről a KAF-idézetéről (és a következő, hasonlóan tömör szakaszokról, köztük az „Erdély földjén most és mindörökké” kezdetűről) bőven lehetne tudós vagy beleérző, esetleg belevitatkozó elemzést közölni, ám ez már egy más műfajba kívánckozna. Rövid gasztronómiai jegyzeteimet a fiatalabb nemzedék két jeles erdélyi lírikusának megnevezésével zárom. László Noémi joggal lép fel itt az „árdéli írónő” státusában, mint ahogy Orbán János Dénes a Troppauer Hümér költő és M.Észtő Lajos gasztropszichológus mezébe bújik, a *Vak Vezet Világtalant* nevű lap kérésére *A Világ Gyomra* gasztronómiai hetilap egészségügyi rovatvezetőjeként szólalva meg. Ma már megszólalhatna a kitűnő konyhájú Toldi (egyik?) üzemeltetőjeként is; a kolozsvári irodalmi és közélet jeles alkalmait kísérő fogadásokon elsőrendű disznóságokat szolgálnak fel a Toldiban, úgymint kocsonyát, friss kolbászt, tepertyűt. A központibb fekvésű, italozó és a Bretter Irodalmi Körön meg író-olvasó találkozókon összegyűlő, főként ifjú társaság Bulgakovja már régebbtől szolgálja IRODALOM és GYOMOR tartós házasságát. Most a Toldival kiegészülve a magyar és a világirodalom frigye is megvalósul. Amikor OBJ-ről szólunk, versei, prózája mellett erről se feledkezzünk meg.

Mindez pedig történik Erdélyben, a globalizáló új ezredben.

Bodor Ádám lakomája

K.L.

avagy a dolgok rendje

Protokoll szerint – ami eleve idegen volna Bodor Ádámtól, illetve ami a *Sinistra körzet*ben alapvetően mást jelent, mint a polgári életben megszokott – a hatvanadik születésnapjához, esetleg az ehhez tartozó díszvacsora leírásával kezdek az ünnepi sorokat. Az ünnep azonban (ha egyáltalán lehet annak nevezni az emlékeztetőt, hogy végleg vége az ifúságnak, az illúzióknak) 1996 februárjában lejárt. Nem járt viszont le az ideje a Bodor-novellák (regény?) olvasásának, az újraolvasásnak és az újabb, legújabb művekkel való ismerkedésnek.

S akkor mégiscsak kezdjük a lakomával. A magyar s a világirodalomban kínáló példák, előzmények nemigen igazítanak el Bodor Ádám világában – sem Móricz Zsigmond, sem Krúdy leírásai nem ihlették meg szerzőnket, e vonatkozásban legalábbis nem –, ám hogyha pontosak akarunk lenni az írói mű, az életmű feltérképezésében, hasznos innen indítanunk a vizsgálatot. Bodor *Forrás*-kötetének előszavazója, K. Jakab Antal (1969-ben) inkább a nyelvtani, kevésbé a társadalmi feszültséget érzékeltető kifejezések példaként említi, már első beajánlómondatában: „Megeszünk valamit, megiszunk valamit – szokták mondani Bodor Ádám novelláiban.” Majd harminc évvel később, főként a *Sinistra körzet* (1992) felől térve vissza az evés-ivás milyenségéhez, az erőteljes – és borzalmas! – konkrétágban érvényesülő groteszket vagy inkább abszurdot és tragikumot véljük ma jellemzőnek.

Már csak azért is, mert Bodor Ádám szövegével nehéz versenyezni, idézzük magát a szerzőt, „egy regény fejezetei” közül az egyiket, a 10.-et, amelyben Géza Hutira, Coca Mavrodin ezredes(nő) és Nikifor Tescovina beteglátogatóba indulnak, az év leghidegebb napján, a Kolinda-erdőbe. Útközben Pantelimon pópánál italt és élelmet vételeznek, újságpapírba csomagolt néhány darab dermedt főtt krumplit, pár fej vöröshagymát és rancos héjú almát. Miután a világtól hermetikusan elzárt, be-deszkázott házukba rekesztett járványos betegeket, a nyugalmazott erdőkerülőket egy csövön át (likőrrel? rummal? vagy denaturált szesszel?) megittatták, és megnyugtatták őket, a bentieket, hogy két napra való élelemkészletüknél többre nem is lesz szükség, a három látogató kint nekikészül a lakomának.

„Coca Mavrodin ezalatt, mintha kiránduláson lenne, köpenye zsebéből elővette az úti elemózsiát. Az újságpapírt a kerges hóra terítette, négy sarkát ellátta nehezéssel, jégdarabokkal, nehogy a szél váratlanul fölkapja. Kőrmével megtépdeste a dermedt krumplikat, majd elkérte Nikifor Tescovina zsebkését, és fölszeletelte a hagymát. Aztán, mint aki a férfiak javára lemond az adagjáról, visszaült a nyeregbe, a ló nyakára dőlt, és elbóbiskolni látszott. [...]

Géza Hutira Nikifor Tescovinával együtt a leterített újságpapír mellé térdelt, s falatozni kezdtek. Esteledett, a felhőkből áradó színes fények sápadozni kezdtek körs-körül a hó szélverte hullámain.

– Nézze csak – jegyezte meg az étkezés vége felé Nikifor Tescovina. – Hadd mutassak magának valamit. Ez a karika hagyma itt pont olyan, mint egy fül.

– Fül? Jópofa.

– Nézze csak meg jobban.

– Tényleg, egy fül. Egy igazi fül, de hát hogy kerül ide?

A rideg krumplihéj, a felvágott hagymaszeletek, a fonnyadt almacikkek között az újságpapíron egy egész fülkagyló hevert. Kicsit szőrös, kicsit véres, nemrég törhetett le valahonnan frissiben.

– Ha nem veszi bizalmaskodásnak, hiszen ez igazán csak a magánvéleményem – sügta oda Nikifor Tescovina –, azt hiszem, a magáé.

Géza Hutira két kézzel a fejéhez kapott, arra a helyre, ahol behúzott korcsolyasapkája lefogta volt a fülét. Kitapogatta magát, aztán arca felé tartotta a tenyerét. Egyik keze száraz maradt, a másik ragacsos volt, maszatos, kicsit barna.

– Hm. A kutya fáját neki. Biztos nekimentem valaminek. Becsszóra, fogalmam sincs, hogyan történhetett – nyöszörögte szinte mentegetőzve. – Lehetséges, azzal a vascsóval, ahogy húztam kifelé a gerendák közül. Mintha egy kicsit meglökődött volna.

Coca Mavrodin nem aludt, most hirtelen kiegyenesedett a pára csóvái közül, megköszörülte a torkát, és odakiáltott:

– Most hülyéskednek, vagy tényleg az elvtárs füle az? Mert azt én is megnézném. Hadd lám csak.

Géza Hutira füle csonkja köré görbítette tenyerét, hogy megértse, mit is kíván Coca Mavrodin. Kicsit eltöprengeni látszott a hallottakon, aztán miután mégis megértette, szomorúan megrázta a fejét.

– Sajnos, már nem lehet.

Egy kicsi, avarszínű négylábú állat, akkora, mint egy mókusz vagy egy menyét, lábát a kerges havon sebesen kapkodva, szájában a füllel éppen tovaiszokolt. Távolságban a párja várta, és nemsokára hallatszott, ahogy fogaik között Géza Hutira porcogói ropognak.”

Az evés-ivás sinistrai története, a hatalmat kiszolgálók és kiszolgáltatók lakomája (a *Géza Hutira füle* című fejezetben) ezzel korántsem ér véget – Bodor Ádám

kiválóan ért a fokozáshoz, az abszurd abszurdjához. A Pantelimon pópánál töltött este (a most forró kályhalapon előkészített krumpliszeletek, gombakalapok, egész almák elfogyasztása), a két ezredes (mármint Coca Mavrodin és Pantelimon pópa) társasjátéka, malmozása után, a különítmény reggel újra nekiindul a Kolindának; Coca Mavrodin megkéri beosztottjait, hogy útközben ne pisiljenek („Nem kizárt, szükségünk lesz majd egy kevéske langyos folyadékra”). Rövidesen megkapjuk a magyarázatot: az éjszaka folyamán benzinnel, gázolajjal az erre megbízottak felgyújtották a bezárt erdőkerülők házát, s most Hutiráéknak kell az üszökből, hamuból előkotorniuk, megtisztítaniuk a „dögcédulákat” – a Sinistra körzet lakóinak bokájára, csuklójára erősített, névre szóló bádoglemezeket. Azonosítás, a nyilvántartás lezárása érdekében. A jól végzett munka jutalma (ott kint, a hóban): hagymás ponty árpakásával (fagyos konzervből). De van tovább is. A beteg erdőkerülők közül egynek nem találják meg a dögcéduláit, Aron Wargotzkinak, elégett fél lábbal sikerült valamiképpen elmenekülnie. Az ő megkeresését az ezredesnő Andrej Bodorra, a halottkém-besegítőként is dolgozó útkaparóra bízta. A menekülő feltételezett lakomája a száraz toboz és sótlan jégcsap – az áruló jel pedig bizonyára a hóból is előbukkanó ürülék („ha eltakarja is mondjuk az éjszakai havazás, reggel a fehér takarón át a nap melegét magába szippantva leveti magáról a hazug álcát, és újra ott pompázik nemes barna mázával”). Az útkaparó végül nem így akad a szökevényre, hanem a perzselt kakukkfű szaga lesz az ötödik nyugalmazott erdőkerülő veszte; telette magát földdel, s meleg tejet kívánna rá, de csak „pipadohányra” (kakukkfűre) futja az ideiglenes menedéket adó üregben. A bögre tej helyett zsákokban a bűvópatákba hordott cementet kap Aron Wargotzki nyugalmazott erdőkerülő. Az üreg elcsendesedik, az ügy lezárul, a volt barátok sem szólnak semmit. „Ez a dolgok rendje.”

A történet, a mese elemeit kellene most sorra vennünk. Nem csupán az ételt, italt (a lefagyott emberfület s a sűrűn fogyasztott denaturált szeszt is), az éghajlatot, növény- és állatvilágot, az ide, a körzetbe kerülő embereket. (A „sinistru, sinistra” melléknév jelentése a román–magyar nagyszótár szerint: baljós, vészterhes, végzetes, gonosz, sötét, gyászos; főnévként: elemi csapás, szerencsétlenség.) A névadást. Például a halottkém-útkaparó, Andrej Bodor elnevezését. (Sinistra körzet előző, Coca Mavrodint megelőző parancsnoka, Puiu Borcan és az új jövevény közt lezajló, névadó beszélgetés néhány sora: „– Szóval maga az. – Én. – És mi a neve? – Nem tudom. Elveszték az irataim. – Akkor jó. Minden rendben. – Elővette zsebéből azt az óraláncon függő, csillogó bádoglepocskát, amelyre frissen belevésve sötétlett: Andrej Bodor. Az álnevem. Saját kezűleg akasztotta a nyakamba, tarkóm alatt csípőfogóval összesajtolta a szabad végeket, s a fém máris melegedni kezdett a bőrömon. Tetszett is az új nevéből az Andrej nagyon.”) Géza Hutira nevében is el lehetne töprengeni, ismervén egy erdélyi Hutira családnevet s az odatartozók foglalkozását, katonai rangját. A rangfokozatok

(mindenki ezredes?) nemkülönben beszédesek. Mint ahogy a keresztnevek magyarul nem használatos előrevetése is pontosan értelmezhető.

Sinistra emléke nem zárul, nem zárható le „egy regény fejezeteivel”. Dolina, Rotunda, Dobrin meg Nikifor Pusztá, Odessa Serafim és átmenetileg közös otthonuk a Kannibál-sori vagonlakásban ugyanarról beszél, mint a pénznemek neve. (Egy újabb novellából, a *Holmi* 1995. évi egyik utolsó számából: „Vérdíjat tűztek ki a fejére, nem is keveset, hetvenöt dollárt ígértek a nyomravezetőnek. Ez lejben számolva nagyjából másfél milliárd felelt meg, karbovanyecben, vagyis ukrán kuponban a negyedmilliárd körül járt, de még új forintban is közel százezret jelentett...”) Ugyanebből a világból valók a „kormányzati medvék”. És a többes harmadik személynél, az alávetettek számára kitalált, általuk tudomásul vett igealakok („majd megmondják”). Teljesen, tökéletesen felépített világ. Valóságismeretből, személyes tapasztalatból született abszurd. Mint a Kafkái vagy a Dino Buzzatié.

Én mégis inkább Krúdy és Faulkner közé helyezném. (Persze, az utánuk következő időbe.)

(1996)

Költők háza, diákok háza

K.L.

„Poros emlékeivel mihez kezdjen az ember? Rakja fel a polcra a könyvei közé, vagy préselje le, mint a virágokat szokás egy rég ellobbant tavaszról? Öntsön csepp kölnit is rájuk?” Egy fiatal költőt idézek, Jánk Károlyt, akinek koránál fogva még igazán nem kellene az „emlékek házában” járnia. De ő vérbeli lírikus, kortól függetlenül tudja tehát, hogy az emlékek „megtalálnak, mint zsák a foltját egy vak dióba zárva is. Eleinte finoman rád kopognak, majd egyre biztosabb kézzel döngöttek az ajtót.”

Azt hiszem, véletlen az egybeesés, hogy az idézett sorok lelohelye, a marosvásárhelyi Mentor Kiadó gondozta 1997-es verskötet és az a kolozsvári klub, ahol Jánk Károly találkozott számos ifjú és néhány kevésbé ifjú olvasójával, ugyanazt a szót (ám lehet, nem ugyanazt a fogalmat) viseli önmaga megnevezéséül: *Másvilág*. A városnak hajdan külső területe volt a Törökvágás, ahol ez a diákokat vendégül látó klub működik. Nekem mindenestre más világot, egy más kort juttat eszembe; serdülő ifúságom éveiben a Törökvágás, a Hója-erdő jelentette a kirándulást – igaz, akkoriban még gyalog jártunk ide, sem autóbusz, sem kiskocsi szolgálatát nem vettük igénybe. A két „Másvilág” találkozása mégis megszólított, és nem a természetjáró-emlékek okán.

Hallgattam a Szatmárról érkezett szerzőt, figyeltem a körülöttem ülő egyetemista fiúkat és lányokat, egy-két tanárukat, megcsodáltam az okosan provokáló műsorvezetőnek válaszoló interjúalanyt – s a versek új dimenzióval gazdagodtak; vagy talán csak fogékonyabbá tettek arra, amit a *Másvilág*ból s részben már az előző Jánk-kötetből (*Álom a nyomokban*) ki lehetett volna olvasni. Meggyőződtem róla, hogy Szatmár ismét egy kiváló tehetséget küldött a magyar poézisbe, Páskándi Géza és Szilágyi Domokos után (hogy a kortársaknál, tegnapi társainknál maradjak). Igen, Jánk az a költő, akit – az utóbbi években (verseik, köteteik alapján) kiválasztott két-három nemzedéktársa mellett – olvasni fogok és másoknak, még megmaradt versolvasóknak ajánlok majd.

A Másvilág klubban átélte este egy mostanában eléggé ritka élménnyel is megajándékozott: az irodalomra figyelő fiatal közönség élményével. Ezek a diákok nem könnyű szórakozást keresve vagy divatból jöttek ide a Törökvágásba (hogy nem tanári kényszerből következően, azt mondanom sem kell, hiszen az egyetem ma már jóformán semmit nem tesz kötelezővé – sajnos, teszik hozzá a „régimódiak”), egy náluk

pár évvel idősebb költőre voltak kíváncsiak. Megérzi azt az ember, hogy milyen minőségű a csend egy teremben, amelyet a vers ural. És amikor ezt leírom, ismét az „emlékek háza” kerül előtérbe: mintegy negyvenéves emlékként élem újra egy másik, több nemzedékkal Jánk Károly előtt járt szatmári poéta kolozsvári költői estjét. Gellért Sándor volt a Bolyai Tudományegyetem meghívottja, az Arany János utcai aulaiban ültünk, több százan, és elbűvölten hallgattuk a szerző előadásában *A magyarok háborúját*. Lehetne persze most sorra venni a különbségeket. És nem csupán a Gellért Sándor és Jánk Károly költészete közöttit (hozzám, megvallom, Jánk áll közelebb). A Bolyai utolsó éveinek egyike volt, de még nem éreztük (én legalábbis nem éreztem) a közeli felszámolás veszélyét. Annak ellenére nem, hogy Gellért a kor szellemével, hivatalos irodalmi elvárásaival nyíltan szemben álló poémája töltötte be a termet. A magát Ady örökösének valló bárd (illik rá e divatból kiment szó) harsogva mondta a verset, s ha jól emlékszem, ehhez a hangerőhöz volt mérhető a taps is.

A Törökvágásban meghúzódó Másvilág klub jóval kevesebb embert tud befogadni. És Jánk Károly lírája nem is követeli a hangerőt, a tömeget. Mégis legalább akkora örömmel emlékszem vissza erre a találkozásra, mint arra, amikor még az Arany János utcában lehettünk otthon.

Nemzedékek

K.L.

Kolozsvár, 2017. május 12.

Irodalomtörténetinek nem nevezném sem a dátumot, sem magát a találkozást. Mégis, záruljon itt az új *Kántor-Láng*, hátha nyitás felé mutatunk ezzel, mint ahogy 1971-ben a reményt jelentette, a jövő felé mutatott Király László, Farkas Árpád és Kenéz Ferenc, Pusztai János és Bodor Ádám szerepeltetése. Ki tudja? Következzenek az adatok és a nevek, a választott téma, korjellemzésként is.

A 26. alkalommal sorra került Szabédi Napon (a 20. század negyvenes éveinek elején indított – majd nemsokára megszűnt, a 21-ikben viszont feltámasztott, idén hetedszer megrendezett Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten belül), az EMKE és a Korunk Baráti Társaság által a Györkös Mátyás Albert Emlékházban megszervezett konferencia *A magyar irodalom egysége* kérdését igyekezett körüljárni. A kinyomtatott programban a cím után nem került kérdőjel, noha valószínűleg indokolt lett volna, de lehet, hogy így lett jó, a kijelentő forma a meghívott előadókat és a kerekasztal-beszélgetés résztvevőit elgondolkodásra, vitára ingerelte.

Nagy íve lett a tanácskozásnak. A különböző korosztályokat képviselő nevek erre lehetőséget is nyújtottak. A Szabédi-házban dolgozó, az erdélyi irodalmi dokumentumok feltárását végző irodalomtörténész, Bartha Katalin Ágnes meghívására, a Babeş-Bolyai Egyetem képviselőjében Egyed Emese professzor asszony, a társszervező *Korunk* Szabédi-kutatója és (megnevezetlenül ugyan, de a KAB-hoz, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsághoz is tartozóan) Kántor Lajos vállalkozott előadásra. Egyed Emese a 18–19. századi magyar irodalomból választott „koherenciamodelleket” (a nyelv összekötő erejére, a műfajok és eszközök jelentőségére utalva). A Szabédi-életműből adódott a klasszikus elődök és kortársak jelenlétét kiemelni (Petőfi–Arany János, Madách és Ady, Krúdy, Márai, Illyés Gyula, Kós Károly), nem feledkezve meg egykori tanárunk kitűnő előadásairól a magyar irodalmi nyelv történetének tárgyában.

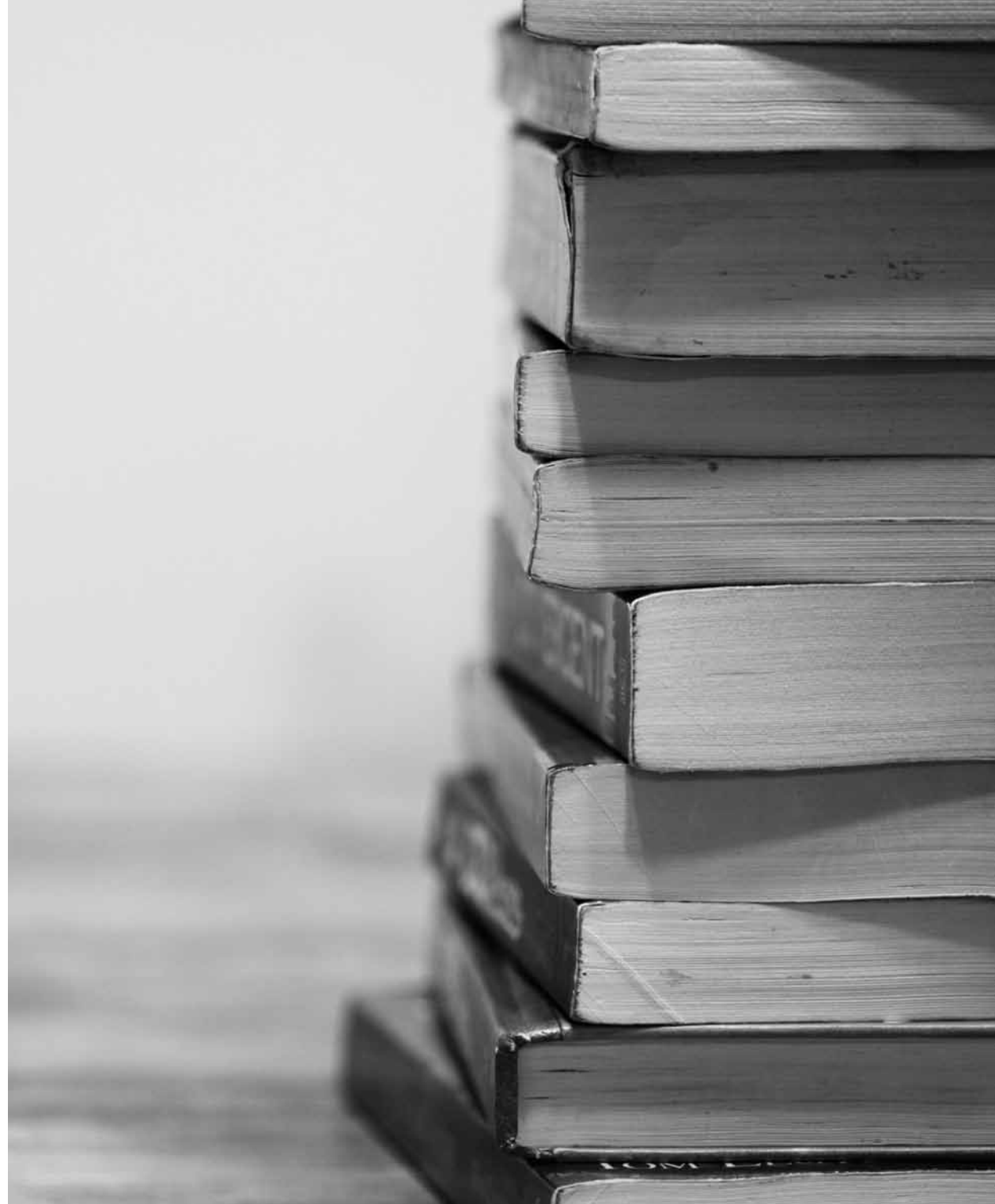
A tanácskozás ívét a meghívott írók támogatták: az emlékezetes regényeivel Budapesten, a Magvetőnél is jelen lévő, *Látó*-szerkesztő Vida Gábor, a csíkszeredai Bookart Kiadó által is fölfedezett prózaíró, Márton Evelin és a legfiatalabb nemzedékhez tartozó Horváth Benji (Horváth Előd Benjámint), az ifjúság körében népszerű

slammer (a rögtönző költői kifejezésmód tehetséges művelője), nem mellesleg a kolozsvári *Helikon* (egyik) szerkesztője szólalt meg. És természetesen a szintén fiatalabb nemzedékhez tartozó irodalomtörténészek, Biró Annamária (az EME munkatársa) és a vitát vezető Demeter Zsuzsa, *Helikon*-szerkesztő. A „kánon”-ügy, a „hivatalos” (?), bár többféle budapesti (magyarországi) irodalomtörténeti besorolás, kiemelés vagy kihagyás, az „egység”, az esélyegyenlőség a szerzők és a könyvek piacán, évtizedek vagy éppen egy teljes évszázad többféle (például iskolai tankönyvi) mulasztása került terítékre. Vida Gábor rokonszenves heveséggel érvelt, Márton Evelin visszafogottan beszélt, Horváth Benji egyensúlyra törekedett a hagyományos és az új kifejezés- és hatásmódok megítélésében. Elektronikán innen és túl: az irodalom élni fog.

A magyar irodalom is, természetesen.

Erre koccintottunk, szilvapálinkával, fehér- és vörösborral – Szabédi László emlékére meg a változatos folytatásra.

(2017)

WILDER
Thornton 59, 318
WILSON
Robert Woodrow 144

X

XENOPHANÉSZ
Kolophóni 666

Z, Zs

ZACIU
Mircea 577
ZADEK
Peter 60
ZÁGONI
István 173
ZÁHONY
Éva 224, 228
ZALÁN
Tibor 65, 683, 696
ZÁVADA
Pál 65
ZBIGNIEW
Herbert 577
ZELEI
Miklós 696
ZILAHY
Lajos 230, 316
ZIMA
Tibor 146
ZOLA
Émile 591

ZOLNAI
Béla 218, 258, 260
ZÖLD
Lajos 743
ZRÍNYI
Miklós 259
ZRUMECZKY
Dezső 106
ZSÁMBÉKI
Gábor 60
ZSIGMOND
Emese 587
ZSOLDOS
Árpád 351, 352
ZSOLT
Béla 148

Tartalom

Elöljáróban5

VISSZATEKINTÉS – TOVÁBBGONDOLÁS (1971–2017)

Séta egy definíció körül (L.G.)11
Kántor–Láng – Vallomás és meditáció (L.G.)20
Láng-dosszié – társszerzőségben (K.L.)25
Madárjósok? Társ-kaland (L.G.–K.L.)32
Román–magyar viszony az irodalomban (L. G.)40
Halott tárgy? avagy a bibliográfia ártalmi (Vincze Ferenc) (K. L.)46
Magyar kultúra Erdélyben, Romániában (K.L.)49

IRODALOMTÖRTÉNETI OLVASATOK (KÉPZELT ERDÉLY?)

Poétikatörténetről – irodalomtörténetig
Röviden: hol vagyunk (mi)? (Gintli–Schein) (K.L.)57
Grendel irodalomtörténetéről – többféleképpen (K.L.)68
Kánonok és szövegek (Boka László) (L.G.)73
Irodalomtörténet és életforma (Pomogáts Béla) (K.L.)76
Képzelt Erdély – és a „valóságos” (György Péter) (K.L.)83
Tündéerkert és tyúkudvar (K.L.)90

KIÁBRÁNDULTSÁG – ÉPÍTÉS. HUSZONÖT ÉV (1919–1944)

Expanzív erdélyiség (L.G.)95
Reményik Sándor – erdélyi olvasat – 2015 (K.L.)100
Ady, Kós, Kosztolányi (meg Kuncz) (K.L.)105
Tények tudósa, György Lajos (K.L.)117
Szabó Dezső életei és utókora (K.L.)121
Szólások és szólásformájú fordulatok Nyirő József *Kopjafák* című
rövidpróza-kötetében (L.G.)130

Tamási Áron novellái és a népköltészet (L.G.).....	135
Krenner és Kuncz találkozása 1929 táján (K.L.).....	144
Dsida Jenő	
Élete és költészete (L.G.).....	150
Az <i>imitatio</i> két jelentése Dsida Jenő költészetében (L.G.).....	155
Újraolvasás (L.G.).....	165
Ligeti Ernő – és amit átélt (K.L.)	173
Kolozsvár, 1931 – <i>A rosta</i> (Kolozsvári Grandpierre Emil) (K.L.).....	183
Ignác Rózsa helyzetrajzai – avagy az irodalomtörténet-írás tartozása (K.L.).....	188
Karácsony Benő a magyar irodalomtörténetben (K.L.).....	196
Markovits Rodion: <i>Szibériai garnizon</i> (L.G.).....	205
Szemplér Ferenc költészete (L.G.).....	207
Jékely Zoltán, a költő és kolozsvári köre (K.L.)	214
Bözödi György: <i>Székely bánja</i> (K.L.)	222
Szabédi – a <i>Hitel</i> és a <i>Termés</i> (K.L.).....	224
Gellért Sándor-olvasat (K.L.)	232

FOLYTATÁS – ELUTASÍTÁS – KITELJESEDÉS (1945 UTÁN)

Hagyománykövető vagy hagyománytagadó? (L.G.).....	243
Az „erkölcsi ellenzék” (1956 hatása) (L.G.).....	246
Szívárvány és dorong (Benedek Marcell és Gaál Gábor) (K.L.).....	251
Erős, sorsszerű parancs (Kós Károly 1945 után) (K.L.).....	272
<i>A Korunk</i> és barátai (K.L.)	285
Balogh Edgár	
A <i>Sarlótól</i> a <i>Korunkig</i> (K.L.)	290
Közügy és tudomány (L.G.).....	298
Gáll Ernő – a <i>Napló</i> (K.L.).....	305
Horváth Imre beszél a PEN-be (K.L.)	309
Wass Albert, a regényíró (L.G.).....	311
Nagy István	
Művek summája – egy élet (L.G.).....	320
Tényirodalom és esztétikum (K.L.).....	323
Az ismeretlen Nagy István (K.L.).....	326
Pótzsem (Szemplér Ferenc regényeiről) (L.G.).....	332
Székely János	
Az üldözött árnyék (L.G.).....	335
Az abszolútum joga és értelme (L.G.).....	340

Sütő András	
Eszme és történelem (Csillag a máglyán) (L.G.).....	347
Sütő-bemutató Sepsiszentgyörgyön (L.G.).....	350
Önreflexiók – avagy Sütő-levelek kommentárja (K.L.)	353
Kányádi Sándor	
Futó emlékek Kányádi Sándorról (L.G.).....	359
Egy szögletes zárójelre (K.L.)	362
Páskándi Géza	
Söröző(k) a Piros Madárhoz (L.G.)	365
Párbaj a valósággal (L.G.)	368
A mű foka (L.G.)	378
A képlet ismeretlen: az ember (L.G.).....	385
Páskándi Géza <i>Méltó túlélés</i> című kötetéről (L.G.).....	391
Páskándi Géza utca (K.L.)	395
Deák Tamás	
Egy dramaturgia vitája önmagával (L.G.).....	397
Don Juan mennybemenetele (L.G.).....	403
Domokos Géza és a <i>Kriterion</i> (K.L.).....	409
Értelmes ének (Hervay Gizella) (L.G.).....	418
Lászlóffy Aladár	
A költő tízszer átlőtt pajzsa (L.G.)	423
A legenda igazi arca (L.G.).....	426
Szilágyi Domokos	
A költő és a szövegek, avagy töprengés elmaradt recepció miatt	431
Szilágyi Domokos Bartókja (K.L.).....	439
A védtelen költő (Szöcs Kálmán) (L.G.).....	445
Jegyzőkönyvek hiányában (Bretter György) (K.L.).....	449
A próza aratása (L.G.).....	455
Bálint Tibor	
Világtalan éleslátás (Bálint Tibor novelláiról) (L.G.).....	464
Harangláb vagy katedrális (K.L.)	469
Vári Attila: <i>Középkori villamosjegy</i> (L.G.).....	474
Pirruszi győzelem? Avagy: a sereg igaza? (Pusztai János) (K.L.).....	476
A romániai magyar elbeszélés seregszemléje (L.G.).....	483
Pulzusszabályozó találmány (Szabó Gyula) (K.L.).....	487
Boldog-e a humorista? (Bajor Andor) (L.G.).....	491
Kórházi kaland – vagy egy antihős halála (Fodor Sándor) (K.L.)	494

Panek Zoltán	
A pont kiterjedése (L.G.).....	499
Fölfedezések közös birtokon (K.L.).....	504
Az emlékiró – az idő emigránsa (Kacsó Sándor) (L.G.)	509
Periratok a közelmúltból (Méhes, Huszár, Méliusz) (K.L.).....	513
Tárgyak térben és időben (Mester Zsolt) (L.G.).....	525
Palocsay Zsigmond	
Palocsay Zsigmond poémája elé (L.G.).....	530
Álmok vizén – motorcsónakkal (L.G.).....	533
Asszonyidő? Férfimunka! (Farkas Árpád) (K.L.).....	537
Király László	
Király László kitérője (K.L.).....	539
Ha múlik emlék és varázs (L.G.).....	542
A bővített pillanat (L.G.).....	549
Nem a divat teszi az író! (Kiss János) (K.L.)	554
Bűbájosok – fakírok és boszorkák (Bogdán László) (L.G.)	556
Tükörcserepek (Cseke Péter) (K.L.).....	562
Lőrincz György	
Riporter jelentkezik (K.L.).....	566
Prózaíró született (K.L.).....	570
ÚJ KORSZAK (1989 UTÁN)	
Hová lett a sajátosság természetessége? (K.L.).....	574
Az erdélyi (romániai) magyar irodalom, irodalmi élet súlypontjai (K.L.)	581
Csiki László	
Hova haza? (K.L.).....	588
A Hazugok szigetének helye (K.L.).....	596
Szőcs Géza	
Egy költő paradoxonai (L.G.).....	598
Mítosz-kereső (L.G.).....	604
Líra és óriásrulett (K.L.).....	608
...a tenger iránt (Szilágyi Domokos – Visky András) (K.L.).....	615
Fellegek a Malomárok felett (Kolozsvári Papp László) (K.L.)	619
Szilágyi István <i>Hollóidő</i> című regényéről és szerzőjéről (K.L.)	624
Ó Trensylvániában (Kovács András Ferenc) (K.L.).....	627
Múltsirató (Banner Zoltán) (L.G.).....	633

Markó Béla	
Markó-olvasat (K.L.).....	637
Markó Béla erdélyiségéről (K.L.).....	643
Mondatok, székyek (Kelemen Hunor és Balázs Imre József indulása) (K.L.).....	646
Türelem és elkötelezettség (Borcsa János) (L.G.).....	652
Hümér és Osszián (Orbán János Dénes) (L.G.).....	655
Erdély térképén: Berlin (Láng Zsolt) (K.L.).....	660
Két (hagyományos?) könyv 2013-ból (Vida Gábor, Molnár Vilmos) (K.L.)	662
Csíkszentdomokosi eclogák (Lövetei Lázár László) (K.L.)	665

HATÁROKON ÁT

Csé, a Kolozsvár – Bazel – London-tengelyen (Cs. Szabó László) (K.L.).....	672
Józanító kísérletek (két levél Erdélyből) (K.L.).....	679
Balassa Péter hiánya (K.L.).....	682
Fejtő Ferenc jelenléte (K.L.).....	684
Poszler György Erdélye; Appendix: erdélyi íróportrék (K.L.).....	686
Ilia Mhály és barátai (K.L.).....	696
A <i>Máglya</i> olvasata (Dragomán György) (K.L.).....	698
Visszanyárni... (meg: <i>Kalucsni</i>) (Szabó T. Anna–Dragomán György) (K.L.).....	701
Mélyvár – Budapest – Gagarin (Bartis Attila regényei) (K.L.).....	703

HELYSZÍNELŐ JEGYZETEK (FÜGGELÉK)

A kapu (bejárat) (K. L.).....	710
Töredékek a szülőföldről (L.G.)	712
Kisebbség és demokrácia (L.G.).....	716
Két képeskönyv magyaroknak (L.G.)	719
Weimar (Kis-Weimar) (K.L.).....	725
Mit látunk az (erdélyi) asztalon? (K.L.)	727
Bodor Ádám lakomája (K.L.).....	731
Költők háza, diákok háza (K.L.)	735
Nemzedékek (K.L.).....	737

ÉVFORDULÓK

Bánffy-év, évek (K.L.).....	741
Dávid Gyulával Szárhegyen (K.L.).....	743
A szerkesztő nyolcvan éve (Gálfalvi Zsolt) (K.L.).....	746

A költő Csávossy (K.L.)	748
Szilágyi Júlia íróasztaláról (K.L.).....	750
A gazda bekeríti házát (Szilágyi István) (K.L.)	752

BÚCSÚ

K. Jakab Antal tora (K.L.).....	757
A költő élete (Lászlóffy Aladár) (K.L.)	759
Aki beépült az életünkbe (Cs. Gyimesi Éva) (K.L.).....	761
Veress Zoltán menetiránya (K.L.).....	764
Búcsú Mózes Attilától (K.L.).....	766
A két szerző irodalomtörténeti és kritikakötetei	769
Névmutató.....	771

A kiadásért felel a Bookart Kiadó igazgatója
Megjelent 50 és fél ív terjedelemben
Minion betűtípussal szedve
A szerkesztő munkatársa Domokos Zsófia
Korrektor Szatmári Cecília
Tördelő Hajdú Krisztina
Műszaki vezető Császár Csilla
Készült a csíkszeredai Alutus Rt. nyomdájában
Felelős vezető Hajdú Áron igazgató